T.C
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya Anabilim Dalı

Doktora Tezi

BÜYÜK MENDERES HAVZASINDA KÜLTÜR TURİZMİ

İsa ÇELİK

Öğrenci No:2502960053

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Suna DOĞANER

İSTANBUL 2001

TEZ ONAYI

Enstitümüz **COĞRAFYA** Anabilim Dalında **2501960053** numaralı **İSA ÇELİK'İN** hazırladığı **"BÜYÜK MENDERES HAVZASINDA KÜLTÜR TURİZMİ"** konulu **DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **05.12.2001 ÇARŞAMBA** günü saat **11.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...Kabülü.....'ne* **OYBİRLİĞİ /~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	**KANAATİ (2)**	**İMZASI**
PROF.DR.SUNA DOĞANER	Kabül	
PROF.DR.ÜMİT SERGÜN	Kabul	
PROF.DR.RAMAZAN ÖZEY	Kabul	
DOÇ.DR.SEDAT AVCI	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.İ.YAŞAR HACISALİOĞLU	kabul	

ÖZ

Büyük Menderes Havzasında Kültür Turizmi

Bu çalışma, ülkemizde doktora düzeyinde ilk kültür turizmi çalışmasıdır. Dünya'da son yıllarda turizmin yeni formu kültür turizmiyle şekillenmektedir. Turizmdeki bu gelişmeden Anadolu ve onun önemli bir parçasını oluşturan Büyük Menderes havzası ayrı tutulamaz.

B. Menderes Havzası tarımsal açıdan olduğu kadar turizm açısından da önemlidir. Havzasının fiziki ve beşeri coğrafi durumu, kültür turizmine konu olan, eski kültürün varlığına temel oluşturmuştur. Havza antik yerleşmeler açısından ülkemizin en yoğun sahalarından birini oluşturmaktadır. Ülkemizde en çok ziyaret edilen beş ören yerinden ikisi (Hierapolis örenyeri, Aydın-Milet örenyeri) B.Menderes Havzasında bulunmaktadır. Havzada ören turizmine açık on antik yerleşme vardır. Bu yerleşmeler Hierapolis, Aphrodisias, Milet, Didyma, Priene Herakleia, M.Magnesiası, Alinda, Albanda ve Nysa'dır. Ören turizmine açılmayı bekleyen ören yerleri ise Laodikya, Tripolis, ve Tralles'tir. Havza tarihi yapılar açısından zengin olup turizme açılması gereken önemli bir savaş alanına (Lade savaş alanı) sahiptir.

Coğrafya taşınmaz kültürün temelidir. Büyük Menderes havzada yapılan bu alan çalışması ile havzanın kültür turizmi, coğrafi açıdan ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Cultural Tourism In The Grand Menderes Basin

This is the first study on cultural tourism in our country in academic means. Recently the new form of tourism in the world is shaped by cultural tourism. The Grand Menderes basin that constitutes Anatolia and it's main part may not be isoleted from this development in tourism.

Grand Menderes is not only important in agriculture but also in tourism. The physical and anthropological situation of the basin has been the basin for the antique culture that is the subject of the cultural tuorism.The basin is the most populated aria of our country in the means of antique settlements.Two of the most visited archeological sites (Hierapolis and Aydın – Milet ruins) are also in the settlements from the antique period that are open to cultural tuorism . These archeological sites are Hierapolis, Aphrodisias, Milet, Didyma, Priene Herakleia , M. Magnesiası, Alinda, Alabanda and Nysa. Laodikya, Tripolis and Tralles are expected to be open to cultural tourism. İn addition the basin has also many historical buldings and an important battle aria that are needed to open to tourism.

Geography is base of immovable culture. With this excursions in the Grand Menderes Basin the cultural tourism of it is brought out in the geographical viewpoint.

İÇİNDEKİLER

Öz.....III.
Önsöz.....IV.
İçindekiler.....VI.
Şekil Listesi.....VIII.
Tablo Listesi.....X.
Fotoğraflar.....XI.
Giriş.....1

I. BÖLÜM

A. Büyük Menderes Havzasında Kültürel Kaynaklar.....6

1. Kültürel Geçmiş ve Kültür Turizmiyle İlişkisi 6

a. Prehistorik Dönem.....7

b. Eski Çağ 8

c. Ortaçağ 15

(1)Bizans Dönemi.....15

(2) Selçuklular Dönemi.....16

(3) Beylikler Dönemi 17

d. Yakınçağ.....18

(1) Osmanlı Dönemi 18

e. Cumhuriyet Dönemi.....20

2. Antik Sit Alanlarının Mekansal Dağılımı ve Kültür Turizmiyle İlişkisi..21

a.Konumlarına Göre Antik Sit Alanlar.....21

(1) Liman Kentleri.....30

(2) İç Kısımlarda Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Olanlar.....36

(3) Diğer Antik Kentler.....46

3.Tarihsel Şehir ve Kasabalar.....50

a. Aydın.....52

b.Denizli.....55

c.Nazilli.....65

d.Söke.....69

4. Havzada AnıtsalTek Yapılar.....77

5.Dinsel Yapılar.....96

6. Müzeler 102

II. BÖLÜM

B.Kültüre Dayalı Turizm Türleri.....108

1.Ören Turizmi.....108

a.Ören Turizminde Önemli Antik Kentler.....109

b.Ören Turizmi potansiyeli.....114

c.Ören Turizminin Gelişimi.....105

d.Ören Turizmin Tur Hatları.....133

e.Ulaşım ve Konaklama.....140

2. Tarihi Turizm.....142

a.Tarihi Turizme Açılması Gereken Yapılar.....144

b.Tarihi Konutlar.....146

c.Savaş Alanı Turizmi (Askeri Turizm)..... 156

3.İnanç Turizmi.....162

III. BÖLÜM

C.Turizmin Kültürel Mekanlar Üzerine Etkisi.....165

1.Turizmin Arkeolojik Sit Alanları Üzerine Etkisi.....165

a.Hierapolis.....165

b.Milet.....172

c.Aphrodisias.....175

2. Turizmin Yerleşim Birimlerine Etkis.....179

Sonuç ve Öneriler.....186

Bibliyografya.....191

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Araştırma Bölgesinin Lokasyonu..... 2
Şekil 2: Arkeolojik Sit Alanları..... 22
Şekil 3: Büyük Menderes Havzasına Antik Kentlerin Coğrafi Dağılımı..... 24
Şekil 4 :Aşağı Büyük Menderes Yöresinde, Ege Denizinde Meydana Gelen Kıyı Çizgisi Değişikliği, Antik Liman Şehirleri Ve Lade Adası..... 26
Şekil 5: Büyük Menderes Havzasından Geçen Tarihi Yollar..... 28
Şekil 6: Aydın İlinin Tarihi Dokusu..... 53
Şekil 7: Denizli'nin Tarihi Dokusu..... 64
Şekil 8: Nazilli'nin Tarihi Dokusu..... 68
Şekil 9: Söke'nin Tarihi Dokusu..... 76

Şekil 10: 2000 Yılı Büyük Menderes Havzasında Bulunan Örenyerlerinin Ziyaretçi Sayısı..... 117
Şekil 11: 1999 Yılı Pamukkale (Hierapolis) Örenyerine Aylara Göre Gelen Yerli, Yabancı Ve Toplam Ziyaretçi Sayısı..... 121
Şekil 12: 1998 Yılı Türkiye'de Ziyaretçi En Fazla Olan 10 Örenyeri..... 119
Şekil 13: 1999 Yılı Aylara Göre, Aphrodisias Örenyeri Yerli, Yabancı Ve Toplam Ziyaretçi Sayısı..... 123
Şekil 14: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 2000 Yılındaki Toplam Ziyaretçi Sayısı..... 126
Şekil 15:1963-2000 Yılları Arası (Seçilmiş Yıllar) Türkiye'ye Gelen Yıllık Toplam Turist Sayısı..... 127
Şekil 16: 1984-1998 Yılları Arası Ülkemizde Toplam Ören Yeri Ve Müze Ziyaretçi Sayısının Yıllara Göre Dağılımı..... 130
Şekil 17: 1995 Yılı Türkiye'ye Kültürel Amaçlı Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı..... 129
Şekil 18: 1998 Yılı Ülkemize Geliş Nedenlerine Göre Turist Sayısı..... 131
Şekil 19/1: Büyük Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kentlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar..... 134
Şekil 19/2: Büyük Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kentlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar..... 136

Şekil 19/3: : Büyük Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kentlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar..... 137
Şekil 20: Büyük Menderes Havzasında Bulunan, Bütün Antik Kentleri Kapsayan Turizm Merkezlerinden Yapılabilecek Turlar..... 139
Şekil 21: Büyük Menderes Havzasından Geçen Tarihi Yolları, Antik Şehirleri Ve Kervansarayları Takiben Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılabilecek Turlar..... 143
Şekil 22: Araştırma Bölgesi Çevresindeki Turizm Merkezleri Ve Genel Olarak Ulaşım Durumu..... 141
Şekil 23: Büyük Menderes Havzasında Tarihi Şehir, Kasabalar, Kervansaraylar, Savaş Alanı Ve Önemli Tarihi Yapılar..... 145
Şekil 24: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Bütün Antik Kentleri, Lade Savaş Alanını, Tarihi Şehir Ve Kasabaları Kapsayan Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılabilecek Turlar..... 155
Şekil 25: Lade Savaş Alanı Lokasyonu..... 157
Şekil 26: Pamukkale-Hierapolis Örenyerinde Bellibaşlı Arkeolojik Yapılar, Oteller, Travertenleri Bölen Asfalt Yol ve Otopark..... 167
Şekil 27: Hierapolis Antik Kentinde Yeni Yapılan Yollar, Kapılar ve Yapay Travertenleri..... 169
Şekil 28: Milet Antik Kentinin Planı, Belli Başlı Arkeolojik Yapılar Ve Turizmle Birlikte Gelen Diğer Yapılar..... 174
Şekil 29: Milet Antik Yerleşmesi Ve Yakın Çevresinin Lokasyonu..... 174
Şekil 30: Aphrodisias ve Çevresinin Lokasyonu Ve Aphrodisias Antik Kenti..... 178
Şekil 31: Aphrodisias Antik Kenti Sur İçinde Bulunan İkincil Yapılar..... 178
Şekil 32: Pamukkale Kasabasındaki Turistik Tesislerin Dağılımı..... 180
Şekil 33: Karahayıt Kasabasında Bulunan Turistik Tesislerin Genel Dağılımı..... 182
Şekil 34: Yenihisar Turizm Merkezinde Apollon Tapınağı, Turistik Tesislerin Dağılımı ve Arazi Kullanımı..... 184

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Büyük Menderes Havzasında Tek Başına Bulunan Tarihi Yapılar..... 95
Tablo 2: Büyük Menderes Havzasındaki Antik Yerleşmelerde Bulunan Dini Yapılar..... 98
Tablo 3: 1992-2000 Yılları Arası Büyük Menderes Havzasında Bulunan Örenyerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayıları..... 117
Tablo 4: 1998 Yılı Türkiye'de Ziyaretçisi En Fazla Olan 10 Örenyeri..... 119
Tablo 5: 1999 Yılı Pamukkale (Hierapolis) Örenyerinde Aylara Göre Ziyaretçi Sayıları..... 121
Tablo 6: 1999 Yılı Aylara Göre Aphrodisias Örenyeri Yerli, Yabancı Ve Toplam Ziyaretçi Sayısı..... 123
Tablo 7: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin Ve Müze Bulunan Örenyerlerinin 1997 Yılı Toplam, Yerli Ve Yabancı Ziyaretçi Sayıları..... 124
Tablo 8: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 1992-2000 Yılları Arası Toplam Ziyaretçi Sayısı..... 126
Tablo 9: 1963-2000 Yılları Arası (Seçilmiş Yıllar) Türkiye'ye Gelen Yıllık Toplam Turist Sayısı..... 127
Tablo 10:1984-1998 Yılları Arası Ülkemizde Toplam Örenyeri Ve Müze Ziyaretçi Sayısı..... 130
Tablo 11: Ülkemize Gelen Turistlerin 1993-1998 Yılları Arası Toplam Turist Sayısı İçinde %'si..... 131
Tablo 12: 1995 Yılı Türkiye'ye Kültürel Amaçlı Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı..... 129
Tablo 13: Didim, Nazilli, Söke, Aydın Merkez, İncirliova, Çine, Karacasu ve Kuyucak'ta Bulunan Turistik Tesisler..... 132
Tablo 14: Pamukkale (Hierapolis) Turizm Merkezinin Yakın Çevresinde Bulunan Denizli Merkez, Karahayıt ve Pamukkale Kasabasındaki Turistik Tesisler ve Yatak Kapasiteleri..... 132

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Yerleşim M.Ö. 4000 Yılında Kalkolitik Çağda Varolduğu Bilinen Çivril, Beyce Sultan Höyüğü..... 9
Fotoğraf 2: Beyce Sultan Höyüğünde 1953-1959 Yıları Arasında İtalyanların Yapmış Oldukları Kazı Yerleri..... 9
Fotoğraf 3: Milet Antik Şehrinin En Canlı Yapısı Tiyatro.Bu Yapı M.Ö.4. Yüzyılda İnşa Edilmiştir..... 32
Fotoğraf 4: Milet Antik Şehrinde Arkeolojik Yapıların Genel Görünümü..... 32
Fotoğraf 5: Didyma Apollon Tapınağının Genel Görüntüsü..... 33
Fotoğraf 6: Didyma Apollon Tapınağının Medusa Kabartması..... 33
Fotoğraf 7: Priene Şehri Harabeleri ve Büyük Menderes Deltası..... 34
Fotoğraf 8: Priene Şehrinin En Dikkat Çekici Yapılarından Olan Athena Tapınağı. M.Ö. 4.Yüzyılda Yapılmıştır..... 34
Fotoğraf 9: Menderes Magnesiası'nda Artemis Tapınağının Tören Alanı..... 37
Fotoğraf 10: Menderes Magnesiası'ndaki Agora ve Ovanın Tabanına Yakın Konumda Kurulan Şehirde, Nehrin Alviyal Tortuları..... 37
Fotoğraf 11: Myus Antik Kenti..... 38
Fotoğraf 12: Herakleia Antik Şehrinde Endymion Kutsal Yeri..... 38
Fotoğraf 13: Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Bulunan Tripolis Antik Kenti..... 39
Fotoğraf 14: Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Bulunan Colassae Antik Kenti..... 39
Fotoğraf 15: Önemli Ticaret Yollarının Geçtiği Laodikya Antik Şehrinin Bulunduğu Tepeden Lycos Vadisi..... 40
Fotoğraf 16: Laodikya Stadyumu..... 40
Fotoğraf 17: Roma Hamamı Günümüzde Pamukkale Arkeoloji Müzesi Olarak Kullanılmaktadır..... 41
Fotoğraf 18: Hierapolis Antik Şehrinde St. Philip Martirumu..... 41
Fotoğraf 19: Nysa Antik Şehri Kütüphanesi..... 42
Fotoğraf 20: Nysa Antik Şehri Tiyatrosu..... 42
Fotoğraf 21: Hisar Köy Camii Avlusunda Bulunan Attuda Antik Şehrine Ait Bazı Kalıntılar..... 43
Fotoğraf 22: Antiocheia Antik Şehri..... 43
Fotoğraf 23: Aphrodisias Antik Kentinde Anıt Kapı..... 47
Fotoğraf 24: Aphrodisias Antik Kentinde Tiyatronun Bulunduğu Tepeden Hadrion Hamamı(Arka Planda) ve Agoranın(Ön Planda) Genel Görünümleri..... 47
Fotoğraf 25: Alinda Antik Kenti Su Kemeri..... 48

Fotoğraf 26: Alinda Antik Kenti Tiyatrosu..... 48
Fotoğraf 27: Alabanda Tiyatro Sahnesi ve Antik Şehir Üzerine İnşa Edilmiş Günümüz Binaları..... 49
Fotoğraf 28: Tralles Antik Kenti Roma Hamamı Kompleksi..... 49
Fotoğraf 29: Aydın Üveys Paşa Camii..... 56
Fotoğraf 30: Aydın'ın En Güzel Eserlerinden ve Osmanlı Dönemi Eseri Olan Ramazan Paşa Camii..... 56
Fotoğraf 31: Aydın'ın Osmanlı Dönemi Camilerinden Bey Camii..... 57
Fotoğraf 32: Kırmızı Minareli Camii. (Şemsi Paşa Camii), Aydın..... 57
Fotoğraf 33: Özellikle İç Tezyinatı Bakımından Büyük Bir Şöhrete Sahip Olan ve Aydın'ın En Güzel Eseri Sayılan Cihanoğlu Camii..... 58
Fotoğraf 34: Cihanoğlu Camii Şadırvanı ve Caminin Bahçesine Bitişik Olan Cihanoğlu Külliyesi..... 58
Fotoğraf 35: Aydın Alihan Baba Türbesi..... 59
Fotoğraf 36: Aydın Fatma Ana Sebili..... 59
Fotoğraf 37: Aydın'ın Gazi Bulvarı Sokağında Büyük Bir Alana Yayılmış Olan Nasuh Paşa Külliyesinin Hamam Kompleksi..... 60
Fotoğraf 38: Nasuh Paşa Külliyesi Cümle Kapısı..... 60
Fotoğraf 39: Denizli Merkezde Selçuklular Döneminden Kalma Fakat Zamanla Yıkılarak Yerine Yenisi Yapılan Ulu Camii (Resmin Solunda) Resmin Sağında Günümüzde Yapılmakta Olan Ulu Camii Görülmektedir..... 63
Fotoğraf 40: Denizli Merkez Kayalık Semtinde Bulunan Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Yapılan Kayalık Camii..... 63
Fotoğraf 41: Denizli Merkez' de Bulunan Zamanla Çeşitli Değişikliklere Uğrayan Selçuklar Döneminden Kalan Hacılar Camii..... 66
Fotoğraf 42: Denizli Merkez' de Bulunan Selçuklular Döneminden Kalma Vakıfhan (Vakıflar Hamamı)..... 66
Fotoğraf 43: Denizli Merkez Kuşpınar Mahallesinde Bulunan Hacı Hasan Fevzi Efendi Türbesi Ve Camisi. Camii Ve Türbe Aynı Çatı Altındadır..... 67
Fotoğraf 44: Denizli Merkezde, Hüseyin Hulisi Efendi Türbesi..... 67
Fotoğraf 45: Günümüzde Eski – Yeni Camii Olarak Bilinen Nazilli Yahya Paşa Caminin Genel Görünümü..... 70
Fotoğraf 46: Nazilli'nin Dumlupınar Mahallesinde Bulunan Ağa Camii..... 70
Fotoğraf 47: Nazilli'nin Dumlupınar Mahallesinde Bulunan Çarşı Camii..... 71
Fotoğraf 48: Nazilli Kestane Pazarı Camii..... 71
Fotoğraf 49: Nazilli Koca Camii..... 72

Fotoğraf 50: Nazilli'de Osmanlı Döneminden Kalma Şehir Hamamı..... 72
Fotoğraf 51: Nazilli'de Bulunan Yeşil Türbe..... 73
Fotoğraf 52: Nazilli Çelik Palas Oteli..... 73
Fotoğraf 53: Söke İlyas Ağa Camii..... 75
Fotoğraf 54: Hacı Ziya Bey Mescidi (Camii-Söke)..... 75
Fotoğraf 55: Çivril İlçesinin Serbanşah Köyünde Osmanlı Döneminden Kalma, Ahşap İşçiliğinin Önemli Örneklerinden Olan Serbanşah Camii..... 78
Fotoğraf 56: Yok Olmaya Terk edilen Serbanşah Camiinin İçinden Bir Görünüş..... 78
Fotoğraf 57: Çivril Emirhisar Kasabasında Bulunan Selçuklular Zamanından Kalma Dede Köy Camii..... 80
Fotoğraf 58: Selçuklular Döneminden Kalma Honaz' da Bulunan Murat Camii..... 80
Fotoğraf 59: Çivril'in Işıklı Kasabasında Bulunan Osmanlı Döneminden Kalma, Sultan İbrahim Camii Minaresi..... 82
Fotoğraf 60: Çivril Çarşı Camii..... 82
Fotoğraf 61: Çal-Süller Karayolu Üzerinde Selçuklular Döneminden Kalma, Yıkılan Kayı Pazarı Camiin Minaresi..... 84
Fotoğraf 62:1308 Yılında Menteşeoğlu Ahmet Gazi Tarafından Yaptırılan Eski Çine'deki Ahmet Gazi Camii..... 84
Fotoğraf 63: Milet Harabeleri İçerisindeki İlyas Bey Camii..... 86
Fotoğraf 64: Denizli 'nin Baklan İlçesinde,Selçuklular Döneminden Kalma Hüsameddin Bey Ve Eşi Rukiye Hanım Türbesi..... 86
Fotoğraf 65: Selçuklular Döneminden Kalma, Beyce Sultan Höyüğü Üzerinde Çivril Beyce Sultan Türbesi..... 88
Fotoğraf 66: Buldan'ın Yenice Kent Kasabasında Selçuklular Zamanında Kalma Tekke Dedesi Türbesi..... 88
Fotoğraf 67: Eski Çine'de XIV. yy' da Yapılan Ahi İbrahim (Ahi Bayram) Türbesi..... 89
Fotoğraf 68: Demirtaş Köprüsünün Depremler Sonucu Yıkılan Kısmı Ve Büyük Menderes Nehri..... 89
Fotoğraf 69: Yenihisar (Didim),Hisar Mahallesi Camii.1830'da Önemli Bir Tadilat Geçiren Yapının Kesin Olarak Yapılış Tarihi Hakkında Bilgi Yoktur..... 91
Fotoğraf 70: Roma Döneminden Kalma,Büyük Menderes Nehri Üzerinde Sarayköy Sınırları İçinde Ahmetli Köprüsü..... 91
Fotoğraf 71: Denizli – Ankara Karayolu Üzerinde ,Denizli Merkeze 7 Km. Mesafede Bulunan Akhan Kervansarayı. Selçuklu Dönemi Yapıtıdır..... 93
Fotoğraf 72: Milet Kervansarayı , Beylikler Dönemi..... 93
Fotoğraf 73: Denizli'nin Delikli Çınar Mahallesinde Bulunan Eski Denizli Evi. Ev İki Katlı

Olup Bağdadi Yapı Tarzına Göre İnşa Edilmiştir. Günümüzde Kültür Sanat Galerisi Olarak Kullanılmalıdır..... 149
Fotoğraf 74: Denizli'nin Delikli Çınar Mahallesinde Bulunan Ev İle Çok Katlı Apartmanlar İç İçe Bulunmaktadır..... 149
Fotoğraf 75: Ev Veysipaşa Mahallesinde Bulunmaktadır. Bodrum, Zemin, Üst, Asma ve Çatı Katından Oluşmaktadır. Evin Üzerinde Geniş Saçakları Olan Bir Çatı Bulunur ve Çatı Kulelidir. Bu Macar Kökenli Mimari Üslupla 1913 Yılında İnşa Edilmiştir..... 150
Fotoğraf 76: Ev, Köprülü Mahallesinde Bulunmaktadır. İki Katlı Olup Üstü Çatı İle Örtülmüştür..... 150
Fotoğraf 77: Evler Köprülü Mahallesi Sebil Sokakta Bulunmaktadır. Fotoğrafın Solundaki Sebil Osmanlı Döneminden Kalma Bir Yapıdır. Evler İse 20. Yüzyıla Ait Yapılardır. Aydın'da Tarihi Konutların En Yoğun Olduğu Sokaklardan Biridir..... 152
Fotoğraf 78: Aydın'ın Gazi Bulvarı Üzerinde Bulunan Eski Aydın Evleri. Evler Yeni Yapılan Apartmanlarla İç İçe Bulunmaktadır..... 152
Fotoğraf 79: Söke'nin Kemalpaşa Mahallesinde Gündoğdu Caddesinde Bulunan Eski Söke Evleri..... 153
Fotoğraf 80: 20. Yüzyılın İlk Yıllarında Yapılan, Kemalpaşa Mahallesinde Bulunan Tarihi Konutlar..... 153
Fotoğraf 81: Didyma Apollon Tapınağı Çevresinde Sit Alanı İçinde Bulunan Eski Rum Evleri. 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İnşa Edilmiştir..... 154
Fotoğraf 82: Didyma Apollon Tapınağı Yakın Çevresindeki Eski Evler..... 154
Fotoğraf 83: Lade Adası..... 158
Fotoğraf 84: Lade Adası ve Milet Antik Şehri..... 158
Fotoğraf 85: Hierapolis Antik Kentinde Arkeolojik Sit Üzerinde Bulunan Geniş Otopark Alanı..... 168
Fotoğraf 86: Kuzey Kapısından Nekropol Alanı Ve Arkeolojik Sit Üzerinde Bulunan Asfalt Yol..... 168
Fotoğraf 87: Pamukkale Termal'in Havuzu. Pamukkale Travertenlerinin Oluşumuna Sebep Olan Termal Su Buradan Çıkmaktadır..... 171
Fotoğraf 88: Milet Antik Kenti Sit Alanı İçinde Bulunan Hediyelik Eşya Satış Yeri ve Kafeteryalar..... 171
Fotoğraf 89: Milet Antik Kenti ve Arkeolojik Sitin Dışında Bulunan Otopark Alanı..... 173
Fotoğraf 90: Milet Antik Kentinde Arkeolojik Sit Üzerinde Bulunan Milet Müzesi..... 173
Fotoğraf 91: Şehir Suru Dışına Kaldırılması Düşünülen Aphrodisias Müzesi..... 176
Fotoğraf 92: Aphrodisias Antik Kenti Sur İçinde Bulunan Küçük Çaplı Taksi Otoparkı..... 176
Fotoğraf 93: Karahayıt Kasabasında 5 Yıldızlı Colossae Otel..... 185

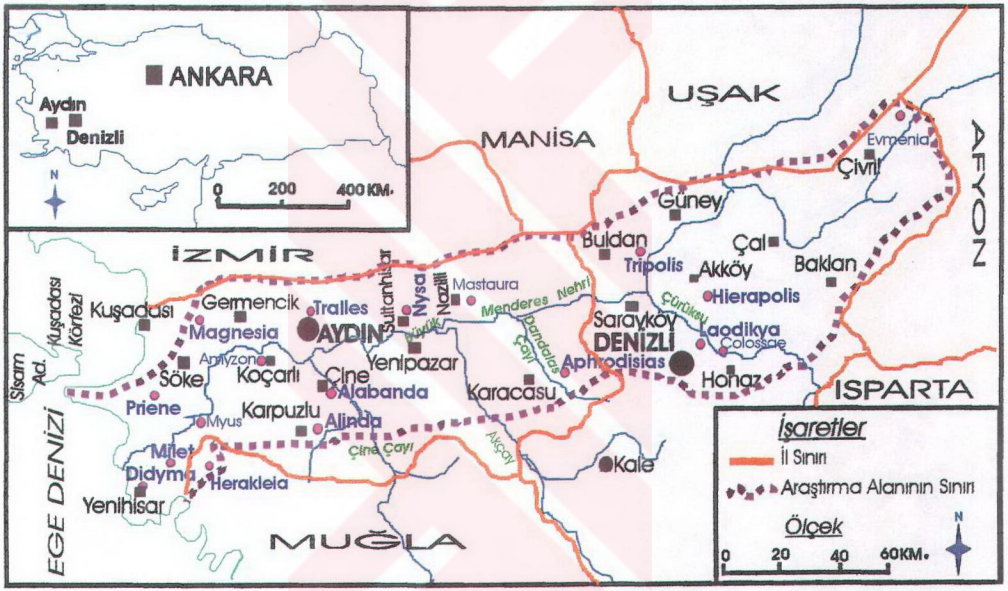
GİRİŞ

Araştırma alanı "Büyük Menderes Havzası"dır. Bu havza Ege Bölgesi'nin en geniş çöküntü alanını oluşturmakta olup Ege Bölümü içerisinde üç yöreden oluşmaktadır. Büyük Menderes Ovası Yukarı Kesim (Denizli yöresi), Büyük Menderes Ovası Orta Kesim (Aydın yöresi), Büyük Menderes Ovası Aşağı Kesim (Söke – Milet yöresi) dir (Darkot-Tuncel, 1995).

Büyük Menderes Havzası içine Aydın, Denizli ve Muğla (Milas ilçesinin çok az bir kısmı) vilayetinin bir kısmı girmektedir. Aydın vilayetinin Kuşadası ilçesi hariç diğer bütün ilçeler yani Merkez, Bozdoğan, Çine, Germencik, Karacasu, Koçarlı, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar (yeni ilçeler dahil) ile Denizli il merkezi, Buldan ve Sarayköy ilçesi idari sınırları içine giren sahaların hemen tamamına yakını, B. Menderes havzasının sınırları içinde kalmaktadır (Şekil 1).

Normal havza sınırlarından farklı olarak, çalışmamın Denizli yöresi, Büyük Menderes nehrini takiben biraz daha geniş tutulmuştur. Bu alan Büyük Menderes nehri boyunca Denizli'nin Güney, Çal, Bekilli, Baklan, Bozkurt, Çardak ve Çivril ilçelerini kapsayan alandır (Şekil 1). Büyük Menderes havzası dışında bu ilave alanı çalışma sınırları içine almamızın sebebi; havzanın kültürel ilişkisini ve buna bağlı olarak medeniyet dönemlerinin değişmesinde, Büyük Menderes nehrinin İç Batı Anadolu'ya doğru uzanmasının önemli rolü olmuştur. Nitekim bölgenin siyasi coğrafya açısından kaderini belirleyen önemli mücadeleler havzanın boğaz şeklindeki geçit yerlerinde meydana gelmiştir. Ayrıca Büyük Menderes havzasını Afyon üzerinden Konya ve Ankara istikametine doğru, Anadolu'nun iç kesimlerine ve buradan da Asya ve Uzak Doğuya giden "*Büyük Ticaret Yolu*" Büyük Menderes'i takiben geçmiştir. Bütün bunlardan dolayı, Büyük Menderes nehri istikametinde bölgenin kültürel geçmişi ile bir bütünlük oluşturması için araştırma alanı bu istikamette genişletilmiştir.

Yerleşim birimlerinin ilk nüvelerinin oluşmasında ve daha sonra sosyo-kültürel açıdan gelişip kültürel merkez olmalarında veya söz konusu kültürel mekanı terk etmelerinde , yerleşmenin mekan şartları oldukça önemli bir yere sahiptir. Başka bir ifade ile herhangi bir coğrafi mekanda kültürel dönemlerin yaşanması ve bu medeniyetlerin devam etmesi o mekanın coğrafi şartlarına bağlıdır. Yine

Şekil 1: Araştırma Alanının Lokasyonu.

denilebilir ki bir coğrafi mekanda kültürel dönemlerin tamamen sona ermesi veya başka açıdan yine devam etmesi mekanın yine coğrafi şartlarına bağlıdır.

Büyük Menderes havzası coğrafi konumu bakımından dünyanın insan yerleşimine elverişli, ayrıcalıklı bir yerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte coğrafyanın diğer fiziki ve beşeri şartlarının optimum seviyede olması bölgenin önemli medeniyetlerin doğuş sahası olmasına neden olmuştur.

Büyük Menderes havzası subtropikal iklim kuşağı içinde bulunmaktadır. Havzada Akdeniz iklimi yaşanmaktadır. Yüzey şekilleri bakımından çevresi orta yükseklikte dağlarla çevrili ve arızalı bir topografyaya sahip olmasına karşın havza düz ve Batı Anadolu'nun en geniş ve en uzun çöküntü alanını oluşturmakta olup oldukça verimli tarım alanlarına sahiptir. Büyük Menderes vadisinin muayyen bir yüksekliğe kadar incir, zeytin ve pamuk gibi bu bölgede ziraatı yapılan başlıca mahsulleri, Anadolu'nun içlerine doğru 150-200 km. kadar sokulmaları her şeyden önce, Büyük Menderes havzasının bünye ve topografik hususiyetleri ile ilgilidir. Büyük Menderes havzasının Ege denizi gibi sıcak bir denize komşu olması, jeomorfolojik bakımdan havzayı çevreleyen dağların denize dik uzanması ile denizel etki iç kısımlara (200 km.) kadar sokularak ekonomik faaliyetleri olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca havzanın denizle komşuluğu coğrafi şartlar bakımından başka avantajlar da sağlar. Bu avantajlar özellikle antik çağda deniz kıyısında ve kıyıya yakın yerlerde önemli şehirlerin kurulmasına neden olmuştur. Bu şehirler; Milet, Didim, Prien, Menderes Magnesiası, Herakleia ve Myus gibi şehirlerdir. Böylece Ege Denizi araştırma bölgesinde coğrafi şartların optimum düzeyde yaşanmasına (iklim,tarımsal faaliyetler, ulaşım vb.) sebep olarak havzada parlak kültürel dönemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kısaca yukarıda bahsedilen coğrafi şartlardan dolayı Büyük Menderes havzası, kültür turizmi açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Bölgenin kültür turizmi açısından araştırma alanı olarak seçilmesinin ana sebebi, söz konusu coğrafi şartların meydana getirdiği kültürel zenginliktir.

Büyük Menderes Havzasının kültür turizmi açısından araştırma alanı olarak seçilmesinin başka bir sebebi de havzanın coğrafi bir bütünlük arz etmesidir. Bu sınırlar içerisinde özgün, bilimsel araştırma yapmak, yeni sentezlere ulaşmak için gerekli bilimsel adımları belirleyerek havzanın kültürel turizmini ortaya koymak bakımından havzanın coğrafi sınırları, kültürel coğrafi geçmiş açısından farklılıkların

bulunması, havzanın kültür turizmi açısından araştırma alanı olarak seçilmesinde önemlidir.

Araştırmanın konusu "kültür turizmi " olmakla beraber ilgi alanı çok geniş olan bu turizm çeşidi maddi kültür kaynakları ile sınırlandırılmıştır.Aslında "kültür" tanımı oldukça karışıktır ve yüzlerce tanımı bulunmaktadır. Fakat kısaca şu şekilde tanımlanabilir."Kültür, insanlıkla özdeşleşmiş yaşadığımız ve atalarımızdan bize kalan hayatın her safhasında kazandıklarımızdır." İnsanların kültürü tanıma ve anlamasından doğan arama amacı, kültür turizmini ortaya çıkarmıştır.Arkeolojik sitler, tarihi anıtlar, kutsal yerler,mimari, sanat galerileri, endüstriyel yapılar, el sanatları, müzeler, savaş alanları,parklar,yerleşim şekilleri, giyim, mutfak,bilimsel, akademik,dini kurumlar,konserler ,festivaller vb. kültür turizminin ilgi alanı içine girmektedir. Bu çekiciliklerin bir kısmı coğrafi mekana bağlıdır,(Arkeolojik sitler,Anıtlar,yerleşimler,savaş alanları,tarihi yerler) bir kısmı mobildir, bir mekana bağlı olmadan farklı yerlerde uygulanabilir.(festivaller, konserler, sanat, mutfak, giyim, vb.) Bu çok geniş olan konuyu coğrafi mekana bağlı olan taşınmaz kültür kaynakları ile sınırlandırdık.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümü, Büyük Menderes havzasında kültürel kaynaklar oluşturmaktadır. Bu bölümde, araştırma alanı kültürel geçmişinin kültür turizmine etkisi incelenmiş ve böylece kültür turizminde en parlak dönem ortaya konmaya çalışılmıştır.Maddi kültür kalıntıları arasında turizmde birinci sırada arkeolojik sitler yer almaktadır. Bunlar coğrafi konumlara göre liman kentleri, ticaret yolu üzerinde olanlar ve diğer antik kentler olarak gruplandırılmıştır.

Araştırma alanında yerleşim birimleri tarihi dokuları açısından önemlidir.Bu bakımdan yerleşim birimlerinin tarihi dokusu ortaya çıkarılmıştır.Bir yerleşim biriminde tarihi doku oluşturmayan tek başına kalmış tarihi yapılar ayrı gruplandırılmıştır. Kültür turizminde mekana bağlılığı açısından dini yapılar ve savaş alanları da araştırılmıştır.

Birinci bölümdeki bulgulara dayanılarak, ikinci bölümde kültür turizmi üç gruba ayrılarak incelenmiştir.

Birinci grup, kültür turizminde antik sitlere yönelik "ören turizmi"dir. Araştırma alanı Anadolu'nun en zengin antik sitlerine sahiptir. Fakat araştırmada bilinen antik sitlerin yanında az tanınanları da turizmde tanıtmayı amaçladık.Bu nedenle araştırmanın önemli bir kısmını ören turizmi oluşturmaktadır.

Araştırma alanında antik sitlerin fazlalığı tarihi yapıları ikinci planda bırakmıştır. Fakat araştırmada yerleşmelerin tarihi turizme açılmasını da amaçlayarak, bu kısmı "tarihi turizm" olarak inceledik. Dini yapıları ve mekanları, turizm bakanlığının son yıllarda tanıtmaya çalıştığı "inanç turizmi" olarak ele aldık.

Kültürün turizmle ilişkisi kadar, turizmin de kültürel mekan üzerine etkisi olduğundan, turizmin bu mekanlar üzerindeki etkilerini III. bölümde inceledik. Bunların henüz kültür turizmine açılmamış yerler için örnek olmasını amaçladık.Araştırma alanında kültür turizmi "ören turizmi" nde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle kültür turizminin gelişimi (ulaşım,konaklama,gelen turist sayısı,vb.) ören turizmi içinde incelenmiştir.

Araştırmanın ilk kısmını arazi çalışmaları oluşturmuştur.Araştırma alanında kültür turizminde en çok yer tutan arkeolojik sit alanları, turizmin bunlar üzerinde etkisi yerinde belirlenmiştir. Yerleşim birimlerinin tarihi dokusu yerleşim planı üzerine işaretlenmiştir. Araştırma alanına 500'den fazla tur düzenleyen 100 seyahat acentası ve 150 turist rehberiyle kültür turizmi konusunda anket yapılmıştır. İstatistik bilgiler, müze müdürlükleri ve devlet istatistik enstitüsünden elde edilmiştir.

Dünya turizminde kıyıların turizm yoluyla betonlaşması, aynı durumun Türkiye'nin güneybatı kıyılarında da görülmesi iç ve dış turistleri alternatif turizm çeşitlerine yöneltmiştir. Bu yönelmede kültür açısından zengin olan Türkiye'nin büyük bir payı olması hakkıdır. Amacımız arkeolojik ve tarihi mekanların, turizmden zarar görmeden bilinçli bir turizm politikasıyla tanıtılması ve arkeolojik zenginliği kadar tarihi turizme de açılmasının sağlanmasıdır.

I. Bölüm

A. Büyük Menderes Havzasında Kültürel Kaynaklar

Kültür turizminin coğrafyası (mekansal dağılımı) kültürel zenginliğin toplandığı coğrafi lokasyonla bağlantı içindedir. Zengin bölgeler anıtlara, etkileyici inşa edilmiş binalara ve güçlü bir kültür turizmi oluşumuna sahiptir. Kültür turizminde, kültürel zenginliğe sahip anıtlar ve tarihi binalar, bölgelere, milletlere ve milletlerarası çekiciliklere sahip olabilirler. Büyük Menderes havzasındaki arkeolojik yapıların tamamı milletlerarası çekiciliğe sahip maddi kültür kalıntılarıdır. Tarihi yapılar ise genelde milli çekiciliğe sahip kısmen de milletlerarası çekiciliğe sahip eserlerdir.

Araştırma bölgesinde kültürel kaynaklar, bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olarak çok çeşitlilik arz etmektedir. Geçmiş kültürel kaynaklardan arkeolojik sit olanları, günümüz şehir ve kasabalarındaki tarihi yapılar,dinsel yapılar ve mekanlar, tarihi olay ve mekanlar çok farklı kültürlerin kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel miras (heritage)'ın maddi kültür belgeleri değişen coğrafi şartlardan dolayı tekrar yapılması mümkün olmayan yapılardır. Antik ve tarihi dönemlerden kalma kültürel yapılar, doğal ve beşeri tahribattan dolayı, çok azı günümüze ulaşmıştır. Kültürel mirasın korunması ve kullanılması yönünde günümüz dünyası daha bilinçli toplum yapısına sahiptir. Koruma ve kullanma sürdürülebilirlik şartlarına uygun bir şekilde kültürel mirasın turizm alanında da kullanımı, son yılların önemli sektörü haline gelmiştir.

1.Kültürel Geçmiş ve Kültür Turizmiyle İlişkisi

Anadolu insanlık tarihi ile birlikte yerleşmeye açılmış, bir çok milletin medeniyet kurmasına sahne olmuş, Asya'nın çok müstesna bir yarımadasıdır. Anadolu'nun bu önemini Ramsey Tarihi Coğrafyası'nda şu şekilde açıklamaktadır: "Asya ile Avrupa arasıda bir köprü gibi uzanan Anadolu Yarımadası, tarihin başlangıcından beri Şark ile Garbın harp meydanı olmuştur. Şark Garbı yenmek için giriştiği her teşebbüste sırsıyla Farslar, Araplar, Moğollar ve Türkler hep bu yoldan gelip geçmişlerdir. Onu Şark ruhuyla Garp ruhunun cenk meydanı yapan sebep

memleketin kendi tabii vaziyetidir"[1]. Anadolu'nun güneybatısında Ege Bölgesi içerisinde önemli havzalardan birisi de hiç şüphesiz Büyük Menderes havzasıdır. Havzanın geçmiş kültüre ait kültürel dönemleri saptamakta tarihçe önem arz etmektedir. Bu bakımdan tezin kültürel kaynaklar kısmında kısaca havzanın kültür dönemleri üzerinde durulmuştur.

a. Prehistorik Dönem

Ege'de Paleolitik iyi araştırılmamıştır; az ve dağınık olarak bazı bölgelerde rastlanır. Neolitik, Yeni Taş Devri olup, sedanter yerleşme söz konusudur. Bu dönemde çanak çömlek yapımı mevcut olup, bu dönemin maddi kültür kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Bu dönem Ege Bölgesinde 3000 yıldan fazla sürmüştür[2]. B. Menderes havzasının aşağı kısmında tarih öncesi yerleşmeler Didim – Akbük ve Milet çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu yerleşmeler doğal olarak deniz ticareti ve balıkçılıkla bağlantılı noktalara kurulmuşturlar. B. Menderes'in aşağı kısmında alüvyon ovası oluşumundan önceki durumu düşünüldüğünde Batı Anadolu şehirlerinin en korunaklı körfezlerinden birine sahip olduğu görülecektir. Daha kuzeye doğru Söke ovası ve Orta Menderes yöresi prehistorik yerleşim tarihi iyi araştırılmamıştır. Yüzey araştırmaları neticesinde burada tespit edilen prehistorik höyük yerleşmeleri Akçay ile Çine Çayı arasında yoğunluk kazanmaktadır. Bu yerleşmelerden Bahçetepe, Çukurtepe, Dedekuyusu, Haşattepe, Küçüktepe (Çakırbeyli), Alamut, Üsgebi, Kavaklıkahve, Taypar, Tepecik, Ayaklı, Tavşan adası, Saplıada ve Kömüradası, Höyük; Araptepe, Hasanbeyli, Kuletepe ve Kızıltaş ise tepeüstü yerleşmeleridir. Yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkan bu höyük ve tepeüstü yerleşmelerinde gösteriyor ki Büyük Menderes Havzası üst ,orta ve alt yöreleri, prehistorik yerleşmeleri açısından zengindir. Denizli Kurtluca Köyünde, Kurtluca Tümülüsü, Baklan Boğaziçi kasabasında Çalbekir Höyüğü, yukarı Büyük Menderes kısmı en yoğun prehistorik yerleşmeye sahne olmuş alandır. Bu bölümde yükseltinin artması karayollarının daha sınırlı olması gibi faktörler tarih öncesi yerleşmelerin korunmasını sağlamıştır.

Prof. Seton Lloyd ve Prof. James Mellaart tarafından 1954-1959 yılları arasında Beycesultan höyüğünde Çivril kazı yapmışlardır. Bu kazı neticesinde

---

[1] M. W. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** , Çev. M. Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.23.

2 Aşkıdil Akarca ,**Şehir ve Savunması,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1972, s.6

bölgedeki ilk yerleşimin (M.Ö 5000-1200) Kalkolitik dönemle başladığını ilk, orta ve son bronz çağlarıyla sürdüğünü göstermiştir. Yine bu kazılarda çok sayıda çanak çömlek, "kan sunakları" denilen içinde küçük baş hayvanların kurban edildiği yapılar, kama, keski, balta gibi aletler bulunmuştur. Ayrıca Beycesultan kazılarında bir de saray ortaya çıkarılmıştır. Sarayın üç girişi, dörtgen odaları, koridoru, konuk odası ve avlusu vardır. Saray iki katlı olup yapım tekniği açısından tüm Ege Bölgesi için önemli bir gelişmeyi simgelemektedir[3]. Günümüzde Beycesultan höyüğü çorak bir tepe görünümündedir (Fotoğraf 1-2).

Büyük Menderes havzasında çok sayıda höyük olmasına rağmen bunlarda henüz kazı yapılmamıştır.Höyükler çok eski yerleşim kalıntıları olduğu için bunlardan kalan kalıntılardan çok o döneme ait eşyalar müzelerde ilgi çekmektedir. Beycesultan höyüğünde de önemli yerleşim kalıntıları bulunmamaktadır. Fakat kalkolitik döneme ait mekanıyla kültür turizminde yeri bulunmaktadır. Buradan çıkan eşyalar ise müzelerde turistlere sergilenmektedir.

M.Ö 1650 yılında Menderes Havzasının üst kısmı (Denizli yöresi) Hititlerin egemenliğine geçmiştir. Havzanın orta ve alt bölümlerinde Hitit boylarının hareketleri ve kültürlerine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Fakat Hitit yerleşmeleriyle ilgili yapılacak kazılar kültür turizminde önemli bir sayfa açacaktır. Hititlerin M.Ö 1200'lerde çöküşüyle birlikte değişik göç kümeleri Aydın'a yerleşmişlerdir. Bu göç kümeleri Yunan Yarımadası'ndaki Dor istilalarından etkilenerek Trakya'dan boğazlar yoluyla gelen Lidyalılar, Frigler ve Adalar yoluyla güneybatıdan gelen Karyalılar'dan oluşmakta idi. Ayrıca bu olaya tarihte Anadolu'ya deniz kavimlerinin göçü ismi verilmiştir.

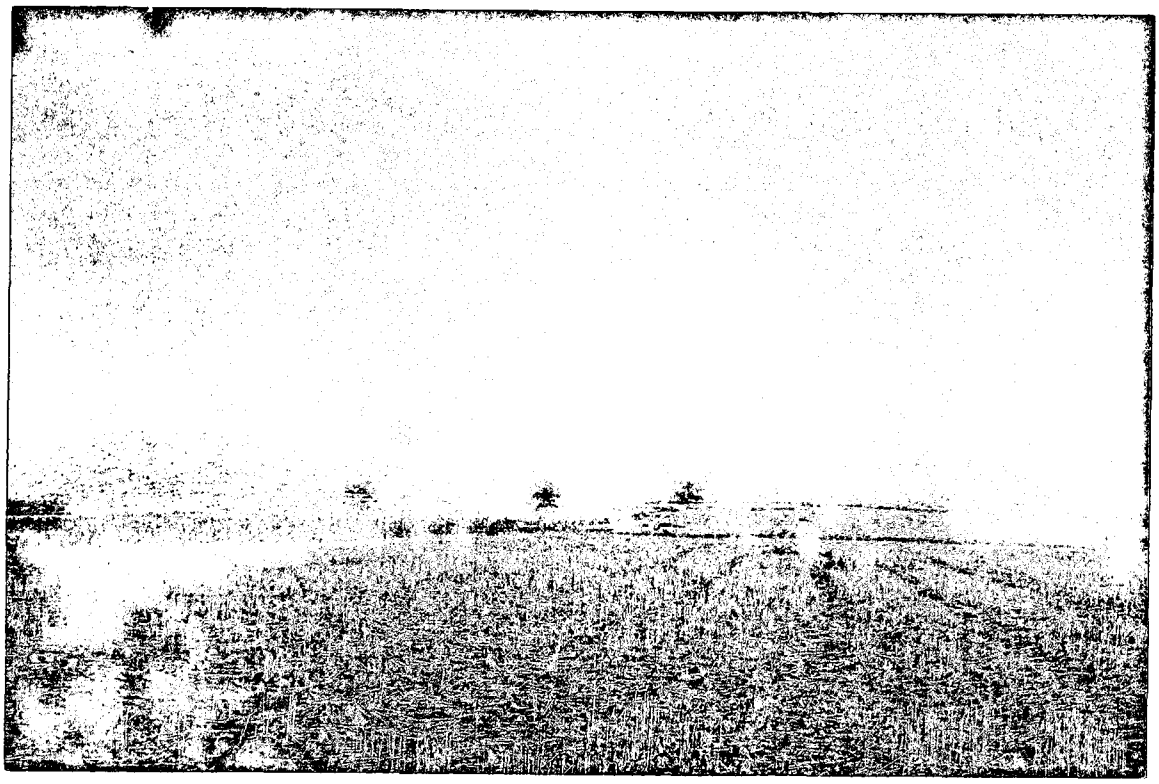
b.Eski Çağ

Araştırma bölgesinde günümüze kadar en ciddi maddi kalıntısı bulunan ve tarih öncesi yerleşmelere göre çok daha gelişmiş olan dönem Klasik veya Eski Çağ Dönemidir. Bu dönemin birçok yerleşmesinde kent ve devlet iç içe geçmiş ve birbirine karışmış bir kavramdır. Bu kentlere " polis " adı verilir.[4]

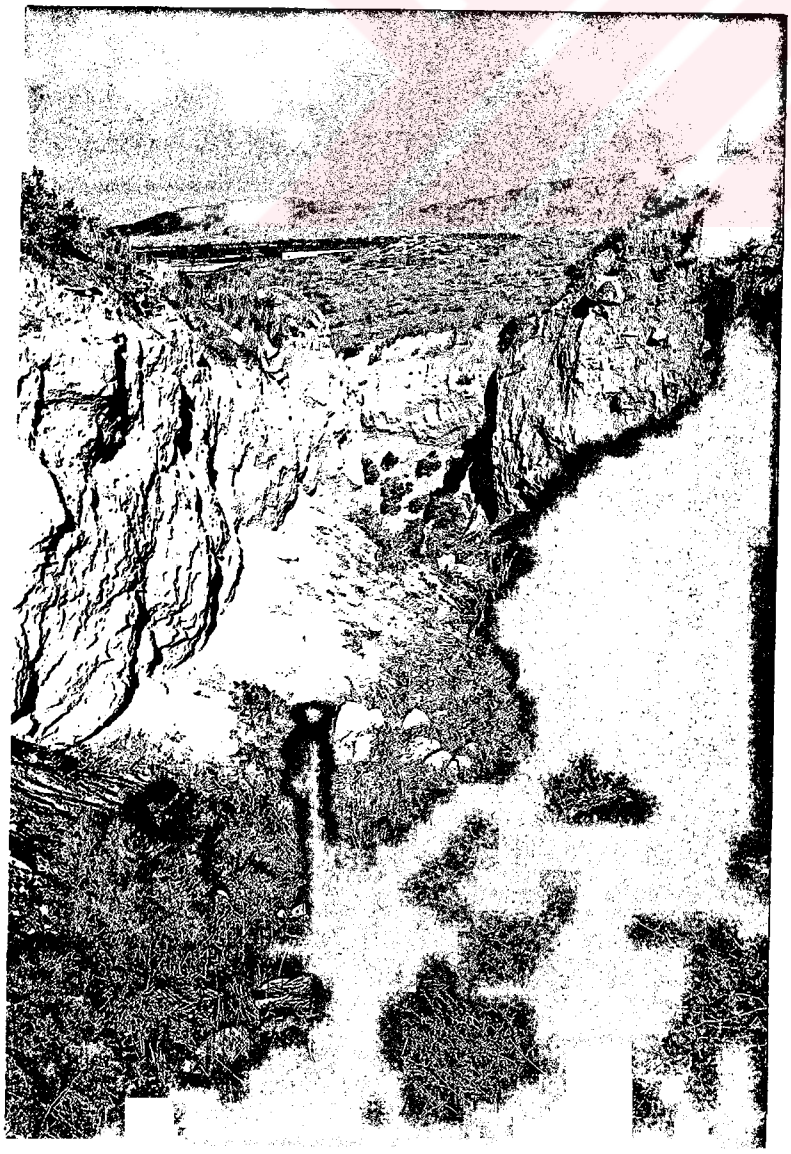
---

[3] Behiç Galip Yavuz, **Çivril Tarihi,** Denizli, Akın Mat. 1969, s. 12

[4] Metin Tuncel , " Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", **Coğrafya Enstitü Dergisi,** S.23, Edebiyat Fak. Matb., 1980, s.137

Fotoğraf 1: Yerleşim M.Ö. 4000 Yılında Kalkolitik Çağda Varolduğu Bilinen Çivril, Beyce Sultan Höyüğü.

Fotoğraf 2: Beyce Sultan Höyüğünde 1953-1959 Yılları Arasında İtalyanların Yapmış Oldukları Kazı Yerleri.

Karyalılar M.Ö XII. Yüzyılda Dorlar'ın Yunanistan'a, İlliryalılar'ın Makedonya'yı istilasıyla buralardan kaçan büyük topluluklar olup, güneybatı Anadolu'nun; batı ve güneyinde Ege Denizi ile, kuzeyde Büyük Menderes ırmağı ile, kuzeydoğuda Babadağ ile, doğuda Acıpayam ovası ile, güneydoğuda Dalaman Çayı ile sınırlanan bölüme yerleşmişlerdir.

Büyük Menderes havzasında Karyalıların Karacasu'nun *Geyre* kasabasındaki *Afrodisias* ile Yenice'deki *Kinda* kentini kurdukları, Çine'nin Araphisar köyündeki *Alabanda*, Demircidere köyündeki *Alinda* kentlerini imar ettikleri bilinmektedir. Karya, Anadolu'ya ilk Helen Medeniyetinin girdiği dönemdir. Büyük Menderes havzasında Karya döneminde bulunan şehirler şunlardır: Miletos, Prien, Herakleia, Tralles, Nysa, Alinda, Alabanda ve Aphrodisias'tır.[5]

Frigler hakkında önemli bilgiler veren başta Asur çivi yazılı vesikalar olmak üzere Hitit Hiyeroglif yazısıyla yazılmış kitabeler Urartu vesikaları ve klasik Grek yazılarıdır.[5]

Frigler Dor akınları nedeniyle Anadolu'ya gelen topluluklardan biridir. Frigler'in yerleştikleri bölgeye Frigya denmiş ve bölgenin sınırları çeşitli dönemlerde çeşitlilik göstermiştir. Frigya sınırları M.Ö XI. Ve VIII. yy.lar da orta Anadolu platosunun büyük bir bölümünü içermekteydi. Frigya bölgesinin çekirdeğini oluşturan asıl alan Sakarya Irmağı ve Büyük Menderes'in yukarı çığırları arasındaki küçük bölgeyi oluşturmaktadır. VII. yy.ın ortalarında Frigya'nın Başkenti *Gordion* kenti idi. Kısa bir süre içinde Frigyalılar batıda Gediz ve Menderes vadilerine kadar gelmişlerdir. Frigyalılar bu dönemde topraklarındaki bir çok kenti onardılar. Yeni kentler kurdular. Bu günkü Aydın kentinin bulunduğu Tralles'in de bu dönemde onarıldığı ileri sürülmektedir. Sultanhisar ilçesinin merkezindeki Nysa ve Tekkeköy'ün yanındaki Magnesia' da Friglerce kurulmuştur. M.Ö 8.yy'la girildiğinde batı Anadolu da İyonya, Lidya ve Karya krallıkları ile orta Anadolu'da Büyük Frigya Krallığı'nı kurmuşlardır. Frigya Krallığı Kimmerler tarafından yıkılmasından Lidya Devleti'nin hakimiyetine girmiştir.[7]

---

[5] H.Brwster, **Classical Anatoli**, London-New York, I.B.Tourist-Co Ltd. Pub 1991 s.39.
6 Ekrem Memiş, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** , Konya, 1989, s.87
[7] Mansel , **Ege ve Yunan Tarihi**, s.15

MÖ 1600 tarihinde başlayan Dor istilası 1400 yıllarına doğru çok şiddetlendi. Bütün Yunan yarımadası alt üst oldu. VIII. yy.'a kadar bu karışıklık, Yunan kıtasından büyük göçlere sebep oldu. Bu göçler dehşetli bir istila şeklinde oluyordu. Göçmenlerin bir kısmı Çanakkale Boğazından İzmir'e kadar olan kıyılara yerleşti. Bunlar "Eoliler"dir. Bir kısmı da Karya'lılarla Eoliler arasındaki Ege kıyılarına yerleştiler. Bunlara İyonlar denir. Yeni yurtlarına da İyonya denildi.[8] İyonlar gemici ve tüccar insanlardı. IX. yy'ın sonunda veya VIII. yy' da en önde gelen 12 İon şehri siyasi ve dini bir birlik kurmuşlardır. Yunan tarihçisi Herodotos bu şehirleri şöyle sayıyor; Miletos, Mius, Priene, Efesos, Kolofon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Fokeia, Samos, Khios, Eritrai. Bu şehirlerin ilk üçü (Milet. Prien, Mius) Büyük Menderes havzasında ve Karya sınırları içerisinde kalmakta ve diğer altı şehir ise Lidya sınırları içinde kalmaktadır. Birliğin merkezi Samsun Dağının Kuzeyinde Panionion kentiydi. Birliğin kuruluşundan önce burada diğer İon şehirlerinin tahrip ettiği Melia şehri vardı. Eski Milet'in yanında kurdukları Milet'i çok mükemmel bir sahil şehri haline getirdiler. O zaman Milet deniz kenarında idi. Asıl Milet'in kuruluş tarihi çok eskidir. Bu şehrin Hititler devrinde kurulduğu tahmin edilmektedir. Milet İon'lardan önce Karya arazisinde içinde idi. Rum tarihçilere göre Milet'e daha önce "Leleceis" denirdi. Bu "Lelegler" beldesi demektir. Lelecler Etiler'den bir boy olan Palasglar'a mensupturlar. Nitekim Söke'nin bütün Güney ve Doğu taraflarına "Lelesya" denirdi. Karacasu'da bulunan Afrodisias'ın eski ismi Lelogos' dur.[9]

Daha sonraları Lidya kıyıları İzmir'den Milet'e değin İon'ların eline geçti. Böylece İon'lar Ege'de büyük bir siyasal, birlik oluşturdular. Aynı zamanda bu dönemde Efes İon'ların merkezidir. **Lidya**'lılar Dor akınlarının yol açtığı Ege göçleri ile Anadolu'ya gelen ve uzun yıllar Frigya'lıların egemenliği altında kalmışlardır. Frigya'lıların Kimmer istilaları sonucu etkinliklerini yitirmesi ile bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Anadolu'daki Lidya bölgesi güneyde Karia ve Büyük Menderes ırmağı ile ayrılır. Doğuda bu günkü Uşak kentine kadar uzanır ve Uşak ilinin batı yarımını içine alır; Kuzeydoğu sınırı, aşağı yukarı, bu günkü Kütahya İlinin Güneybatı sınırıdır. O yörede ve Kütahya sınırı içinde kalan Simav ile Gediz Firigya'da kalır. Bu sınırlar içerisinde batı Anadolu'da Lidya'nın merkezi Sardes idi. Hitit dilinde ise Asya anlamına gelen "Asuvan" kenti idi.[10]

---

[8] A.Gökbel, H. Şölen, **Aydın İli Tarihi**, Aydın, 1936, s.27.
[9] Akarca, **Şehir ve Savunması**, s.9.
[10] Memiş, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.106.

Krezus zamanında bütün İon beldeleri Lidya'lılara itaat etti. İon'lara ait Aydın Çevreside Lidya'nın eline geçti. Böylece Kerzus; Frigya, Misya, Karya, Paflegonya ve İonya'nın kralı oldu. Sard en önemli bir merkez halini aldı. Bu dönemde Lidya'da bir çok yollar ve kervansaraylar kurulmuştur. Efesten, Orta Anadolu'ya Kilikya ve Suriye'den geçtikten sonra İran içlerine dek uzanan, aynı zaman da bir tali yolla Sinop üzerinden Karadeniz'e de bağlanan ünlü "Kral Yolu'nu Lidya'lılar yapmıştır. Menderes havzası bu dönemde tamamen Lidya sınırı içerisinde kalmıştır. Ve havzadan "Kral Yolu'nun önemli kolları geçmiştir. Bu ticaret yolları ülkenin önemini bir kat daha artırmış oldu. Ayrıca Lidya Krallığı'nda, Giges alış verişi hızlandırmak için altın ve gümüşten yapılmış paraları Dünyada ilk kez kullandı.[11]

Lidya krallığı çeşitli doğu etkinliklerinin birleştiği bir kültürün etkisi ile ortaya çıkmıştır Lidya Krallığı İran'da kurulan Pers devletinin Anadolu'ya gelmesiyle son buldu. **Pers'**ler Lidya'lılardan sonra araştırma bölgesine hakim olmuşlardır. Med Kral'ı Astiyağ torunu II. Karus tarafından düşürülünce, Lidya'da korku başladı. Çünkü Astiyağ'la Kerezus sıkı dost ve akraba olmuşlardı. Kerezus Med'lerin devrilerek yerine bir Pers devleti kurulmasını hoş görmedi ve Lidya Kralı Kerezus savaşa karar verdi. Lidya Kralını Perslerle savaştan vazgeçirmek için çok çaba harcadılar fakat kral Kerezus savaştan vazgeçmedi. M.Ö 546 yılında Lidya Persler karşısında mağlup oldu ve Sard düştü. Lidya devletinin Büyük Menderes nehrinin sağına düşen kısmı Pers İmparatorluğunun egemenliğine geçti. İran İmparatorluğu yönetimi Satraplık'larla idare ediliyordu (bir nevi valilik). Satraplık'ların görevi vergi almak , adaleti sağlamaktı.

Lidya devleti, ortadan kalktıktan sonra İonya'da genel bir korku başladı. II. Karus daha önce buralara Lidya'lılarla ittifaktan vazgeçilmesini, Lidya'lılara asker verilmesini teklif etmiş fakat kabul ettirememişti. Şimdi II. Karus bunun intikamını alacaktı. Nitekim İon'ların teklif ettikleri ittifakı reddetti ve İon'luların üzerine generallerinden "Mezarisi" gönderdi. İon'yalılar aralarında derhal konfederasyon yaptılar. Milet, yeni 'efendi' yani İran'la hususi bir anlaşma akdetmişti. Şehir kendi haline bırakılıyor, fakat siyasi işleri İran kontrol ediyordu Prien İranlıların egemenliği

[11] Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi,** s.175.

altına geçti, şehir talan edildi ve ahalisi esir edildi. Tralles, Menderes Magnesiası daha evvel Satraplık'lara tabi olmuşlardı. Nysa'lılar İran'a gümüş bir tepsi üzerinde taze incir sunarak teslim olmuşlardı.[12]

İran İmparatoru Krezus M.Ö 529 yılında öldü. İran'da iç karışıklıklar oldu, bir süre İyon şehirleri rahat bir nefes aldı. Fakat I. Doryüs M.Ö 521'de tahta çıkınca İran İmparatorluğu toparlandı ve İyonya üzerindeki baskı tekrar arttı. Doryüs'ün Akdeniz'e gönderdiği istila ordusu yakan yıkan bir hızla etrafı kasıp kavuruyordu .

Milet Yunanistan'dan aldığı ilhamla ayaklandı. Şehrin ileri gelenlerinden Aristogoros halkı İranlılarla savaştırmak için propaganda yapıyordu. Neticede Miletliler İranlıların Anadolu'daki merkezlerine Sard üzerinden yürüdüler. Burayı yağma ettiler. Doryüs bunu haber alınca Milet'e karşı dehşetli bir hazırlık yaptı. Bütün İran generalleri Milet önüne geldiler. Lesbos, Foça, Prien, Teos, Miyonte, Eritre şehirlerinin bütün deniz kuvvetleri Milet'te toplandılar. İran Donanması, şimdi kara içine giren ve bir küçük tepe halinde görülen, o zaman bir ada olan Milet'in önündeki Lade yanında birikti. Tarihte "Lade Muharebesi" denilen büyük savaş budur. Doryüs'ün donanmasına Fenikeliler, Kıbrıs, Kilikya ve Mısır gemileri de yardım ediyordu. Altı yıl gibi uzun süren bir savaştan sonra Milet İranlıların eline geçti. Milet baştanbaşa tahrip edildi, ahalisi Dicle civarındaki Sus şehrine sürüldü ve burada iskan ettirildi.[13]

Makedonyalı Büyük İskender Dönemi M.Ö 334'de Çanakkale Boğazından Anadolu'ya geçen Makedonya Kralı Filip'in oğlu İskender Anadolu'da yaygın bir egemenlik kuran Pers ordusunu Granik Çayı (Biga Çayı) yakınlarında mağlup etmesi ile başlar. Daha sonra İranlıların Anadolu'daki merkezleri olan Sard düştü. Efes hiçbir direnç göstermeden İskender'e teslim oldu. Menderes Magnesiası halkı İskender'e teslim olduğunu açıkladı. Milet, İran askerlerinin teşviki ile nispeten bir direnme göstermiş olsa da sonuçta İskender'in ordusuna teslim oldu. Menderes havzasındaki diğer şehirler de İskender'in egemenliği altına girdi ve M.Ö 546 – 333 yılları arasında süren İran egemenliği bitip, İskender devri başlamış oldu.

İskenderin M.Ö 323'te ölmesiyle kardeşi Filib iktidara geldi. Çok geçmeden o da öldü. İskenderin oğlu Küçük İskender Ege zamanında bir süre generallerin katkısıyla devletin gücü ve siyasal birliği korundu; ancak genç Kral Ege'nin de ölmesiyle General Antigonas kendini kral ilan etti ve diğer generallerle iktidar

---

[12] F. Sartiaux, , M. Rahmi, **Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler,** İzmir, 1931 s.4.
[13] Gökbel, Şölen, **Aydın İli Tarihi,** s. 35.

savaşları başladı. Frigya'da İpsos (bugünkü Afyon sınırları içerisinde, "Beş Krallar Savaş Alanı" olarak bilinir) dolaylarında yapılan savaşta Antigonos'un öldürülmesiyle imparatorluk parçalandı (M.Ö 301).[14]

Selevkos ve Bergama Krallıkları Dönemi, İskender'in ölümünden sonra M.Ö 281'de başlar. Menderes havzasının en büyük şehri olan Denizli'nin tarihsel gelişimindeki ilk yapılaşması bu dönemde başlamıştır. Selevkos Kralı II.Antiohos tarafından kurulmuş olan şehre karısı Laoidike'in adı verilmiştir (M.Ö 266-261). Laodikya Küçük Asya'nın en zengin sitelerinden biriydi. Şehir merkezi vaziyetinden dolayı civardaki şehirlerin ticaret ve banka muamelatının merkezi oldu. Meşhur Roma'lı (Çiçero) burada çekini nakde tahvil arzusunda olduğunu ailesine yazdığı bir mektupta bildirmektedir.[15] Bu dönemin en önemli kenti **Hierapolis** M.Ö.II.yüzyılda Bergama Krallığının bir şehri olarak biliniyor fakat belki de Selevkos'ların kurduğu bir kentin yerinde kurulmuştur.

İskender'in ölümünden sonra, bıraktığı geniş ülke içinde bir de **Bergama Prensliği** vardı. Selevkos Kralı II.Antiohos harekete geçerek ataları I.Selevkos zamanındaki eski sınırları tekrar sahiplenmek üzere Anadolu ve Trakya üzerine yürüdü. Fakat izlediği emperyalist siyaset yüzünden yalnız Bergama Kralı II. Evmenos değil Roma'nın da muhalefeti ile karşılaştı. Yapılan savaşlar neticesinde; Bergama Kralı II.Evmenos'un galibiyeti sonunda II.Antiohos yenildi. Barış Antlaşması Apomenya'da yapıldı (M.Ö 188). Antlaşmaya göre Torosların kuzeyindeki Suriye Krallığı'nın tüm toprakları Bergama Krallığı'na verildi.[16] Böylece Büyük Menderes havzası da Bergama Krallığı'nın egemenliği altına girmiş oldu (M.Ö.188). II.Attolos zamanında (M.Ö.159) Bergama Krallığı, ilim, kültür ve sanat alanında altın çağını yaşamıştır.

Roma dönemi, Romalı Scipios kardeşler M.Ö 190'da İllirya, Makedonya, Trakya üzerinden Gelibolu Yarımadası'na gelmesiyle başlar. Bu dönemde Büyük Menderes havzası Selevkoslar egemenliği altında bulunuyordu. Romalılar Magnesia (Sipilos) Muharebesiyle Selevkoslarla karşı karşıya geldiler. III.Antiohos'un ordusu Asya, Anadolu, İran ve hatta Hint kavimlerinden oluşuyordu.[17] III.Antiohos birlikleriyle Roma ordusu Manisa'da Sipilos Dağı önlerinde karşılaştı. Ağır bir yenilgiye uğrayan III.Antiohos yapılan silah bırakma antlaşmasına göre Avrupa'daki

---

[14] Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi,** s.466.
[15] F. Akçakoca Akça, **Laodikya,** Denizli, 1937, s.14
[16] Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi,** s.483.
[17] H. Demircioğlu, **Roma Tarihi,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1993, s.337.

topraklarından vazgeçiyordu. Daha sonra Romalı konsül ve komutan Manlius, İç Anadolu'dan Milyas ve Pamfilya'ya kadar ilerledi. Sonunda Selevkoslar Toroslara dek bütün Anadolu'yu boşalttılar.

Roma'nın Küçük Asya üzerindeki siyasi etkinliği Bergama topraklarının Roma'ya katılmasıyla yeni bir boyut kazandı. Roma Anadolu toprakları üzerinde Asya Eyaletini kurdu (M.Ö 133). Ve eyalet toprakları Misya, Lidya, Karya ile Frigya'nın bir kısmını kapsamaktaydı.[18]

Büyük Menderes havzası Roma İmparatorluğunun içerisinde Anadolu'nun diğer yerlerinden daha önce yer almış ve havza uzun süre Roma İmparatorluğunun egemenliği altında bulunmuştur. Bu bakımdan havzada bulunan eski kültüre ait maddi kültür belgelerinin büyük bir kısmı Roma dönemine aittir.

Büyük Menderes Havzasında Karya bölge ismi olarak önemli yer tutmaktadır. Kültür turizminin en önemli kentleri de Karya döneminde varlığı bilinen kentlerdir. Bunlar;Miletos, Priene, Aphrodisias kentleridir. Kültür turizminde çok ilgi gören Hierapolis 'i ise Bergama Kralının kurduğu sanılıyor. Kentler en parlak dönemlerini Roma Döneminde yaşamıştır.Turizmde en çok gezilen kentlerin (Miletos, Priene,Aphrodisias, Hierapolis) kalıntıları Roma Dönemine aittir. Bununla birlikte inceleme alanında kültür turizmine konu olabilecek çok sayıda kent kalıntıları bulunmaktadır. Bu kentler; Attuda, Tripolis, Laodikya, Nysa, Tralles, Myus M.Magnesiası, Herakleia, Alinda, Alabanda ve Gerga başlıcalarıdır.

c. Ortaçağ

Türkiye'deki ortaçağ kentleri birbirinden tamamen farklı kültürlerin aynası olarak; Bizans dönemi kentleri ve Selçuklu dönemi kentleri olarak iki gurupta ele alınabilir. Araştırma bölgesinin orta ve Aşağı Büyük Menderes yöresinde Selçuklu dönemi yerine Beylikler dönemi yapıları dikkati çekmektedir.

(1) Bizans Dönemi

Roma İmparatoru Theodos bu kadar büyük İmparatorluğun bir kişi tarafından idare edilemeyeceğine inandı. Ölümünden evvel imparatorluğu Doğu ve Batı İmparatorlukları diye ikiye ayırdı, Doğu İmparatorluğu içerisinde Yunanistan, Makedonya, Doğu İllirya, Trakya, Asya ve Mısır eyaletlerini kapsıyordu. Büyük Menderes havzası Doğu İmparatorluğu'nda (Bizans İmparatorluğu) Asya eyaleti

[18] M. Özsait,, **Hellenist Ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi**, İstanbul, 1985, s.70.

içerisinde kaldı. Bizans dönemi kenti genellikle Roma döneminden gelen ilkçağ kent geleneğinin sürdürmüştür. Zira Bizans kentleri genellikle bir ilkçağ kentinin yerini almıştır. Fakat yeni bazı ilaveler yapılmış ve bazı değişiklikler uygulanmıştır. Örneğin ilkçağ kentlerindeki mabet (tapınak) yerine kilise, direkli cadde yerine dar bir sokak geçmiştir. Bizans kentinin etrafında bir sur vardır. Bir diğer özellikte büyük kentlerin birer hipodromu bulunmasıdır. Bizans kentlerindeki hipodrom, ilkçağ kentindeki tiyatronun yerini almıştır.[19]

Araştırma bölgesinde bulunan Milet, Priene, M. Magnesiası, Aphrodisias, Hierapolis gibi önemli antik yerleşmelerin tamamının belli bir kesimlerinde Bizans döneminin damgasını taşımaktadırlar. Hatta bir çok antik yerleşmede Bizans döneminde yapılan bina ve surlarda Helenistik ve Roma döneminde kalma yapı taşları kullanılmıştır. Bunun en güzel örneğini M.Magnesiasını tam ortadan bölen sur duvarlarında eski tapınak sütunları ve taşlarının kullanılması oluşturmaktadır.

(2) Selçuklular Dönemi

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra tamamen farklı bir kent tipi ortaya çıkmıştır. Türkler müslüman oldukları için eskiden " İklim-i Rum" ya da "Diyar-ı Rum" denen ülke, hızlı bir şekilde bir Türk-İslam ülkesi halini aldı. Böylece Anadolu'da köklü bir kültürel değişiklik meydana gelmiştir. Coğrafi faktörlerin sürekliliği karşısında her ne kadar bir benzerlik olacağı inkar edilmese de, tamamen bir kültürün eseri olan bu dönem kentlerin kendine has karakterleri bulunacağı da muhakkaktır.

Türkler, Anadolu'ya geldikleri zaman, bu ülke kentlerini genellikle harap ve eski önemini kaybetmiş vaziyette bulmuşlardı. Türkler bu yarı harap vaziyette buldukları kentleri imar edip kendi damgalarını vurdukları gibi yeniden bazı kentlerde kurmuşlardır. Araştırma bölgesinde bulunan Denizli'nin eski yeri Laodikya (Eskihisar) olmasına karşın Selçuklular bu şehri Denizli'nin nüvesini oluşturan kale içi mevki ve çevresine kurmuşlardır.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Bizans İmparatorluğuna karşı kesin zafer olan Malazgirt Savaşı ile Anadolu için hazırlanmış olan Türk yurdu olma olayı ve Bizans'ın son çırpınışlarının netice vermeyeceği anlaşılmıştır.[20] Malazgirt'ten sonra Selçuklular Anadolu'ya yayılırken İzmir'i alıp, Ege Adalarından bazılarına kuvvetler

---

[19] Tuncel, **A.y.**,s. 145

[20] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1971, s.65.

gönderen Çaka Bey'in Ege bölgesinde kısa bir süre de olsa egemenlik kurduğu bilinmektedir. Denizli bölgesi ise ilk defa (1094) yılında I. Kılıç Aslan zamanında Türklerin eline geçti.[21] Selçuklular dönemi Büyük Menderes havzasının sadece yukarı kısmında yaşanmıştır. Havzanın orta ve aşağı yörelerinde bu dönemde beylikler hakimiyeti yaşanmıştır. Ancak Büyük Menderes havzası Haçlı savaşlarının etkisiyle XI yy'ın sonlarından itibaren yaklaşık 200 yıl Bizans-Türk mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemde araştırma alanında en büyük mücadele Myriokephalan'da meydana gelmiştir. Bizans Ordusu Denizli'den çıkarak B. Menderes yakınlarında Homa ve oradan da 'Myriokephalon' denilen dar ve sarp bir vadiye girdi ve Sybrize denilen çıkış yerinde Sultanın (I.Kılıç Aslan) kurduğu pusuya düştü. Böylece Kılıç Arslan planında muvaffak olarak büyük Bizans Ordusunu 1176'da mağlup etti. Büyük Menderes havzasında Bizans-Selçuklu mücadelesi beylikler dönemi ile devan etmiştir. İnceme alanında Selçuklular kenti olarak adlandırılabilecek bir kent bulunmamaktadır. Fakat bu döneme ait tek başına bulunan yerler bulunmaktadır. Kültür turizmine konu olabilecek eserler; Akhan Kervansarayı ve Hanabat (Çardak) Kervansarayıdır. Tarihi olay ve mekanlardan ise Miryokefelon savaş alanı henüz kültür turizmine açılmamıştır. Fakat günümüzde savaş alanının yeri ile ilgili tarihçiler arasında önemli tartışmalar söz konudur. Savaş yeri ile ilgili bazı tarihciler (Ramsay, Niketaş, Baykara) savaş yerinin Kumdanlı (Isparta ili Yalvaç ilçesinin bir kasabası) mevki olduğunda hemfikirdirler. Savaş yerinin Çivril'in Dizbey Mevkii olduğunu söyleyenler olsa da bu zayıf bir ihtimal olarak düşünüldüğünden buranın "Miryokefelon Savaş Alanı" olarak açılması düşünülmemiştir.

(3) Beylikler Dönemi

Beylikler dönemi eserleri aşağı ve orta Büyük Menderes yöresinde çok seyrek bir şekilde günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu eserler Selçuklu eserlerinde olduğu gibi Roma ve Bizans eserlerinden kesin hatlarıyla ayrılırlar. B. Menderes havzasına ilk hakim olan beylik, önceleri bir Türk aşireti olan Germiyanoğullarıdır. Germiyan Beyliğini Yakup bin Alişar kurmuştur. Yakup Bey Batı Anadolu'ya Ege Denizine doğru hudutlarını genişletmek üzere kendi Subaşı'sı yani ordusunun kumandanı Aydın Oğlu Mehmet Bey'i sevk ederek Birgi merkez olmak üzere İzmir

[21] F.Akçakoca Akça, **Denizli Tarihi,** Denizli, 1945, s.15.

ve havalesinin istilasına teşebbüs etmiş ve bu suretle Aydın Oğlu Mehmet Bey, Aydın Oğulları Beyliğini kurmuştur.

Germiyanoğullarına bağlı kumandanlar Karesi, Saruhan ve Aydın yörelerine yönelmeden önce, Menteşe Beyliği eski Karya ile, B. Menderes boylarında bir kısmına hakimdi. Daha 1280-1282 tarihlerinde Aydın (Tralles) ve Sultanhisar (Nysa) gibi kentler Menteşe Beyliğinin sınırları içinde idi. Daha sonra Menteşe Oğullarının yeni beyi Sasa Beyle Aydın Oğulları Mehmet Bey arasında anlaşmazlık çıkmış ve neticesinde Aydın ve çevresinde Aydın Oğulları hakimiyeti başlamıştır. Ayrıca denizcilikte en ileri olan kıyı beyi Aydın Oğullarıdır[22].

Denizli ve çevresi coğrafi konumu ve önemli bir yol kavşağında bulunmasından dolayı Beylikler döneminde birbirine çok yakın beyliklerin hakimiyeti altında bulunmuştur. Denizli çevresinde şimdiki Denizli Vilayeti arazisinin pek cüzi bir kısmını kapsayan ve sonradan İnaçoğulları diye isimlendirdiğimiz bir beylik mevcut bulunuyordu. XIV. yy başlarında şimdiki Denizli Vilayeti topraklarının kuzeyi Germiyan Oğulların, güneydoğusu Hamit Oğullarının, güneybatısı bu tarihlerde bir ara varolan Tavas Beyliğinin hakimiyetindeydi[23]. İnceleme alanında Beylikler Dönemine ait yazıtlar bulunmaktadır. Havzada Beylikler Döneminin harabeleri içinde bulunan İlyasbey Cami ve Külliyesi, Eski Çine'de bulunan Eski Çine Ahmet Gazi Cami, yine Eski Çine Ahi İbrahim Türbesi, havzada bulunan kültür turizmine konu olabilecek beylikler dönemi eserleridir.

d. Yakınçağ

(1)Osmanlı Dönemi

Büyük Menderes havzasının orta ve aşağı bölümleri XIV. yy da Yıldırım Bayezit'in Anadolu Beylikleri üzerine yaptığı seferler sırasında Osmanlı yönetimine girdi. Aydın oğulları Osmanlı yönetimine girdikten sonra Aydın Oğullarının bu topraklarda yeniden egemenlik kurma çabaları söz konusu olmamış bu karışıklardan sonra XV. yy dan itibaren Osmanlı egemenliği tam bir düzen içinde ,işlemeye başlamış bu yöre önemli bir kültür sanat merkezi haline gelmişti.

Büyük Menderes havzasının üst bölümü ise Germiyan Oğullarının son beyi Yakup Bey, ölümünden önce Beyliğin topraklarını Osmanlı Sulatanı II.Murat'a sözlü olarak vasiyetle bıraktı ve böylece 1429'da Germiyan Oğlu topraklarıyla birlikte

---

[22] Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**,s.104.
[23] T.Baykara, **Denizli Tarihi**, s.39.

Denizli kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdi[24]. Böylece B. Menderes havzası yaklaşık 500 yıl Osmanlı Devletinin egemenliği altında kaldı. Osmanlı Devleti bölgede çok uzun süre kalıp havzadaki birçok şehrin kuruluş temellerinin atıldığı bir dönem olmasına karşılık, günümüze ulaşabilmiş eserler çok az sayıda olduğu söylenebilir. Bu dönemden kalma tarihi eserlerin çok azının günümüze ulaşabilmiş olmalarının iki önemli sebebi vardır. Bunlar doğal afetler ve kurtuluş savaşı yıllarındaki beşeri tahribattır. Kurtuluş Savaşında Yunanlılar 27 Mayıs 1919 yılında Aydın ve çevresini işgal etmişler ve 7 Eylül 1922'de Aydın ve çevresinden çekilmek zorunda kalmışlardır. Yaklaşık üç yıllık işgal süresi boyunca Yunanlılar bölgeyi terk ederken bir çok yerleşim birimini ve tarihi eserleri ateşe vererek bölgeyi terk etmişlerdir. Bu esnada Büyük Menderes havzasında bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı eserleri çok zarar görmüşlerdir.

Büyük Menderes havzasının bu günde vilayeti olan Aydın ve Denizli'nin Osmanlı idare mekanizması içindeki durumları önemini daima muhafaza etmiştir. Osmanlı Devletinde yerleşim birimlerinde idari mekanizma liva, sancak ve eyaletlere ayrılmıştır. Eyaletler Anadolu Beylerbeyi ve Rumeli Beylerbeyi olmak üzere ikiye ayrılır. Anadolu Beylerbeyinin merkezi Ankara iken Fatih Sultan Mehmet zamanında 1461'de Kütahya'ya kaldırılmıştır. Bu dönemde Aydın Sancağı Kütahya Beylerbeyine bağlıydı. Aydın vilayetinin her ne kadar merkezi İzmir şehriyse de vaktiyle Aydın şehri bu kıtanın makro hükümeti ve en mühim şehri bulunmuş olduğundan vilayet bu ad ile anılmaktadır. Aydın vilayetinin 1913 yılındaki sancakları; İzmir, Saruhan veya Magnesia, Aydın, Menteşe veya Muğla ve Denizli adlarıyla beş adet sancağa ayrılır. Denizli sancağı vilayetin orta kısmının doğu ciheti olup Büyük Menderes Nehrinin orta kısmı ile kollarından Çürüksu havzasından ibarettir[25]. Böylece Aydın daha 1913 yılına kadar önemli bir idari fonksiyonu olan bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde kurulup gelişen yerleşmeler Yakınçağ yerleşmeleri olarak ele alınır. Osmanlı kentlerinde çarşı ve Pazar ortada bulunmakta konutlarda bunun etrafında sıralanmaktaydı. Sokaklar çarşı doğrultusunda açılır, çarşının orta yerinde de kıymetli eşyaların satış yeri olan bedesten bulunurdu. Arazinin elverişliği nispetinde çarşı çukur yerde evler de birbirinin manzarasını engellemeyecek

---

[24] Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri,** s.51.

[25] Ramazan Özey, "Adalar Denizi Sahilinde Bir Osmanlı Vilayeti; 1913'te Aydın", **Marmara Coğrafya Dergisi,** İstanbul, Sayı:2, s.51.

biçimde yamaçlara yerleşirdi. Kentin muhtelif kesimlerinde cami bulunmakla beraber, kentin en önemli cami (Ulucami) daima kentin merkezinde bulunurdu.[26]Araştırma bölgesinde bulunan şehirlerin bir çoğunun nüvesi Osmanlı döneminde şekillenmiş olmasına rağmen şehirlerin bu döneme ait tarihi dokuları bozulmuştur. Fakat genellikle şehirlerin merkezlerini belirten bir çok cami restore edilerek veya yerine yenisi yapılarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bu duruma örnek Denizli Ulu Cami, Honaz Murat Cami (restore edilememiş), Nazilli eski-yeni (Yahya Paşa Cami), Aydın merkezde bulunan birçok cami ve Söke İlyas Ağa Camii gibi yapılar söz konusu şehirlerin kuruluş nüvesini göstermektedir.

(2)Cumhuriyet Dönemi

1923 yılında kurulan cumhuriyetle birlikte memleketimizin kentleri hızlı bir gelişmeye uğramış hem sokakları genişletmiş hem de nüfusları arttırmıştır. B. Menderes havzası da hızlı şehirleşme ve yerleşme faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu dönemde meydana gelen hızlı şehirleşme Aydın, Nazilli, Söke, Denizli ve Buldan gibi şehirlerin tarihi dokusuna zarar vermiştir. Bunun yanında bazı küçük yerleşim birimleri antik yerleşmeler üzerine kurulmuştur. Bu yerleşmelere örnek, Araphisar köyü Alabanda antik şehri üzerinde, Kapıkırı köyü Herakleia üzerinde, Hisar köyü Attuda antik kenti üzerinde yer almaktadır. Geyre köyü Aphrodisias üzerinde, Balat köyü ise Milet üzerinden birkaç kilometre uzağa taşınmışlardır. Böylece cumhuriyet döneminde hızlı yerleşme hareketlerinin olması havzadaki tarihi şehir ve kasabaların tarihi dokularına ve antik yerleşmelere zarar vermiştir.

Aşağı Büyük Menderes yöresinde kıyı kentlerinde kültürel gelişim Bizans ve Osmanlı dönemlerinde Büyük Menderes nehri sebebiyle Ege Denizin de meydana gelen hızlı kıyı değişiminden olumsuz etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminin son çeyreğinde yapılan, bataklık kurutma çalışmaları ve ulaşım şartlarının iyileştirilmesi neticesinde yörede sosyo ekonomik faaliyet yeniden canlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde gelişen şehirler, şehir turizmine konu olmaktadır.Bu şehirler; Aydın ve Denizli'dir.

[26] Tuncel, A. y. s. 149-150

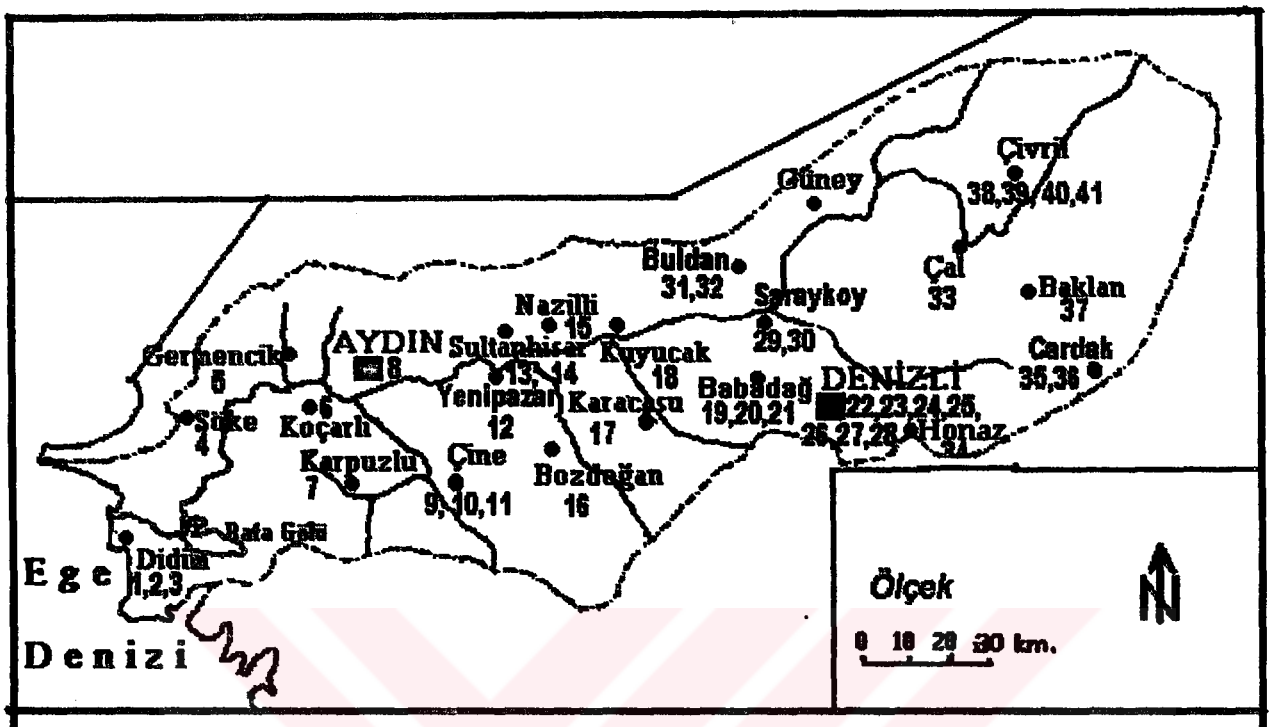
2. Antik Kent Sit Alanlarının Mekansal Dağılımı

Araştırma alanında 41 adet I., II. ve III.derecede kültürel değere sahip arkeolojik sit alanı bulunmaktadır (Şekil 2). Bu sit alanları Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilmiş alanlardır.İnceleme alanında yer alan antik kent sit alanları ;Didim,Milet,Herakleia,Priene M.Magnesiası , Amyzon, Alinda, Tralles, Alabonda, Gerga, Orthosia, Akharake, Nysa, Harpasa, Piginda, Aphrodisias, Antiocheia, Trapezapolis, Laodikya, Hierapolis, Attuda, Tripolis, Collosae ve Evmenia'dır (Şekil 2). Diğer sit alanları ise arkeolojik mezarlık siti (Trapezapolis Nekrepoli, Zeytinköy'de Roma Mezarlığı, Buldan-Karaköy'de Frig Kaya Mezarlığı, Çivril Gürpınar'da Roma Mezarlığı) Tarihi Mezarlık Siti (Babadağ'da Kranyeri Köyü Mezarlığı, Çardak'ta Beylerbeyi Mezarlığı) Höyük siti (Denizli Kurtluca Köyünde Kurtluca Tümülüsü, Baklan Boğaziçi Kasabasında Çalbekir Höyüğü, Çivril'de Beyce Sultan Höyüğü), Kale Siti (Denizli Kale Duvarı, Çardak Kale) gibi sitlerdir(Şekil 2). Havzada bulunan en önemli sit alanları Türkiye genelinde de kültür turizminde önemli olan antik kent sit alanlarını oluşturmaktadır. Antik kent sit alanlarının havza içindeki mekansal dağılımı coğrafi etmenlerle ilişkilidir.

a.Konumlarına Göre Antik Kent Sit Alanları

Büyük Menderes havzasında bu gün varlığı bilinen 41 adet antik yerleşme bulunmaktadır (Şekil 3). Bu antik yerleşmelerden 20 adedinde dikkate değer maddi kültür belgesi bulunmaktadır. Söz konusu ,arkeolojik kalıntısı bulunan şehirlerin bir çoğu Antik dönemde, Helenistik dönemde ve Roma ve Bizans dönemlerinde altın çağlarını yaşamışlar ve zamanlarının ilim kültür merkezleri olmuşlardır. Arkeolojik sitlerin zamanla önemlerini kaybederek terk edilmiş olmalılarında ve önemli kültürel merkez olmasında, öncelikli neden coğrafi mekan şartlarıdır. Tarihin ve dolayısıyla kültürün varlığının bilinmesi ve etüt edilebilmesi coğrafi şartların bilinmesi ile doğrudan alakalıdır. "Eğer Anadolu tarihini anlamak istiyorsak vakanın cereyan ettiği yeri bilmemiz lazımdır. **Topografya tarihin temelidir.** Atika tarihini kitaplardan tetkik ettikten sonra Pentelicus'u tırmanarak bu tarihi yoğuran vadileri, dağları, denizleri önünde serili gören hiç kimse, topografyanın tarihe en büyük bir destek olduğunu asla inkar edemez[27]." B.Menderes havzasında bulunan antik şehirleri kuruluş yeri açısından iyi açıklayabilmek için havzanın genel hatlarıyla topografya haritası çizilmiştir (Şekil 3). Bu harita üzerinde tüm antik yerleşmeler işaretlenmiştir.

[27] Ramsey, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.52-53.

Arkeolojik Sit Alanları

1.Didyma sit alanı / Didim merkez
2.Milet sit alanı / Didim Balat köyü
3.Herakleia sit alanı / Didim Kapıkırı köyü
4.Priene sit alanı / Söke Güllübahçe köyü
6.M.Magnesiası sit alanı / Germencik Tekin k.
6.Amyzon sit alanı / Koçarlı merkez
7.Alinda sit alanı / Karpuzlu merkez
8.Tralles sit alanı / Aydın merkez
9.Alabanda sit alanı / Çine Araphisar köyü
10.Gerga sit alanı / Çine Deliktaş mevkii
11.Arkeolojik sit / Çine Kasar köyü
12.Orthosia sit alanı / Yenipazar Bandırma k.
13.Akharaka sit alanı /Sultanhisar Salavatlar k.
14.Nysa sit alanı / Sultanhisar merkez
15.Harpasa sit alanı /Nazilli Esenköy Asartepe mev.
16.Piginda sit alanı / Bozdoğan Çamlıdere köyü
17.Aphrodisias sit alanı / Karacasu Geyre köyü
18.Antiochela sit alanı / Kuyucak merkez
19.Trapezapolis sit alanı / Babadağ Bekirler köyü
20.Kranyeri köyü mezarlık siti / Babadağ
21.Trapezapolis nekropolü / Babadağ Bekirler k.
22.Thunta siti / Denizli merkez Gözler kasabası
23.Laodikya siti / Denizli merkez Eskihisar köyü
24.Kaleiçi, kale duvarı siti / Denizli merkez
25.Roma mezarlığı siti /Denizli mer. Zeytinköy
26.Kurtluca tümülüsü /Denizli mer.Kurtluca k.
27.Hierapolis ve Doğal sit alanı/ Denizli merkez Pamukkale kasabası.
28.Karahayıt kemerleri/Denizli mer.Karahayıt ks.
29.Attuda siti / Sarayköy Hisar köyü
30.Beylerbeyi III nolu tümülüs / Sarayköy
31.Fırık kaya mezarlığı siti / Buldan Karaköy
32.Tripolis siti / Buldan Yenicekent
33.Antik Hieron Dionisopolis siti / Çal
34.Collosae siti / Honaz
35.Beylerbeyi mezarlığı siti / Çardak
36.Kale, Çeşmeyeri siti / Çardak
37.Çalbekir Höyüğü / Baklan Boğaziçi kasabası.
38.Kayadibi mevkii siti / Çivril Özdemirci ksb.
39.Beycesultan Höyüğü siti / Çivril
40.Roma mezarlığı / Çivril Gürpınar kasabası
41.Evmenia antik kenti siti / Çivril

Şekil 2: Büyük Menderes Havzasında Arkeolojik Sit Alanları
Kaynak :Denizli ve Aydın Müze Müdürlükleri

Menderes havzası genel olarak doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Çalışma sahasında antik yerleşmelerin önemli bir kısmı, Havzanın güney ve kuzey yamaçlarına konumlanmışlardır. Bunların en önemlileri Collossea, Hierapolis, Laodikya, Aphrodisias, Alinda, Alabanda, Didyma, Priene, Menderes Magnesiası, Tralles, Nysa, ve Tripolis antik yerleşmeleridir. Havzadaki şehirlerin sit seçimlerinde etkili olan başlıca faktörler; savunma, ticaret yollarına yakınlık, kaynak sulara yakınlık, ziraat alanlarına yakınlık, taşkınlardan korunma ve salgın hastalık riski taşımayan bölgelerdir.

Prehistorik ve orta çağa kadar şehirlerin korunabilmesi diğer bütün şartlardan önemlidir. Etrafı kalelerle tahkim edilmiş müdafaa kolaylığına sahip pek çok antik yerleşme, su ihtiyacı için büyük emek ve masraf sarf etmek mecburiyetinde kalarak uzak mesafelerden su getirmişler, ve defalarca yerle bir edildikleri halde yine aynı mevkide kurulmaları, hep müdafaaya elverişli sitleri ile yakından alakalıdır[28]. Savunma gereksiniminden dolayı arkeolojik sit alanları çoğunlukla kolay savunulabilecek yamaçlarda kurulmuşlardır. Havzadaki Priene, Heraikleia, Alinda, Tralles, Nysa, Tipolis, Hierapolis gibi birçok antik yerleşmeler en az 500 m yüksekliklerde kurulmuşlardır (Şekil 3). Şehirlerin varlık sebebi olan coğrafi konumları bazı olumsuz şartlara rağmen yine aynı coğrafi sitlerde varlıklarını devam ettirmelerinin sebebi, şehirlerin kuruluş yeri üstünlüklerindendir. Örneğin Hierapolis şehrinin dini, askeri, kaplıca ve ticari işlevini sağlayan coğrafi konumu şehrin gelişmesini sağlamıştır. Şehir fay hattına yakınlığı nedeniyle en büyük zararı depremlerle görmüş fakat kuruluş yeri üstünlükleri nedeniyle kuruluş yerini değiştirmemiştir[29].

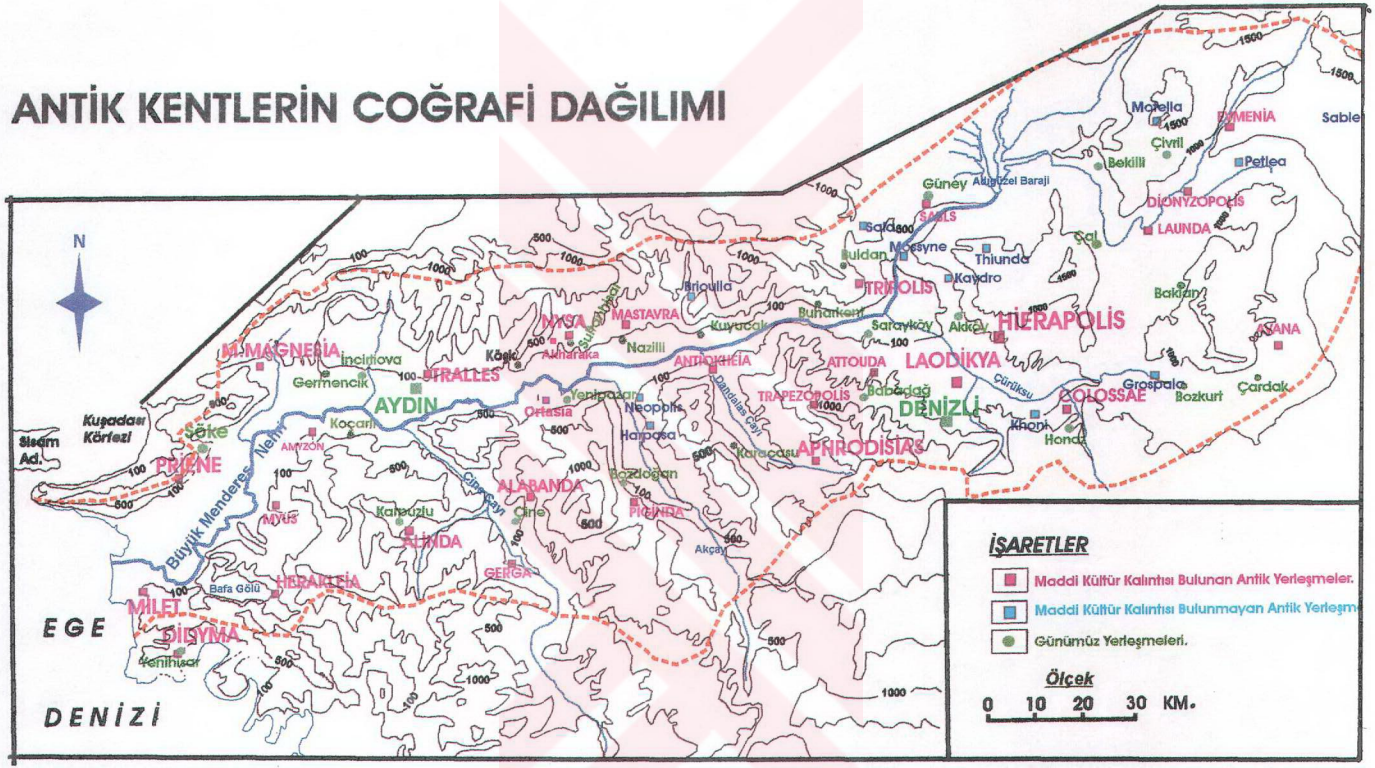
Yamaçlarda kurulan şehirlerde savunma gereksinimden sonra dikkat çeken ikinci önemli husus ziraata elverişli bir arazi yakınında kurulmuş olmalarıdır. Bu bakımdan çalışma alanında bulunan şehirlerin iktisadi ve kültürel açıdan zamanlarının en iyi şehirleri olmaları, havzadaki tarım alanlarının varlığı ile açıklanabilir. Havza içerisinde ovalarda kurulan şehirler az sayıdadır. Bu şehirler her ne kadar düzlüklerde kurulmuş olsalar da şehir surları içinde küçük bir tepe veya tepelere yakın yerlerde kurulmuşlardır. Havzada bu şehirlere örnek Aphrodisias ve M.Magneseia antik yerleşmeleridir.

---

[28] Süha Göney, **Büyük Menderes Bölgesi**, s.307.

[29] Suna Doğaner,"Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:31, 1993, s.19

ANTİK KENTLERİN COĞRAFİ DAĞILIMI

Şekil 3: Büyük Menderes Havzasındaki Antik Yerleşmelerin Coğrafi Dağılımı.

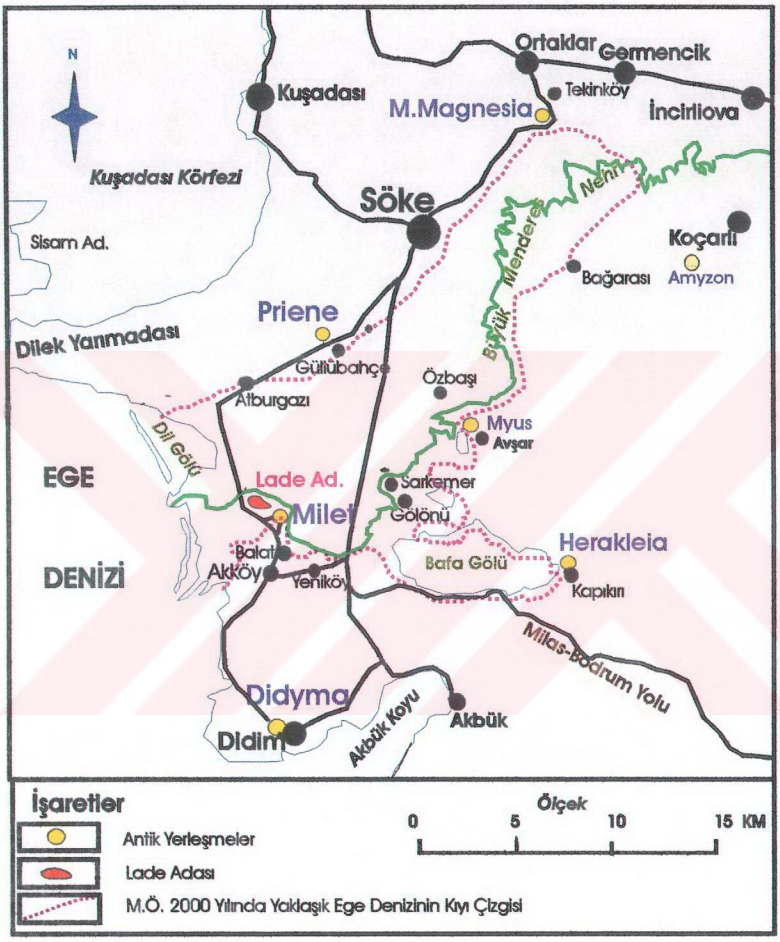
Kıyı şehirleri daha çok deniz aşırı göçlerin sonucudur. Savunma sebebi ile kıyıdan 1 Km. içte kurulan şehirler, iktisadi hayatta deniz ticareti önem kazanınca,liman olarak ikinci ve yeni bir yerleşme kurulmuştur. Havzada Latmos Herakleiası deniz ticaretinden daha fazla yararlanan şehirlerden biridir. Bu gün Bafa Gölü kenarında bulunan bu şehir, B.Menderes nehrinin Latmos Körfezini doldurması neticesinde liman şehri özelliğini kaybetmiştir.

Milet, yarım ada, kıyıya birleşmiş ada dil ya da bunun üzerine kurulmuş bir şehirlerdir. Bunlar tipik deniz aşırı yerleşmelerdir. Yabancı ülkelere göçenler, bu çeşit savunası kolay yerleri seçmişlerdir[30]. Milet liman şehri Ege Denizi çevresindeki tüm liman şehirlerinden daha büyük ve daha güçlüydü. B. Menderes nehrinin eski Latmos Körfezini doldurması sonucunda bu gün Milet şehri kıyıdan 9 km içeride kalmıştır (Şekil 4). Doğal ve beşeri şartlar Milet şehrinin kurulmasına son derece elverişli şartlar arz ederken, daha sonraki dönemlerde yine aynı şartlar, şehrin fonksiyonunu yitirmesine ve tamamen terk edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca salgın hastalıklar ve depremler Milet şehrinin terk edilmesinde diğer önemli şartlardır.

B.Menderes havzasındaki antik yerleşmelerin kuruluş yeri seçimlerinde , iktisadi ve kültürel açıdan önemli sitler olmalarında etkili olan diğer önemli husus ticaret yolları üzerinde kurulmuş olmalarıdır. Havzanın coğrafi yapısı her ne kadar arızalı bir topoğrayaya sahip olsa da ulaşımı kolaylaştıracak önemli geçitlerin mevcudiyeti ve Menderes havzasının doğu-batı istikametinde çöküntü alanı olması, ulaşımı için önemli unsurlardır. Ayrıca Havzanın Ege Denizine kıyısı olması, ülkemizin jeopolitik konumunun Dünyanın çok önemli bir yerinde bulunması gibi faktörlerde havzada ulaşıma bağlı gelişimi arttıran nedenlerin başında gelmektedir.

Havzada bulunan bir çok antik şehir, Roma ve Bizans döneminde inşa edilmiş yollar üzerinde bulunmaktadır (Şekil 5). M.Magnesiası, Tralles, Akharaka, Nysa, Antiokheia, Laodikya, batıdan gelen Roma yolu üzerinde bulunan antik yerleşmelerdir. Sardis, Philodelphia, Tripolis, Hierapolis ve yine Leodikya'ya Kuzeybatı istikametinden gelen Roma ve Bizans yolu üzerinde bulunan antik şehirlerden ilk ikisi hariç diğerleri yine Menderes havzasında bulunmaktadır(Şekil 5). Laodikya'da toplanan bu yollar, doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu istikametinde Anadolu'nun iç kısımlarına doğru uzanmaktadırlar. Alabanda ise Tralles Alabanda,

[30] Akarca, **Şehir Ve Savunması,** s.26

Şekil 4 : Aşağı Büyük Menderes Yöresinde Ege Denizinde Meydana Gelen Kıyı Çizgisi Değişikliği Antik Liman Şehirleri.

Kaynak: Oğuz Erol, Büyük Menderes Havzasının Foto - Jeomorfolojik İncelenmesi, S. 41

Stratonikaia, Idymos yolu üzerinde bulunur(Şekil 5).Antik dönemde Laodikya ve Hierapolis, günümüzde ise bu antik şehirlerin yerini almış olan Denizli'nin, havzanın ve ülkemizin en önemli şehirlerinden biri olması, önemli yollarının kavşağında bulunmasıyla ilgilidir.

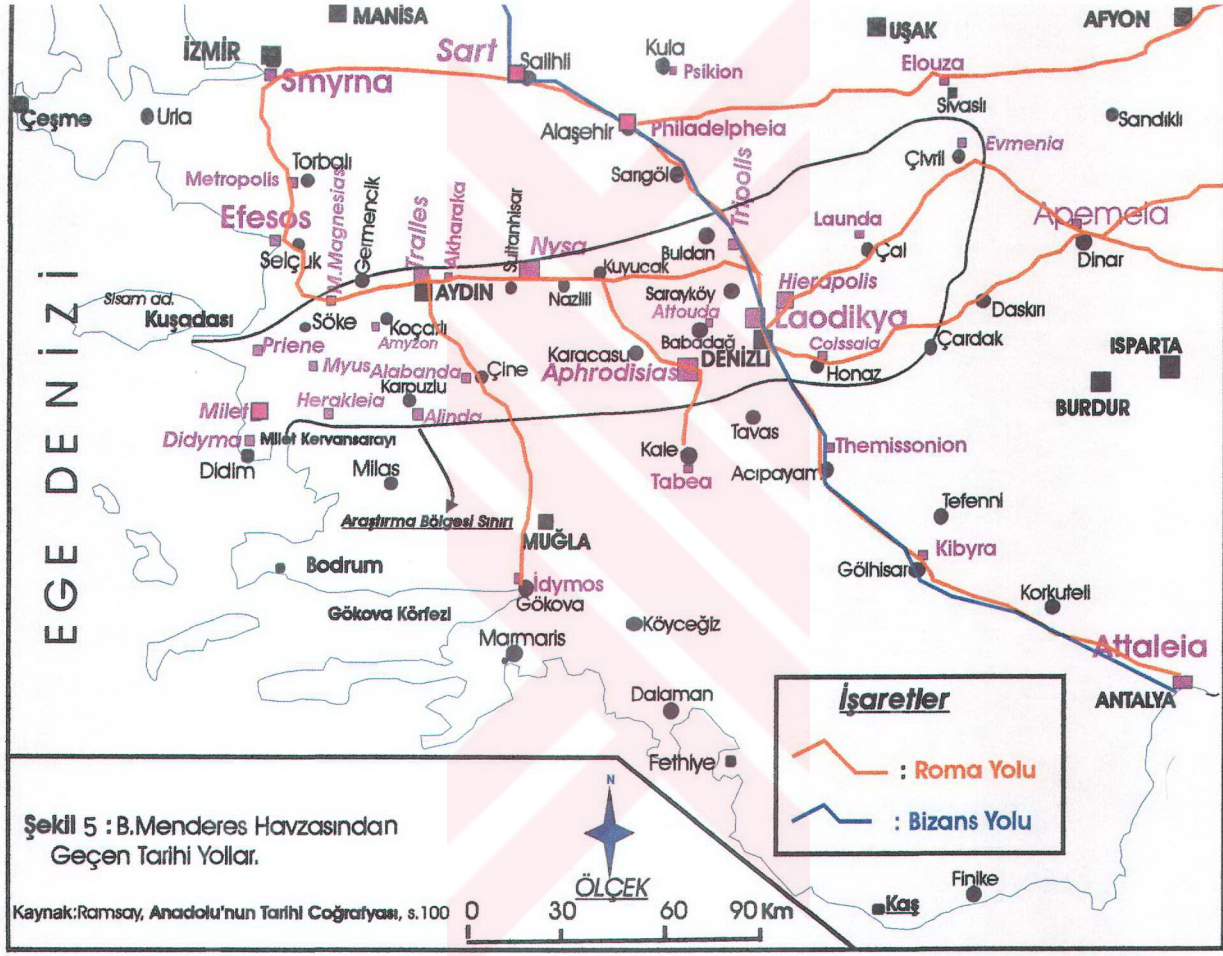
Eski ve orta çağda önemli ulaşım yolları üzerindeki antik yerleşmeler ulaşımı kolay, istila ve saldırılara açıktırlar. Böylece bu alanlar bu açıdan dezavantaja sahiptirler. Bunun için önemli yollar üzerinde bulunan şehirler sağlam kalelerle çevrilmiş , her şeyden önemli olan güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Havzanın flora ve fauna açısından zengin olması, zirai şartların elverişli olması, kaynak su varlığı havzanın günümüzde olduğu gibi eski ve orta çağda da insanların zengin olmasına sebep olmuş ve her dönemde havza yerleşme cazibesini devam ettirmiştir. Strabon M.S. 17-36 yılları arasında kaleme aldığı "Coğrafya" adlı eserinde B.Menderes havzasından bahsederken, havzanın mümbit olduğundan, incir üretiminden ve insanlarının zenginliğinden bahsetmektedir.

B. Menderes havzasında çok eski tarihlerde kurulmuş, gelişerek yüzyıllarca ekonomik ve sosyal açıdan zamanların en gelişmiş şehirleri olan Arkeolojik sitler, zamanla çeşitli tabi ve beşeri şartlar sonucunda tahrip olup artık ömürlerini tamamlamışlar ve birçoklarının yakın yerlerine bugün yeni şehirler inşa edilmiştir.

Arkeolojik sitlere bağlı kültürün ortadan kalkmasının temel sebepleri; depremler, sel felaketleri, sıtma ve salgın hastalıklardır. Bu olumsuz faktörlerden en önemlisi depremlerdir."Gerçekten bu bölgede Paleozoik (ve daha eski) Mezozoik , Tersiyer ve Kuaternerin muhtelif devrelerine ait formasyonlar bulunmaktadır. Düz ve alçak alüvyal ovalar Kuaterner depolarından müteşekkil olduğu halde, bu ovaları çevreleyen yayla ve dağlık sahalar, daha ziyade Paleozoik ve Tersiyerin muhtelif devirlerine ait formasyonlar temsil edilir".[31] Havzada her jeolojik döneme ait formasyon bulunmakta olup havza 3. jeolojik dönemde (Tersiyer) Menderes masifinin parçalanması neticesinde oluşmuştur. İşte bu sebepten dolayı
faylarla parçalanmış olan çalışma alanı 1. dereceden deprem bölgesidir. Zaman zaman çok şiddetli depremlerle antik şehirlerin çok önemli hasar gördüğü, bölge ile ilgili kitaplarda sık sık dile getirilmektedir. Günümüzde teknoloji altın çağını yaşıyor olmasına rağmen, Havzadaki yerleşmelerin en büyük doğal felaketleri olarak yine deprem gösterilmektedir. Bu bakımdan depremlerin, eski ve orta çağ

[31] Güney, **Büyük Menderes Bölgesi**, s,.8-9.

Şekil 5 : B.Menderes Havzasından Geçen Tarihi Yollar.

Kaynak:Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.100

dönemlerinde antik yerleşmeleri ve dolayısıyla kültürü olumsuz yönde etkilemekte çok daha etkili olduğu düşünülebilir.

Çalışma alanında farklı kültür dönemlerinin yaşanmasında ve kültürlerin ortadan kalkmasında doğal faktörler yanında beşeri faktörlerinde etkisi büyüktür. Bunlardan ilki Anadolu'nun ve dolayısıyla Menderes havzasının stratejik konumundan kaynaklanan doğulu ve batılı toplumlar arasında adeta nöbetleşe yerleşilen bir mekan durumunda olmasıdır. Bu durumu Prof. Ramsey şöyle açıklamaktadır. " Asya ile Avrupa'nın arasında bir köprü gibi uzanan Anadolu yarımadası tarihin başlangıcından beri şark ile garbın harp meydanı olmuştur. Bu köprüden şarkın dini sanatı medeniyeti Yunanistan'a geçmiş, yine bu köprüden Yunan medeniyeti Anadolu'ya geçmiştir. Şarkın garbı yenmek için yaptığı her teşebbüste sırası ile Persler, Araplar, Moğollar ve Türkler hep bu yolda gelip geçmişlerdir. Onu şark ruhu ile garp ruhunun cenk meydanı yapan memleketin kendi tabi vaziyetidir."[32] Avrupa'dan ve Asya'nın orta ve güney batı kesimlerinde meydana gelen göçlerden hemen hemen ilk etkilenen yer Anadolu olmuştur. M.Ö. 1200'lerde Yunan yarımadasındakiler Dor istilasından etkilenerek, Trakya'dan boğazlar yoluyla gelen Lidyalılar; Frigler ve adalar yoluyla güneybatıdan gelen Karyalılardan oluşmakta idi. Tarihte bu olaya Anadolu'ya deniz kavimlerinin göçü ismi verilir. Yine Doğudan ve Güneyden gelen Persler, Araplar, Moğollar ve Türkler Anadolu da ve çalışma sahamız olan B. Menderes havzasında, kültür değişimlerine ve kültürün ortadan kalkmasına etki yapan beşeri etmenlerdir. Bölgedeki çok önemli savaş alanların varlığı da kültürel değişimin işaretleridir.

Kültürlerinin terk edilmesinde etkili olan diğer önemli husus, havzadaki antik yerleşmelerin önemli ticaret yolları kenarında kurulmuş olmalıdır. Eski ve orta çağda yol kenarında kurulan şehirler her türlü istilalaya maruz kalmaları bakımından, buralar güvenlik açısından riskli yerlerdir. Bundan dolayıdır ki antik şehirlerin etrafı kalelerle çevrilmiştir. Ama kaleler her zaman düzenli ordular karşısında şehir güvenliğini sağlamada yeterli olmamıştır.

---

[32] Ramsey, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s. 22.

Görülüyor ki bir mekanda kültürlerin kurulması (kuruluş yeri seçimleri) ve yine kültürlerin o mekanı terk etmesi (kültür mekan ilişkisi) doğal ve beşeri coğrafi şartlara bağlıdır.

İnceme alanında antik kent sit alanlarını liman kentleri, iç kısımlarda önemli ticaret yolu üzerinde bulunanlar ve diğer antik kentler olarak gruplandırdık.

(1)Liman Kentleri

Havzanın Aşağı Büyük Menderes yöresinde bulunan antik yerleşmelerin (Milet, Didim, Priene, M.Magnesiası, Herakleia, Myus) tamamı liman ve kıyı şehri özelliğine sahiptirler (Şekil 4). Priene ve M.Magnesiası'nın ilk kuruluş alanları, deniz kıyısında veya deniz kıyısına çok yakın bir bölgede olduğu bilinmektedir. Fakat bu şehirlerin ilk kuruluş yerlerine ait maddi kültür belgesine rastlanamamıştır.

Denizcilik ,havzada bulunan antik yerleşme sitinin belirlenmesinde hayati öneme sahiptir. Deniz ulaşımı insanlık tarihi kadar eskilere gidebilmektedir. M.Ö. 3000 yıllarında Mezapotomyalılar ve Mısırlılar, M.Ö.2000 yılında Giritliler, yine M.Ö. 2000 yıllarında Akalar, M.Ö. 1200 yıllarında Fenikeliler, M.Ö. 7. yy'da Yunanlılar ve daha sonra Romalılar Ege ve Akdeniz ticaretini ellerinde bulunduruyorlardı. Ege kıyılarında Miken ve Minos uygarlıklarıyla, Yunanlılar, Romalılar ve Osmanlılar etkin denizciler olarak bilinirler. Ege kıyılarında İonia'daki kentler içinde Milet Homeros'un dediği tek kent olma özelliğine sahipti. Miletos'lular denizler üzerinde rakip tanımadılar. M.Ö. 8. yy'a kadar erken bir dönemde, özellikle 7. yüzyılda Hellespontos (Çanakkale Boğazı), Propontis (Marmara Denizi) ve Euksenios (Karadeniz) kıyılarında birçok koloni kurdular. Miletos kolonilerinin toplam sayısı 90'ı buluyordu[33].

İnceleme alanında kültür turizminde en önemli antik kentlerden **Milet** Balat köyü yakınında bulunmaktadır. Ege Denizi'nin hükümdarı bilim ile felsefenin doğum yeri olmuş Arkaik Dönemde denizciliği ile parlamış büyük bir Liman kentidir. Büyük Menderes Nehrinin Ege Denizine döküldüğü alanda son 2000 yıl içersinde son derece önemli coğrafi mekan değişikliklerinden dolayı Milletin o görkemli döneminden kalıntılar bulmak mümkün değildir. Bugün göze çarpan kalıntılar Roma Dönemine aittir. Herodot B.Menderes gibi nehirlere "çalışan nehir" tanımını yapmıştır. Gerçekten de B.Menderes, öteden beri kıyının yılda belirli bir miktar ilerlemesine yol açmaktadır. Klasik Dönemde büyük bir körfezin ağzındaki bir burun

[33] George E. Bean, **Eski Çağda Ege**,Çev. İ. Delemen , İstanbul, Arion Yayınevi, 1995, s.221.

üzerinde yer alan Milet, şimdi denizden yaklaşık 9 km içerde kalmıştır. Kötü ün kazanmış Lade Adası bu gün ovanın ortasında yükselen çorak bir tepe görümündedir. Latmos Körfezi ise Bafa gölüne dönüşmüştür (Şekil 4).

Arkeolojik literatürde " aslanlar körfezi" olarak adlandırılan koy, antik çağlarda kent savunması açısında stratejik öneme sahiptir. Son derece dar olan giriş zincir ile kapatılıyor ve böylece çok iyi savunulabilen iyi bir deniz üssü elde edilebiliyordu (Fotoğraf 3-4).

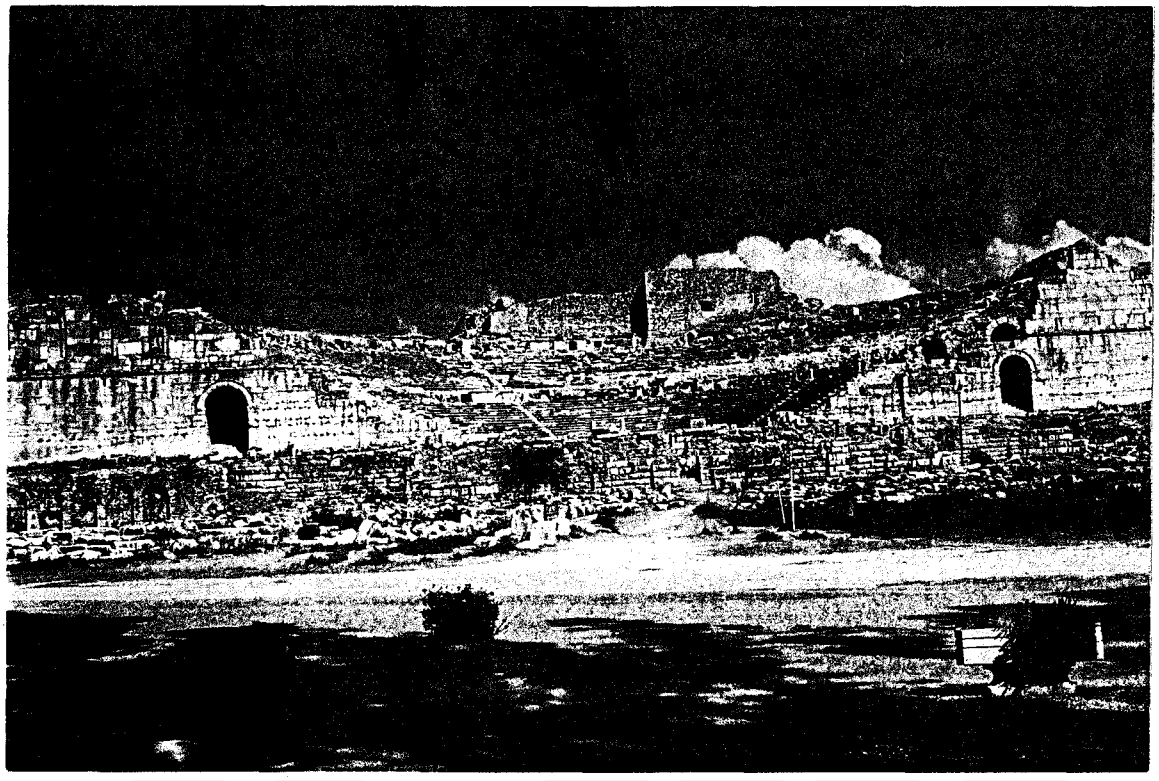
Didyma antik kenti , Milet'e bağlı ünlü tapınak kentçiliğinin adıdır. Aşağı Büyük Menderes yöresinde bulunan diğer şehirlerde olduğu gibi, B.Menderes nehrinin kıyı çizgisini ilerletmesi sonucunda kıyıdan içerde kalmamıştır. Didyma Ege Denizi kıyısına en yakın noktası 2 km'dir.Coğrafi konumu gereği kıyı çizgisinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Ziyaretçilerin Kuzeybatı'daki Küçük Panarmas Limanı'nda karaya çıktıkları ve tapınağa kutsal bir yol ile ulaştıkları bilinmektedir. Kutsal yolun iki yanında heykeller sıralanmıştır. M.Ö. 6.Yüzyıla tarihlenen bu heykellerden birçoğu 1858 yılında Newton tarafından British Museum'a gönderilmiştir.[34] (Fotoğraf 5-6)

Priene'de kalıntılar başka yerlere oranla oldukça iyi koruna gelmiş ve ziyaretçilerin yararına en uygun bir şekilde kazılar yapılmıştır. Kentin ilk kuruluşuna ait bir iz bulunmamaktadır. Çünkü kentin ilk kuruluş yeri bugün B.Menderes nehrinin taşımış olduğu malzeme altında kalmıştır. Günümüzde kalıntılara rastladığımız yer, şehrin II.kuruluş yeridir. Yeni kentin inşasına Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılındaki ziyareti sırasında başlanmıştır.

Kent yüksek bir kayalığın güney eteğinde kurulmuştur. Yukarıda, dağın tepesinde antik çağda telonia denen akropolis yer alır. Buraya tırmananlar için en büyük ödül tüm kenti ve B.Menderes Nehri'nin menderesler çizerek ufka doğru ilerlediği ovayı içine alan harika panaromayı görmektir. Buraya bir patika yol ile çıkılabilir(Fotoğraf 7-8).

İlk önceleri bir liman şehri olan Priene Helenistik dönemde bugünkü kalıntıların olduğu alana alındı. Şu an 12 km denizden içerde kalmıştır. Helenistik dönemde ve Roma döneminde orta büyüklükte bir şehir yerleşmesi olmuştur. Maddi

[34] Bean, **Eski çağda Ege** , s.213

Fotoğraf 3: Milet Antik Şehrinin En Canlı Yapısı Tiyatro.Bu Yapı M.Ö.4. Yüzyılda İnşa Edilmiştir.

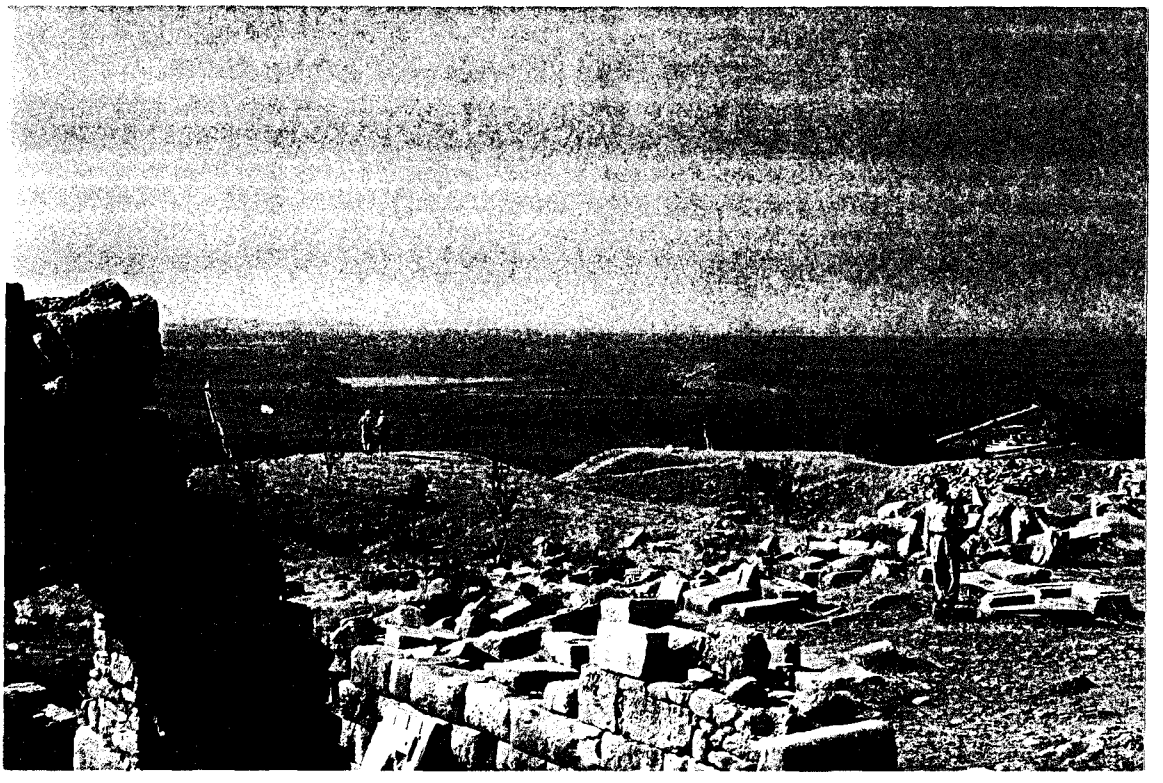
Fotoğraf 4: Milet Antik Şehrinde Arkeolojik Yapıların Genel Görünümü.

Fotoğraf 5: Didyma Apollon Tapınağının Genel Görüntüsü.

Fotoğraf 6:Didyma Apollon Tapınağının Medusa Kabartması

Fotoğraf 7: Priene Şehri Harabeleri ve Büyük Menderes Deltası.

Fotoğraf 8: Priene Şehrinin En Dikkat Çekici Yapılarından Olan Athena Tapınağı. M.Ö. 4.Yüzyılda Yapılmıştır.

kültür kalıntıları diğer antik şehirlere oranla daha canlıdır[35]. Antik kente, bu günde canlılığını koruyan doğudan antik bir yolla girilmektedir.

Menderes Magnesiası Symrana, Sardis ve Ephesos'tan gelen yol üzerinde bulunmaktadır. İlk şehir yerleşmesinin Menderes nehri kenarında olduğu antik kaynaklarda belirtilmesine ve o şekilde tanımlanmasına karşın Palaimagnesia'nın nerede olduğu ne yazık ki hala tespit edilememiştir. Daha sonra bu şehir Magnesia adıyla bu ünlü kalıntıların bulunduğu alana taşınmıştır. Magnesia Aiolicalılar tarafından kurulmuştur. Antik yerleşme bir süre Lidya kralı Coiges'in (M.Ö. 680-652) egemenliğinde kalmış ve 650 sıralarında Kimmerler tarafından yakılıp yıkılmıştır. Daha sonra Efeslilerin yardımıyla yeniden inşa edilmiş, 530 yıllarında Pers kralı Kerezus tarafından ele geçirilmiştir. Ispartalılar M.Ö. 400'den, 398 değin Magnesia'yı denetimleri altında tutmuşlar ve komutan Thibron, kenti bu günkü yerine, Artemis Tapınağı'nın bulunduğu kesime nakletmiştir. Böylelikle kent, Menderesin su baskılarından kurtulmuş ve ayrıca dinsel bir merkez olmasının sağladığı özelliklerden ötürü güç ve önem kazanmıştır. Bizans çağında Magnesia Piskoposluk merkezi olmuştur. Kent 1300' lerden sonra Aydın Oğulları Beyliği' nin hakimiyeti altına girdiği, daha sonra karşılaştığı nehir taşkınlarının getirdiği hastalıklar sonunda da terk edilmesiyle Magnesia'nın bir ören yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır. Antik kentte ilk kazı 1891-1893 yılları arasında Carl Humann tarafından yapılmıştır.[36] M. Magnesiası'nda kazı çalışmaları halen Prof.Dr. Orhan Bingöl tarafından sürdürülmektedir.

Antik çağda deniz kıyısında bir yarımada olan **Myus**, bugün Milet'in 15 km kuzeydoğusunda yer alır. İon birliği üyesi 12 kentin en yoksul ve önemsizi Myus idi. Günümüzdeki adı Avşar Kalesidir. Çok az sayıdaki kalıntılar mevcuttur. Strabon'un yaşadığı dönemde kent denizden 30 Stadion (800m) uzaktaydı, yalnız küçük kayıklarla kente ulaşılıyordu Menderes'ten gelen çamur Myus körfezini doldurmuş ve sivrisineklerin çoğalması nedeniyle halk kenti terk etmek zorunda kalmıştır. Halk heykelleriyle birlikte taşınabilen tüm eşyalarını alarak Milet'e yerleşmiştir. Myus günümüzde Ege Denizine 30 km uzakta eski bir liman şehri olan örenyeridir (Şekil 4). Myus ilk kez 1908'deTheodar Wiegand tarafından kazılmış ve Fh.Wiegand

---

[35] Richard Stillwell, "Priene" **The Princeton Encyclopedia of Classical Sites**, New Jersay University Press, 1976, s.737.

[36] Orhan Bingöl, **Menderes Magnesiası**, Aydın Valiliği Yayını, Aydın,1999, s.3-5.

mimarlık parçaları ile araba yarışmalarıyla tasvir eden ve daha sonraki bir dönemde bir duvarda yeniden kullanılmış olarak bulunan Arkaik Kabartmaları Berlin'e göndermiştir(Fotoğraf 9-10).

Herakleia Kenti Kent İonia kıyılarında, Bafa Gölü (antik çağda denizin bir uzantısı idi) kenarında yer olan bir kıyı kentidir (Şekil 4). Günümüzde Muğla vilayeti sınırları içinde kalmaktadır. Latmos Dağı (Beşparmak Dağı) sırtında olağanüstü derecede iyi korunan Herakleia surları uzanmaktadır. Surların gölden yüksekliği 487 m'dir. Olağanüstü bir kayalar karmaşası içinde dönüp kıvrılırken, sanki gökyüzüne tırmanırmış gibi görünürler.

Strabon önceleri yukarıdaki Latmos Dağı Gigi kentinde Latmos adıyla anıldığını bildirmektedir. M.Ö.5.yüzyılda Delos Birliğinin üyesi olduğundan bir talent vergi ödemekteydi. Hellenistlik dönemde ve Roma çağında kent, büyük olasılıkla deniz ticareti nedeniyle zenginleşmiş ve gelişim göstermiştir. Herakleia erken Hıristiyanlık ve Bizans çağlarında da parlak günler yaşamıştır. Bafa Gölü içindeki küçük romantik adalarda, bu son iki dönemden kalan ve iyi korunmuş durumda olan kiliseler ile manastırlar vardır.[37]

Herakleia'da kent duvarları, Athena Tapınağı, diğer tapınaklar, Endymion kutsal alanı, tiyatro, opera, bouleuterion, nekropolis, hisar ve Bizans Kalesi maddi kültür belgeleridir(Fotoğraf 11-12).

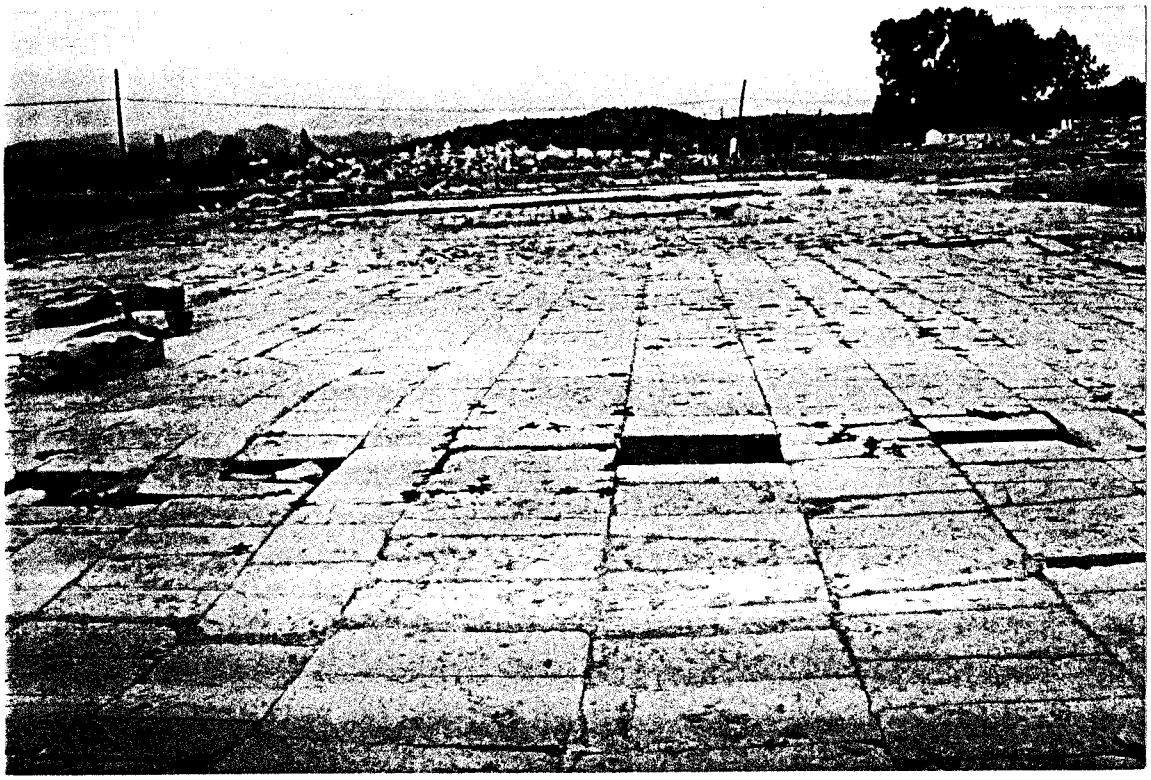
Sonuç olarak antik kentler B.Menderes nehrinin alüvyonlarıyla kıyı çizgisinin ilerlemesinden etkilenmiştir. Günümüzde kültür turizminde kentlerin son yerleşim alanları kullanılmaktadır. Coğrafyanın kültür turizmine olumsuz etkisi ilk kuruluş yerlerinin ve pek çok kalıntının alüvyonlar altında kalmasıdır.

(2) İç Kısımlarda Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Olanlar

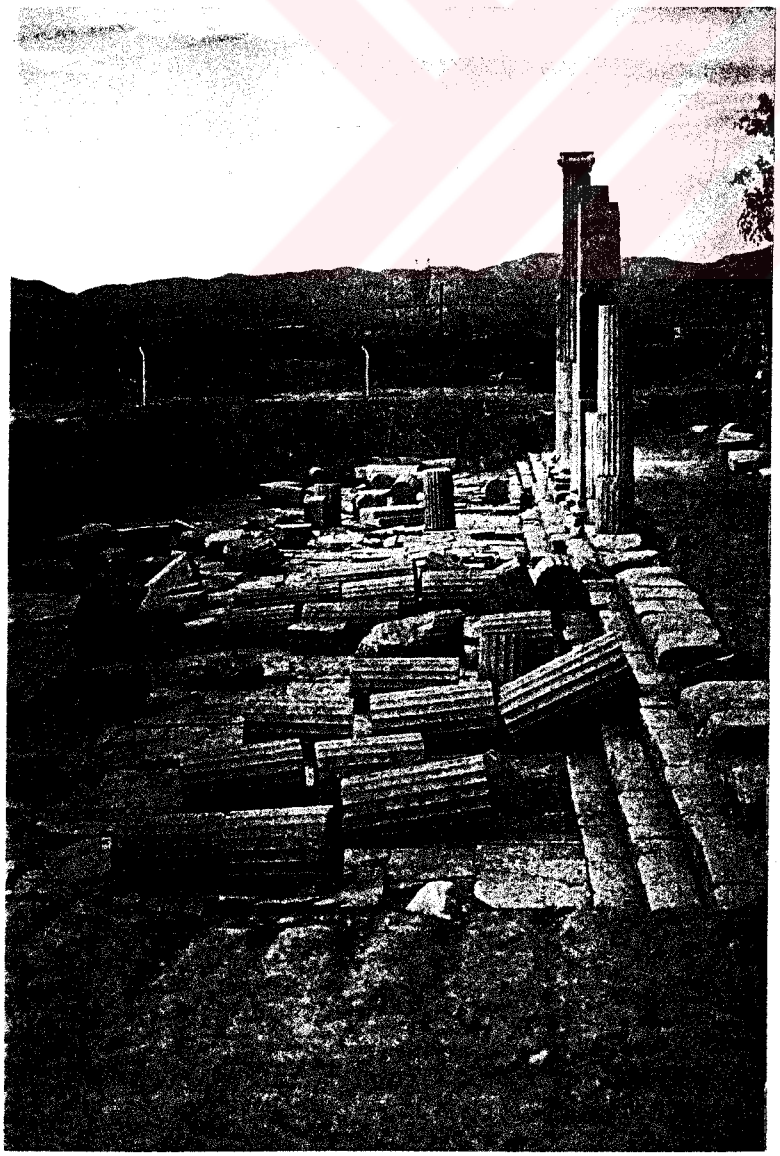
Ulaşım yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde iktisadi ve kültürel açıdan önemli sitler olmasında etkili olan önemli bir faktördür. Havzada bulunan bir çok antik şehir Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilmiş yollar üzerinde bulunmaktadır. Bu şehirler Menderes Magnesiası, Tralles, Akharaka, Tripolis (Fotoğraf 13), Colassae (Fotoğraf 14), Laodikya (Fotoğraf 15-16), Hierapolis (Fotoğraf 17-18), Nysa (Fotoğraf 19-20), Attuda (Fotoğraf 21), Antiocheia'dir (Fotoğraf 22) (Şekil 5).

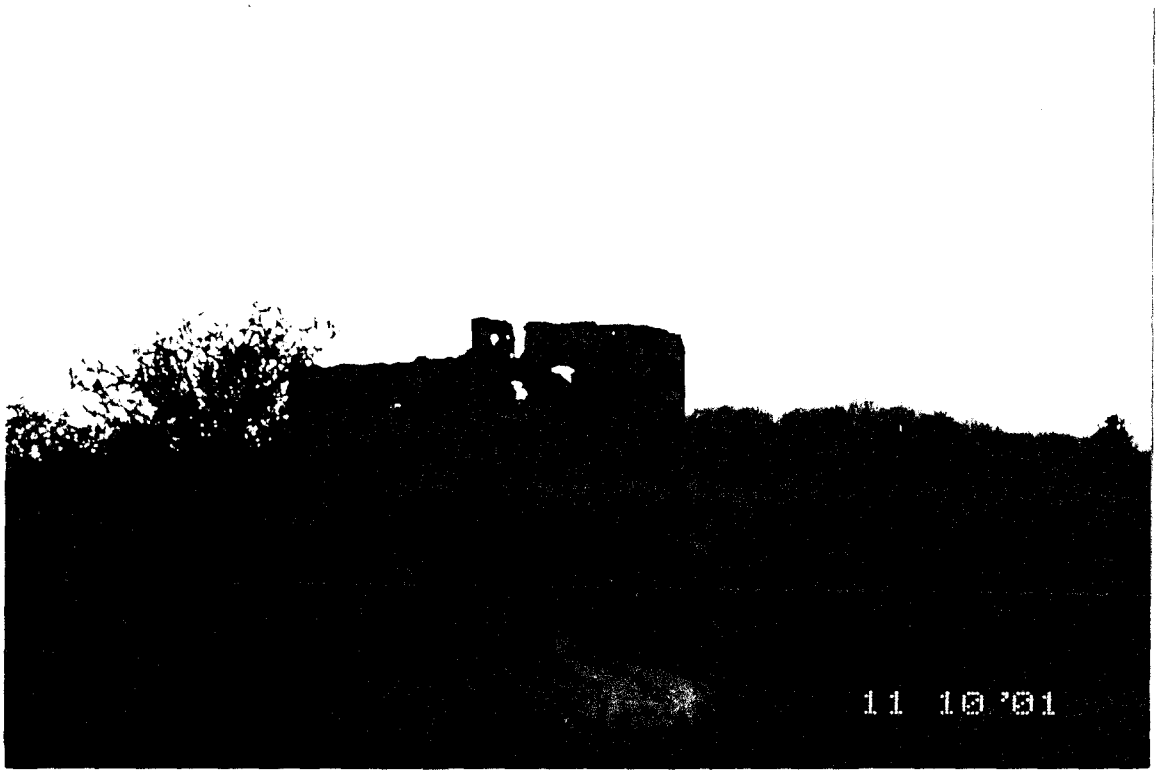
[37] Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları,** İstanbul, Net Yay., 1997, s.473.

Fotoğraf 9: Menderes Magnesiası'nda Artemis Tapınağının Tören Alanı.

Fotoğraf 10: Menderes Magnesiası'ndaki Agora ve Ovanın Tabanına Yakın Konumda Kurulan Şehirde, Nehrin Alviyal Tortuları.

Fotoğraf 11: Myus Antik Kenti.

Fotoğraf 12: Herakleia Antik Şehrinde Endymion Kutsal Yeri.

Fotoğraf 13: Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Bulunan Tripolis Antik Kenti.

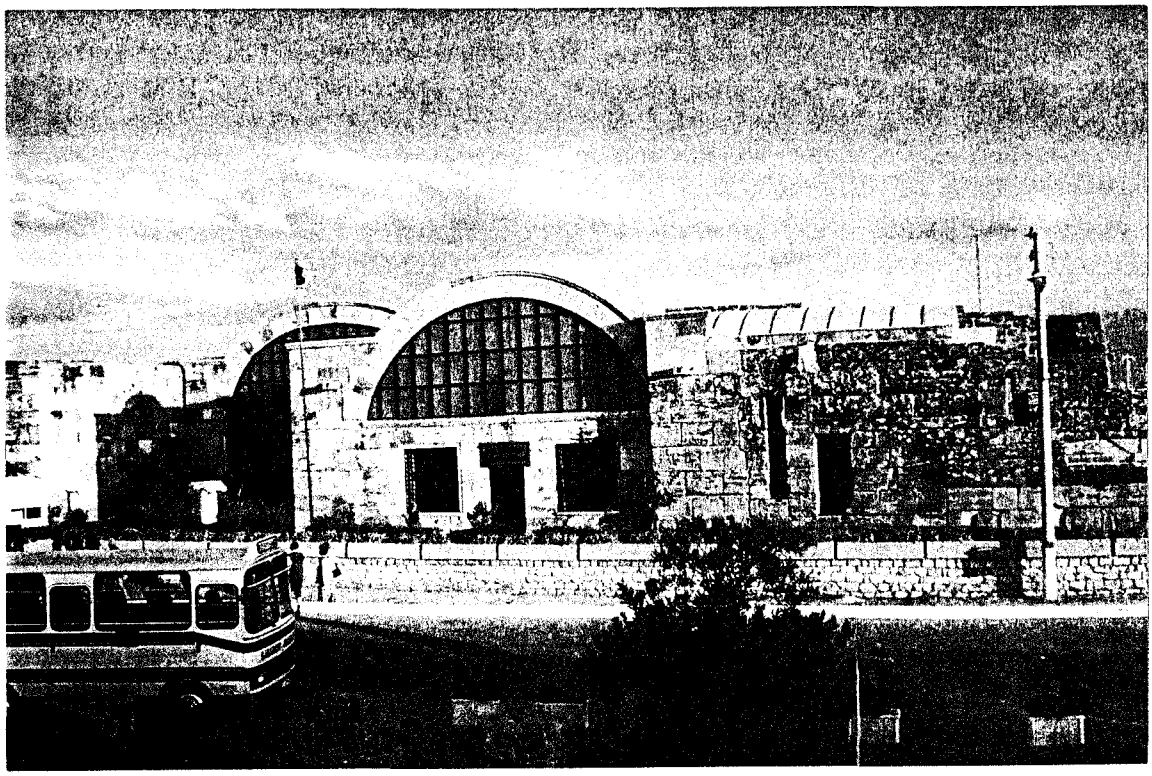
Fotoğraf 14: Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Bulunan Colossae Antik Kenti.

Fotoğraf 15: Önemli Ticaret Yollarının Geçtiği Laodikya Antik Şehrinin Bulunduğu Tepeden Lycos Vadisi.

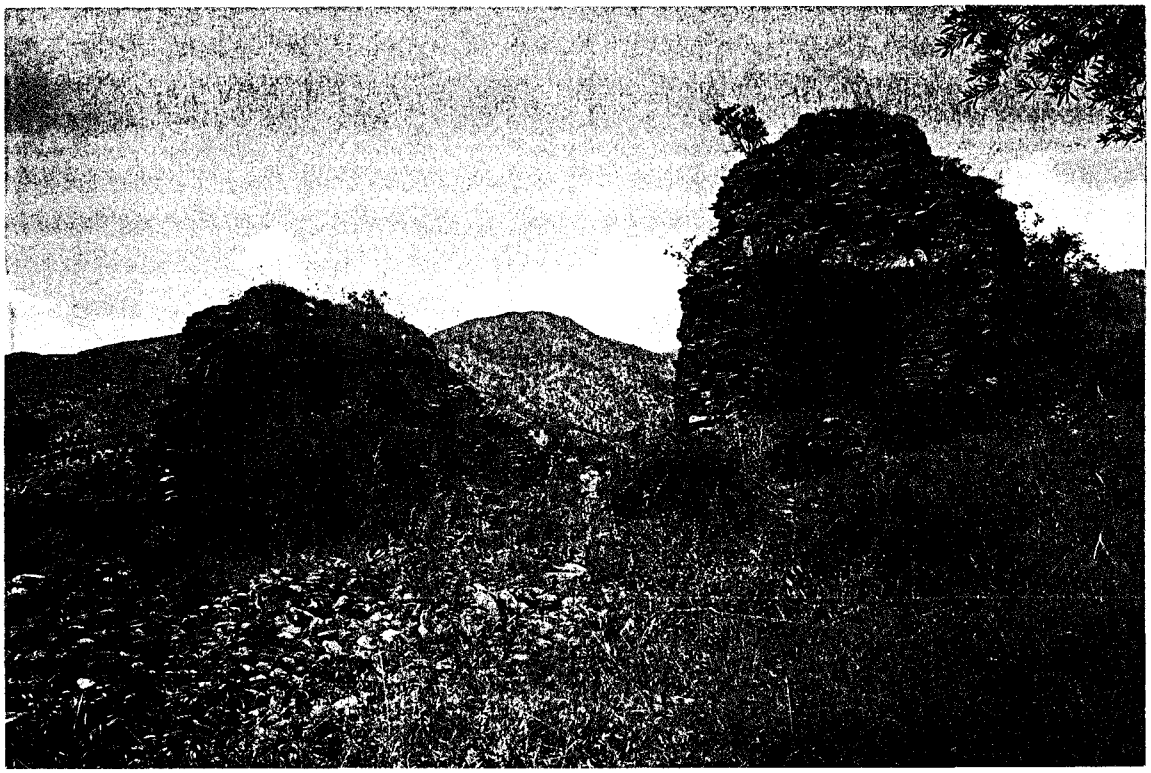
Fotoğraf 16: Laodikya Stadyumu.

Fotoğraf 17: Roma Hamamı Günümüzde Pamukkale Arkeoloji Müzesi Olarak Kullanılmaktadır.

Fotoğraf 18: Hierapolis Antik Şehrinde St. Philip Martirumu

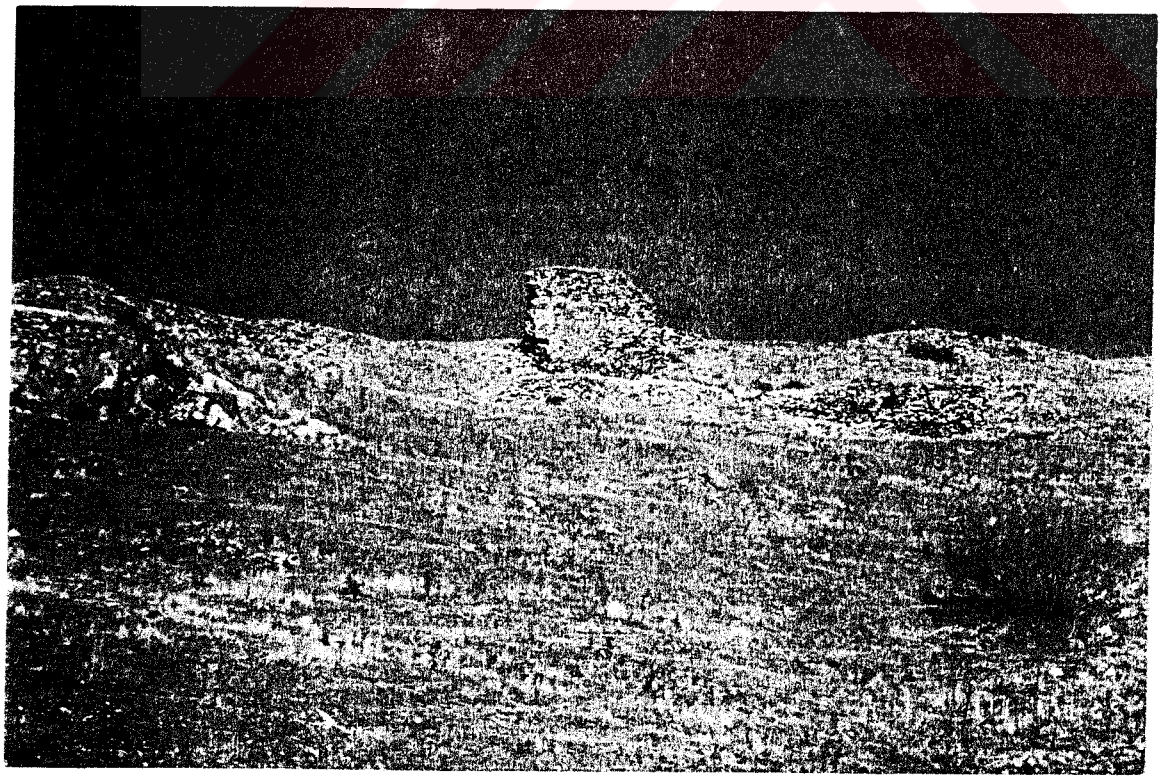
Fotoğraf 19: Nysa Antik Şehri Kütüphanesi.

Fotoğraf 20: Nysa Antik Şehri Tiyatrosu

Fotoğraf 21: Hisar Köy Camii Avlusunda Bulunan Attuda Antik Şehrine Ait Bazı Kalıntılar.

Fotoğraf 22: Antiocheia Antik Şehri.

Büyük Menderes havzası Roma döneminden kalma beş ayrı güzergahtan havzaya ulaşan yollara sahiptir. Anadolu'da Roma yol şebekesinin belkemiğini oluşturan ve "Büyük Ticaret Yolu" olarak bilinen yol, Büyük Menderes havzasından geçmektedir. Bu yol güzergahı Efes'ten başlayıp, M.Magnesiası (Germencik), Tralles (Aydın), Nysa (Sultanhisar), Mastaura (Nazilli), Antiocheia, Carura (Sarayköy), Attuda, Laodikya (Denizli), Apemeia (Dinar) ve buradan da Anadolu'nun iç kesimlerine doğru hareket ediyordu.[38] Bu yol Büyük Menderes havzasının çöküntü alanı doğrultusunda, Menderes nehrine paralel havzayı baştan başa kat etmektedir(Şekil 5). Büyük Ticaret Yolu Ege Denizi kıyısından başlayıp Didym, Milet ve Priene şehirlerini kapsamamaktadır. Bunun sebebi; Milet'in milattan sonraki yıllardan itibaren, Latmos Körfezinin dolmasıyla liman şehri özelliğini kaybetmiş olması ve bu fonksiyonun Efes ve İzmir (Smyrna) şehirlerine kaymış olmasıyla ilgilidir. Nitekim İzmir'den ve Sard'dan gelen Roma yolları Efes'te birleşmekte ve buradan M.Magnesiası üzerinden doğuya uzanmaktadır. Büyük Menderes vadisini takip eden bu yola havza içerisinde, güneyden önemli tali yollar bağlanmıştır. Bu yollar Marsyas deresi (Çine çayı) boyunca Alabanda (Çine) ve Alinda (Karpuzlu) istikametinden, Horpasos deresi boyunca Tabea'dan (Tavas) Aphrodisias (Karacasu) istikametinden ve bir başka yol Herakleia (Kızılcaböluk), Apollonia (Tavas Medet köyü), Sebastopolisten gelirdi. Büyük Menderes havzasındaki yolların buluştuğu en önemli kavşak noktası Laodikya (Denizli)'dir. Laodikya'nın komşu kavşak noktaları ise Efes, İzmir, Sard ve Apameira'dır(Şekil 5).

Büyük Menderes navzasındaki önemli Laodikya kavşağına farklı istikametlerden ulaşan yollar bulunmaktadır. Bunlardan biri; **güney** istikametten Kibyra (Gölhisar), Eriza, Themissonion (Acıpayam) ve Laodikya'ya, diğeri **doğudan** Apemeia (Dinar), Eumeneia (Çivril), Launda (Çal) ve Laodikya (Denizli), diğeri yine **doğudan** Apemeia (Dinar), Collosia (Honaz) ve yine Laodikya (Denizli), bir başka istikamet ise **kuzeybatıdan** pergamon (Bergama), Efes ve İzmir'den gelip Sard'da birleşen yol Philadelpheia (Alaşehir), Tripolis (Yenicekent), Hierapolis (Pamukkale) Laodikya (Denizli)'ya ve son olarak **batıdan** Efes, M.Magnesiası(Germencik), Tralles (Aydın), Nysa (Sultanhisar), Antiokheia'dan yine Laodikya (Denizli)'ye birleşmektedir[39](Şekil 5).

B. Menderes havzasından geçmeyen fakat tali yollarla havzanın bağlandığı

[38] Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.50
[39] Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, s.51

bir de tarihi 'Kral Yolu' bulunmaktadır. Persler ve Lidyalılar doğu ile batı yolunu inşa etmişlerdir. Kral yolu Efes'te başlayıp, Sard üzerinden Lydia'ya oradan Gordion (Ankara Polatlı yakınları) ve Ankara'ya Kızılırmak'a varıyordu. Buradan da Kapadokya Kilikya kapılarından Fırat'a geliyor, Dicle'yi geçiyor Assyria (Asur) üzerinden Susa'ya ulaşıyordu. Yol 90 gün sürüyordu. Yol boyunca konaklama yerleri ve krallığa ait posta istasyonları vardı.[40]

B. Menderes havzasındaki Roma döneminin antik yolları, daha sonra Bizans döneminde de kullanılmıştır. Sard istikametinden Philadelpheia (Alaşehir), Tripolis (Yenicekent), Laodikya (Denizli), Themissonion (Acıpayam) ve Kibyra (Gölhisar) istikametinden bir Bizans yolu geçmektedir (Şekil 5). B. Menderes Havzasında ve çevresindeki antik yollar günümüz modern kara yollarıyla büyük bir paralellik göstermekte olup, söz konusu güzergahlar tarihin ilk çağlarından bu yana daima kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaktadır.

Su, uygarlıklarının doğmasında ve gelişmesinde insanlık tarihi boyunca önemli rol oynamıştır. İlk çağlardan itibaren nehir kenarları boyunca, havzalardan ve önemli doğal geçit sayılan boğazlardan yapılan ulaşım faaliyetleri uygarlıkların daha uzun süreli ve daha kalıcı kültürel yapılara sahip olmasını sağlamıştır. Araştırma bölgesinde bu durumun en güzel örneği Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemleridir. Büyük Menderes havzası ve yakın çevresinin ulaşıma elverişli olması, eski ve orta çağda, tarihi yol güzergahları üzerinde veya bu yollara yakın şehirler daima istila ve saldırılara açık olmaları nedeniyle, şehirlerin birde dezavantaja sahip oldukları söylenebilir. Bölgenin bu ulaşım siti düşünüldüğünde, araştırma alanı ve yakın çevresinde genellikle birbirinden farklı kültürel gelişmelerin olduğu söylenebilir. Tarihi ulaşım yollarının bu sınırlı olumsuz etkisi yanında daha önceden belirtildiği gibi kültürlerin etkileşimi, zenginlik ve refahın artması, birbirinden farklı, köklü medeniyetlerin kurulması gibi ulaşımın bir çok pozitif etkisi söz konusu olmuştur.

Büyük Menderes ve yakın çevresinin ulaşıma elverişli olması geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyo-kültürel ve jeostratejik açıdan öneminin giderek artmasına sebep olmuştur. Araştırma bölgesinde antik yollar üzerinde kurulan antik şehirlerle günümüz şehirleri arasında ekonomik ve kültürel açıdan (gelişmişlik bakımından) büyük bir benzerlik söz konusudur. Priene ve M. Magnesiası yerine Germencik ve Söke, Tralles yerine Aydın, Mastaura yerine Nazilli, Amyzon yerine

[40] Ekrem Akurgal, **Anadolu'nun Kültür Tarihi**, 8.Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara, 1995, s. 339.

Koçarlı, Sultanhisar yerine Nysa, Tripolis yerine Yenicekent, Colassae yerine Honaz, Laodikya ve kısmen Hierapolis yerine Denizli yerleşim birimleri bugün havzada bulunan en önemli şehirlerdir. Bu şehirler içerisinde antik dönemden bu yana ulaşıma bağlı ekonomik ve kültürel gelişimin en güzel örneğini "Laodikya-Denizli ikilemesi oluşturmaktadır. Laodikya Küçük Asya'nın en zengin sitlerinden biri idi. Şehrin merkezi vaziyetinden dolayı civardaki şehirlerin ticaret ve banka muamelatının merkezi oldu".[41] Burada da görüldüğü gibi Eski çağın Laodikya'sı, bütün antik yolların da burada toplanması ile zamanının en gelişmiş şehri olmuştur. Bu gün de Denizli'nin Büyük Menderes Havzasının ekonomik , kültürel ve nüfus miktarı açısından en büyük şehri olması tesadüfi değildir

İnceleme alanında tarihi Roma Yolunun kalıntıları arkeologlar tarafından incelenmektedir. Kültür turizminde önemli olan "Roma Yolu" turlarının sunulmasıdır. Buna göre bir Roma Yolu turuna bu yolu izleyerek M. Magnesiası-Trallen-Nysa-Mastaura-Antiocheia-Tripolis-Attuda-Hierapolis-Laodikya-Colossae dahil edilebilir.

3. Diğer Antik Kentler

İnceme alanında liman kenti ve tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmayanlar diğer antik kentler olarak gruplandırılmıştır.Bunlardan kültür turizmine önemli bir yeri olan **Aphrodisias** Büyük Menderes Nehri'nin kollarından olan Dandalas Çayı kıyısında, Aydın'ın Karacasu ilçe sınırları içerisinde Geyre Köyü yakınlarındadır. Babadağ sırasının eteğinde denizden yaklaşık 600 m. yükseklikteki plato üzerinde yer almaktadır(Fotoğraf 23-24).

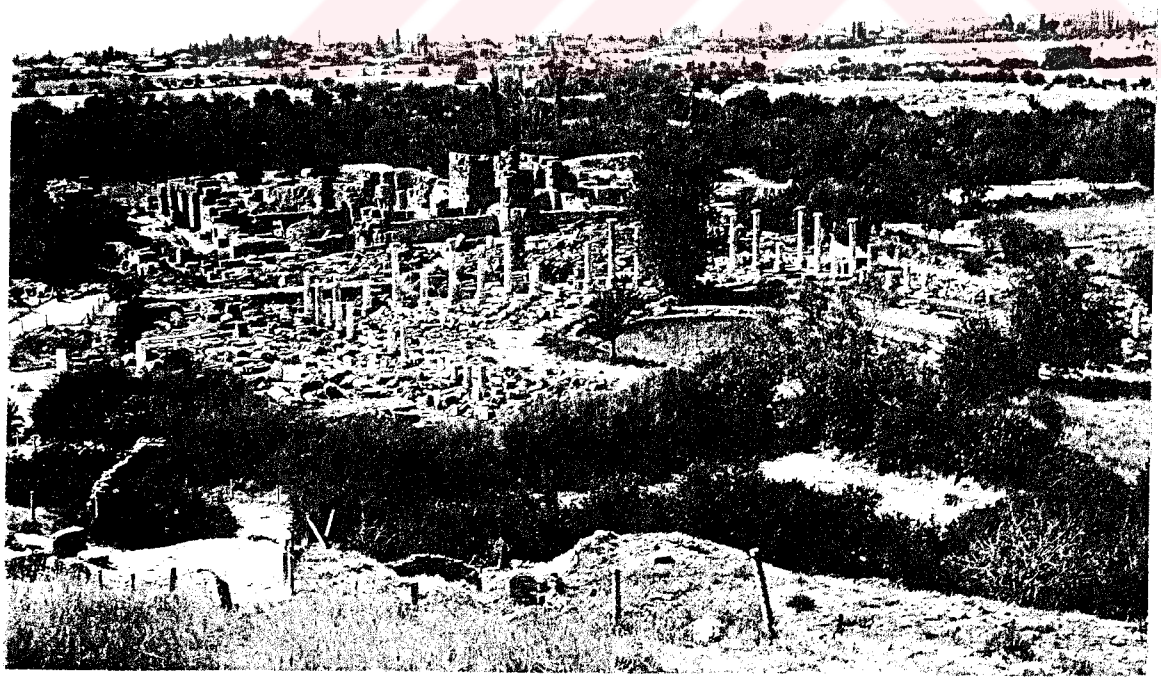
Tarihi Roma yoluna bağlanan tali bir yol buradan geçmektedir. Aphrodisias antik dönemlerin önemli bir kenti ve aynı zamanda kazılarla pekçok kalıntı ortaya çıkarmış olması bakımından mutlaka kültür turlarına dahil edilmektedir. Kalıntıları korunmuş bir diğer yerleşim **Alinda'**dır(Fotoğraf 25-26). Aydın'ın Karpuzlu ilçesi sınırları içinde yer alır. İsmini son yıllarda buraya sürgüne gönderilen Karya Kralı Mousolos 'un kardeşi Ada'nın Halikarnassos'da bulunan mezarında kemiklerin son metotlarla etlendirilerek Bodrum Müzesinde sergilenmesiyle duyurmuştur.

İnceleme alanında diğer antik kentlerde çok fazla kalıntı bulunmamaktadır. **Alabanda**, Çine Kasabasının 4 km. kadar batısında yer almaktadır(Fotoğraf 27). Gökova Körfezinden (Keramus) ve **Tralles**'te(Fotoğraf 28) Roma Yoluna bağlanan tali bir yol üzerindedir. Kalıntıları çok az kalan kentlerden **Gerga**, Eski Çine'nin

[41] Akça, **Laodikya**, s.14.

Fotoğraf 23: Aphrodisias Antik Kentinde Anıt Kapı

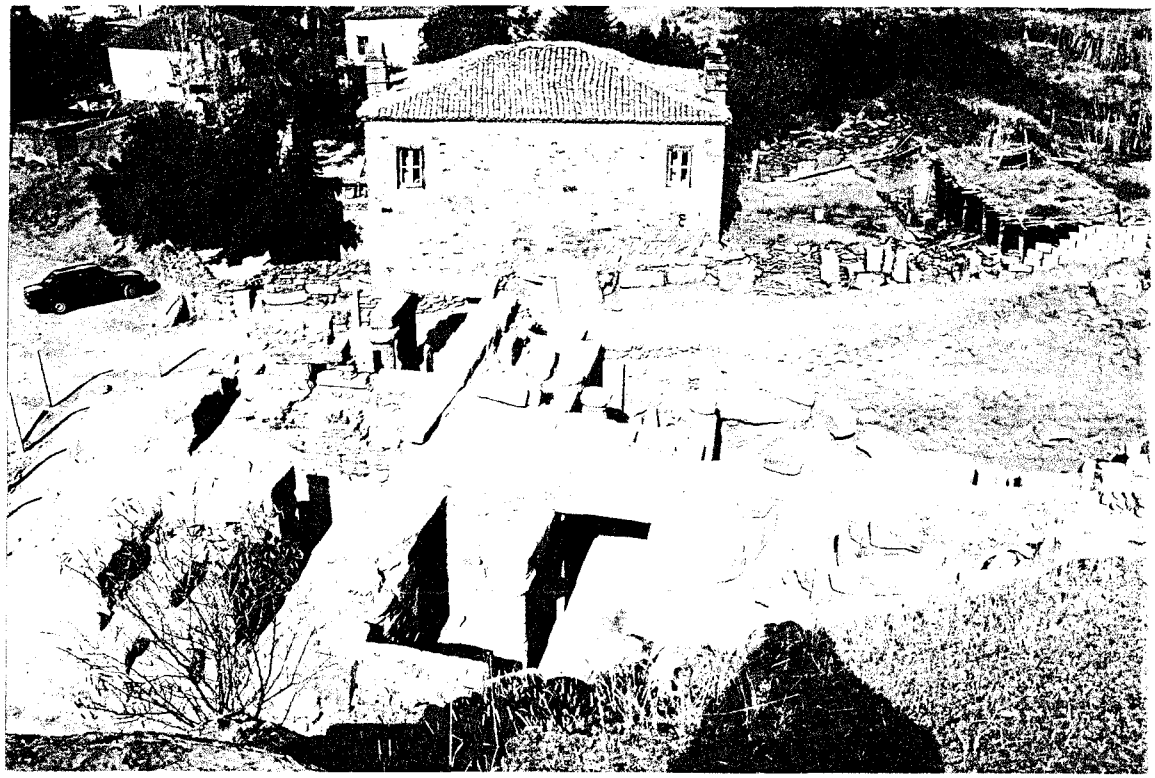
Fotoğraf 24: Aphrodisias Antik Kentinde Tiyatronun Bulunduğu Tepeden Hadrion Hamamı(Arka Planda) ve Agoranın(Ön Planda) Genel Görünümleri.

Fotoğraf 25: Alinda Antik Kenti Su Kemeri.

Fotoğraf 26: Alinda Antik Kenti Tiyatrosu.

Fotoğraf 27: Alabanda Tiyatro Sahnesi ve Antik Şehir Üzerine İnşa Edilmiş Günümüz Binaları.

Fotoğraf 28: Tralles Antik Kenti Roma Hamamı Kompleksi.

yaklaşık 6,4 km. güneydoğusunda dağlık bir bölgededir. Antik şehrin ilk belirtisi ile kuzeye doğru ilk tırmanıştan sonra karşılaşılır. Burada Çine Çayı'na karşı bir dere yatağının her iki yanın da üzerinde yaklaşık 91 cm. yüksekliğindeki bir yere Yunan harfleriyle "GERGA" yazılı büyük bir kaya vardır. Bu antik yol levhaları söz konusu yol üzerinde on dokuz yerde daha bulunmaktadır. Muhtemelen Roma yoluna birleşen tali bir yolun izleridir. **Amyzon**, Koçarlı ilçesi Gaffarlar köyüne 16 km. mesafede bugün Mazın Kalesi olarak adlandırılan civardaki en yüksek noktada Antik Karya şehirlerinden biridir; fakat çok fazla kalıntı bulunmamaktadır. **Evmenia** Antik kenti Çivril-Dinar kara yolu üzerindeki Işıklı Kasabasının bulunduğu alandadır. Kent Bergama Kralı II. Eumenes adına kurulmuştur. Işıklı Kasabasının güney doğusunda bulunan su kaynağı yakınlarında antik döneme ait kalıntılar görülmektedir. Bu gün "Sarıbaba Tepesi"olarak adlandırılan dağlık bölgenin üzerindeki düzlük, özellikle Bizans döneminde kale olarak kullanılmıştır. Bu tepenin yamaçları ise Evmenia'nın nekropoludur Denizli ili Çal ilçesinin 8 km. kuzeybatısında bulunan Ortaköy kasabasındaki **Dionysopolis** kenti (haritada launda yazıyor) Suriye Krallığı (Selevkoslar)döneminde kurulmuştur. Daha sonra Bergama Krallığına bağlanmıştır. Günümüze çok fazla kalıntı kalmamıştır. Ana ticaret yolları üzerinde bulunmayan kentlerden **Aphrodisias** kalıntıları kültür turizmine açıktır. Fakat diğer kalıntılar kültür turlarına dahil edilmemektedir. Bunun sebebi buralarda kazılar sonucu düzenleme yapılmamış olması yanında bunların az tanınmış olmasıdır. Fakat turizmde yeni yerler görme arzusunda olan ve kültür turizmi için gezen turistler için gelecekte önemli olacaktır.

3.Tarihsel Şehir Ve Kasabalar

B.Menderes havzasında bulunan birçok şehir ve kasabanın kuruluş tarihi oldukça eski tarihi dönemlere dayanmakta olup bir çok kentin eski kuruluş yeri (günümüzde örenyeri) ve yeni kuruluş yeri olmak üzere iki kuruluş yerine sahiptirler. Günümüz şehirleri ile antik şehirler kuruluş yeri açısından karşılaştırdığımızda büyük bir paralellik söz konusudur. Milet antik şehri hariç tüm antik şehirlerin hemen dibinde veya birkaç km etrafında, değişmeyen coğrafi şartlara bağlı Selçuklu, Osmanlı ve günümüz şehirlerinin kurulduğunu söyleyebiliriz. Menderes Magnesiası yerine Germencik ve Tralles yerine Aydın, Amyzon yerine Koçarlı, Didyma yerine Didim, Alinda yerine Karpuzlu, Alabanda yerine Çine, Nysa yerine Sultanhisar, Mastaura yerine Nazilli, Piginda yerine Bozdoğan, Aphrodisias yerine Karacasu,

Tripolis yerine Yenicekent ve Buldan, Trapezopolis ve Attuda yerine Babadağ, Hierapolis ve Laodikya yerine Denizli, Kolossai, Khoni yerine Honaz, Salbs yerine Güney, Dionysopolis ve Evmenia yerine Çivril, Launda Yerine Çal ve Avana yerine Çardak yerleşim birimlerinin kurulduğu söylenebilir.

Kuruluş yeri seçimi bakımından antik şehirlerle, tarihi şehirler arasında beşeri ve fiziki coğrafi şartlar açısından bir çok benzerlik söz konusudur. Antik dönemde B.Menderes havzasının verimliliği, ulaşım durumu, su kaynaklarının varlığı, jeopolitik konumu, Ege Denizine komşu olması, havzanın fauna ve flora açısından zengin olması ve savunmaya elverişli sitlerin bulunması hem antik şehirlerin hem de tarihi şehirlerin kuruluşunda etkili olmuştur.

Havzada bulunan tarihi şehir ve kasabaların eski kuruluş yeri daha geniş bir şekilde arkeolojik kentler bölümünde ele alınmıştır. Havzada bulunan tarihi şehir ve kasabaların yeni kuruluş yerlerinin bir çoklarının temeli ortaçağ döneminde atılmıştır. Bu şehirler ya Selçuklu ya Beylikler ya da Osmanlı döneminde şekillenmişlerdir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte köklü bir kültürel değişim söz konusu olmuştur. Bugün yaşayan şehirlerimizin çoğu Anadolu'da Selçuklu izlerini taşır. Genellikle eski Türklerin kentlerinde kıvrımlı yolların, çıkmaz sokakların çokluğu dikkati çeker. Bunda savunma olanakları düşünüldüğü gibi gölge ihtiyacı soğuk rüzgarlara karşı korunma fikri rol oynamıştır.

Türkler, Anadolu'ya geldikleri zaman, bu ülke kentlerini genellikle harap ve eski önemini kaybetmiş vaziyette bulmuşlardı. Kentlerin nüfusları da son derece azalmıştı. Türkler bu yarı harap vaziyette buldukları kentleri imar edip kendi damgalarını vurdukları gibi, yeniden bazı kentlerde kurmuşlardır[42]. B. Menderes havzasında genellikle Türk dönemi kentleri daha önce bulunan kentlerden farklı şekilde kurulmuşlardır. Denizli, Aydın, Nazilli, Söke, Honaz, Buldan bu guruba giren Türk dönemi şehirleridir. B. Menderes havzasında tarihi şehirler her ne kadar Selçuklu ve Beylikler döneminde kurulmuş olsalar da günümüzde Osmanlı izini taşımaktadırlar. Çünkü havzadaki tarihi yapıların tamamına yakını Osmanlı döneminden kalma eserlerdir.

B. Menderes havzasında bulunan şehirlerin yaşlarının yarısı kadar bile geçmişe sahip olmayan herhangi bir batı kentinde korunmuş bir eski bölge, gelişmiş veya gelişmekte olan yeni bölge vardır. Kentte yeni gelişmelerin eski kenti ortadan

---

[42] Metin Tuncel,"Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", **Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, Sayı:23 1989, s.147-148

kaldırılmasına izin verilmez. Pek çok kentte imar ile yıkma neredeyse kardeş kavramlar gibi yorumlanmaktadır. Yol açmak ve meydan yapmak çoğu kez kentin eski suretini yok ederek gerçekleştirilebilmektedir. Halbuki yıkma yerine koruma bugün çağdaş mimarlık ve şehirciliğin temel ilkesidir. Koruma deyince kuşkusuz müzeye koyar gibi koruma anlaşılmaz. Koruma, dokunmama veya dokundurmama da değildir.Zira böyle bir davranış pek çok örneğini gördüğünüz gibi,bir terk edilmişlikle ve yıkılmayla sonuçlanır. Tek evlerin veya birkaç evin korunması, kuşkusuz saygı duyulacak bir davranıştır. Ancak gerçek koruma bütün bir tavırdır. Bir kent veya parçasının korunması aynı zamanda yolların, duvarların, ağaçların, meydanların, kentin strüktürünün bütün olarak ele alınması ile gerçekleşir. Her varlık gibi yeni bir kentin de çeşitli parçalardan oluşan dengeli bir dokusu vardır. Bu dokuyu kentin sokakları, evleri, duvarları, kalesi, ağaçları ve su elemanları oluşturur.

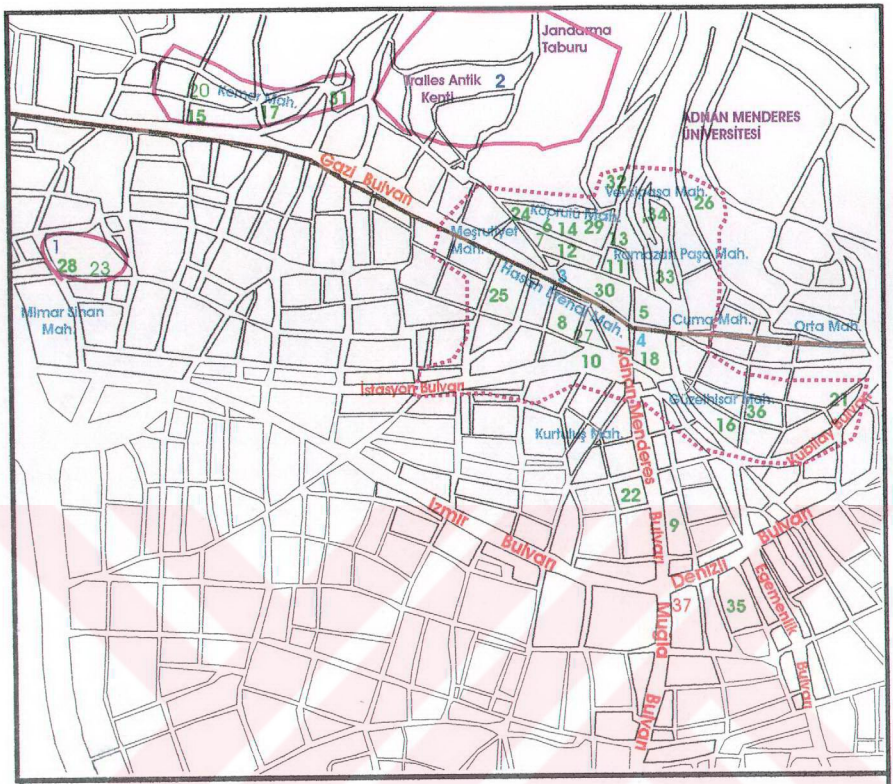
İnceleme alnında Aydın, Denizli, Nazilli ve Söke'nin tarihi dokusu kültür turizmi açısından incelenmiştir.

a.Aydın

Aydın'da ilk yerleşme Tralles antik kentinin batısında yer alan Dedekuyusu höyüğü civarındadır. Bu höyük civarında yerleşme tarihi M.Ö. 4500 yılına kadar gitmektedir. Tralles'in tarih sahnesine çıkışı ise M.Ö. 400 yılında General Thibron'un Asya şehirlerini Persler'den geri almak için teşebbüste bulunduğu sırada görülür. Bu olayı kaydeden Diodoros ,şehri bir İon şehri olarak tanımlar ;burası çoğunlukla bir İon şehri olarak kabul edilse de bazıları Lidya şehri olarak kabul etmeyi tercih eder[43]. Aydın kenti çevresinde sur duvarları bulunmaktaydı, kent tabakhane çayının ortadan geçmesiyle doğu ve batı olarak iki kısma ayrılmıştır. Doğudaki Kepes Tepesinin eteklerinde o dönemde Rum mahallesi ve bunun hemen altında Türk mahallesi (bugünkü Cuma ve Orta mahalle) başlamaktadır. Batı kısmında Cihanoğlu Camii civarında ve hemen alt kısımlarında Sarayiçi mahallesi bulunmaktaydı ki bu mahalleler kentin sosyal, dinsel, ticari ve kültürel yaşamında önemli bir yer üstlenmiştir. Kentin bu kısmı bugün Veysipaşa, Köprülü ve Hasanefendi mahallelerini kapsamaktadır(Şekil 6).

---

[43] George E.Bean, **Eski Çağda Menderesin Ötesi**, Çev.Pınar Kurtoğlu İstanbul ,Arion Yayınevi 2000, s.221

Eskiçağ Dönemi

1- Deştepe Höyüğü
2- Tralles Antik Kenti

Beylikler Dönemi

3- Alihanoğlu İsmail Türbesi (15.y.y.)
4- Tabakhane Hamamı ve Tabakhane Köprüsü(15.y.y.)

Osmanlı Dönemi

5- Ramazanpaşa Camii (1594)
6- Üveyspaşa Camii (1568)
7- Cihanoğlu Camii ve Külliyesi(1576)
8- Hasan Çelebi (Eskiyeni) Camii
9- Kırmızı Minareli Camii (1659)
10- Bey Camii (1683)
11- Aydın Şehir Surları
12- Cihanoğlu Hanı (1756)
13- Gümrükönü Hamamı (16.y.y.)
14- Cemal Bey Hamamı (1763)
15- Dilim Kuyusu
16 Alihanoğlu Kuyusu
17- Cıngırdaklı Kuyusu
18- Sebil
19- Kuyu ve Çeşme
20-Cihanoğlu Mehmet Bey Çeşmesi
21- Çeşme
22- Hacı Ömer Dede Camii (17.y.y.)
23- Dede Kuyusu Namazgahı
24- Gattakçı Nazırbaba Tekkesi
25- Kemer Namazgahı
26- Cihanoğlu Hazinesi (18.y.y.)
27- Fatma Hanım Sebili ve Sübyan Mektebi
28- Hazire
29- Nasuh Paşa Külliyesi (1708)
30- Çeşme
31- Çakır Mehmetağa Sebili
32- Hükümet Konağı
33- Rum Hamamı
34- Atika Hanım Çeşmesi
35- Çavuş Köprüsü
36- Dükkanönü Camii
37- Müze

İşaretler

Kentin Tarihi Dokusu

Kentin Tarihi Dokusu ve Tarihi Evlerin Yoğunlukla Bulunduğu Alan

Kervan Yolu

N

Ölçek

0 200 400 600 M.

Şekil 6: Aydın Kentinin Tarihi Dokusu

Aydın'daki tarihi yapılar, yörenin Türkler tarafından yerleşmeye başlanmasından sonra, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait yapılardan oluşmaktadır. Selçuklular tarafından fethedilen Tralles şehri, içinde insan barınamayacak kadar harap olmuştu.Türkler bu antik şehri bulunduğu gibi bıraktılar ,bu antik yerleşmenin güneyine doğru yeni bir şehir kurdular. Aydın Güzelhisarı adını alan bu şehir Beylikler ve özellikle Osmanlı döneminde büyük bir şehir hüviyetini kazandı ve şehir bir kısmı günümüzde de ayakta olan tarihi yapılarla süslendi. Osmanlı Devleti döneminde 1653 tarihinde Aydın'da büyük bir deprem oldu. Bir anda birçok camii ve evler yerle bir oldu. Birçokları da içinde oturulmayacak kadar viranlaştı. 3 binden fazla nüfus enkaz altında kaldı. Yerler yarıldı, şehir içinde katran gibi sular kaynamaya ve akmaya başladı. Bilhassa Hasan Efendi, Saray içi ve Ramazan Paşa mahalleleri en çok zarar gören yerlerdi[44]. Artık izine çok az rastlanan "Aydın evleri" pencereleri avluya bakmak suretiyle yapıldı. Evlerin ortası avlu halinde idi. Büyük evler bu avlunun dört tarafına serpilmiş olurdu. Hava ve güneş odalara ancak avludan girebilirdi. Evler çıkmaz sokaklarda ya da çok tenha yolların üstünde idi. Evde oturanlar sokakları görmezler ve ev sakinleri sokakta oturur gibi görünmekten kurtulmuş olurlardı. Bu evler avludan dehlize girmek suretiyle yapılırlardı. İç duvarlar süslü idi. Köşelere oyma hücreler oturtulmuştu.

Buralarda ailenin servetine göre vazolar ,kandiller v.b. şeyler dururdu[45]. Sivil mimari ve tarihi özelliği bulunan ve koruma altına alınan konutlar Veyse Paşa mahallesi (23 konut) Hasan Efendi mahallesi (13 konut),Köprülü mahallesi (11 konut)Cumhuriyet mahallesi (8 konut), Cuma mahallesinde (6 konut), Ramazan Paşa Mahallesinde (2 konut) Meşrutiyet mahallesinde (1 adet) bulunmaktadır.Tarihi yapıların dönemleri ve mimari yapıları dikkate alındığında günümüze ulaşan yapıların tamamına yakınının Osmanlı döneminden kalma olduğu gözlenmektedir. Tarihi yapıların bu özelliği bakımından Aydın'a "Osmanlı şehri " adı verilebilir. Alihanoğlu İsmail Türbesi ve Tabakhane Hamamı ve Köprüsü dışındaki bütün tarihi yapılar Osmanlı dönemine aittir(Şekil 6). Tarihi yapıların, tarihi sokak ve caddeleri, evleri, dükkanları gibi şehirsel unsurları gerektiği gibi korunmadığı için bugün mevcut olan tarihi yapıların şehrin tarihi dokusunu tam olarak oluşturmadığı görülür. Bu durumda fiziki ve beşeri afetler yanında XX. yüzyılda meydana gelen hızlı şehirleşme etkili olmuştur. Aydın'da mevcut tarihi yapılar camii, medrese, han, türbe,

[44] Asaf Gökbel ,Hikmet Şölen ,**Aydın İli Tarihi** ,Aydın,Ahmet İhsan Basımevi ,1936,s.113
[45] Şölen ,Gökbel,**Aydın İli Tarihi**,s.72-73

hamam çeşme gibi yapılardan oluşmakta olup şehrin belirli noktalarında tek başına bulunma özelliğine sahiptirler. Bu tarihi yapıların bulunduğu noktalar ,şehrin tarihi nüvesini oluşturmaktadır. Öncelikle bu nüveyi oluşturan mahalleler ;Veysi Paşa , Hasan Efendi , Ramazan Paşa ,Güzel Hisar ve Kurtuluş mahalleleridir (Şekil 6). Bu nüve dışında şehrin Mimar Sinan ve Kemer mahallerinde de tarihi yapılar mevcuttur.

Aydın il merkezi tarihi yapıların varlığı açısından zengindir. Harita üzerinde işaretlenen yazıların hangileri Aydın kentine yapılan bir tarihi turda görülmeye değer. Aydın'ın tarihi yapılarından Üveys Paşa Cami (Fotoğraf 29), Ramazan Paşa Camii (Fotoğraf 30), Bey Camii (Fotoğraf 31), Şemsi Paşa Camisi (Fotoğraf 32), Cihanoğlu Abdulaziz Camii ve külliyesi (Fotoğraf: 33-34),Alihanoğlu İsmail Türbesi (Fotoğraf 35), Fatma Hanım Sebili (Fotoğraf 36), Nasuh Paşa Külliyesi (Fotoğraf 37-38) kültür turizmi içinde ilgi görecek görülmeye değer başlıca yapılardır. Bu bakımdan araştırma bölgesinde tarihi yapılar açısından en zengin tarihi şehir olma özelliğine sahip olan Aydın'ın, kültür turizmi açısından önamli bir potansiyele sahip olduğu söylenilebilir.Bu potansiyelin günümüzde turizm açısından hiç kullanılmadığını söyleyebiliriz.Ulaşım yönünden oldukça elverişli bir konuma sahip olan Aydın ,tarihi yapıların kültür turizmi gündeme alınmamıştır.Gerekli tanıtım ve restorasyonun yapılması durumunda yerli ve yabancı ziyaretçilerden tarihi yapılar ilgi görecektir.

b.Denizli

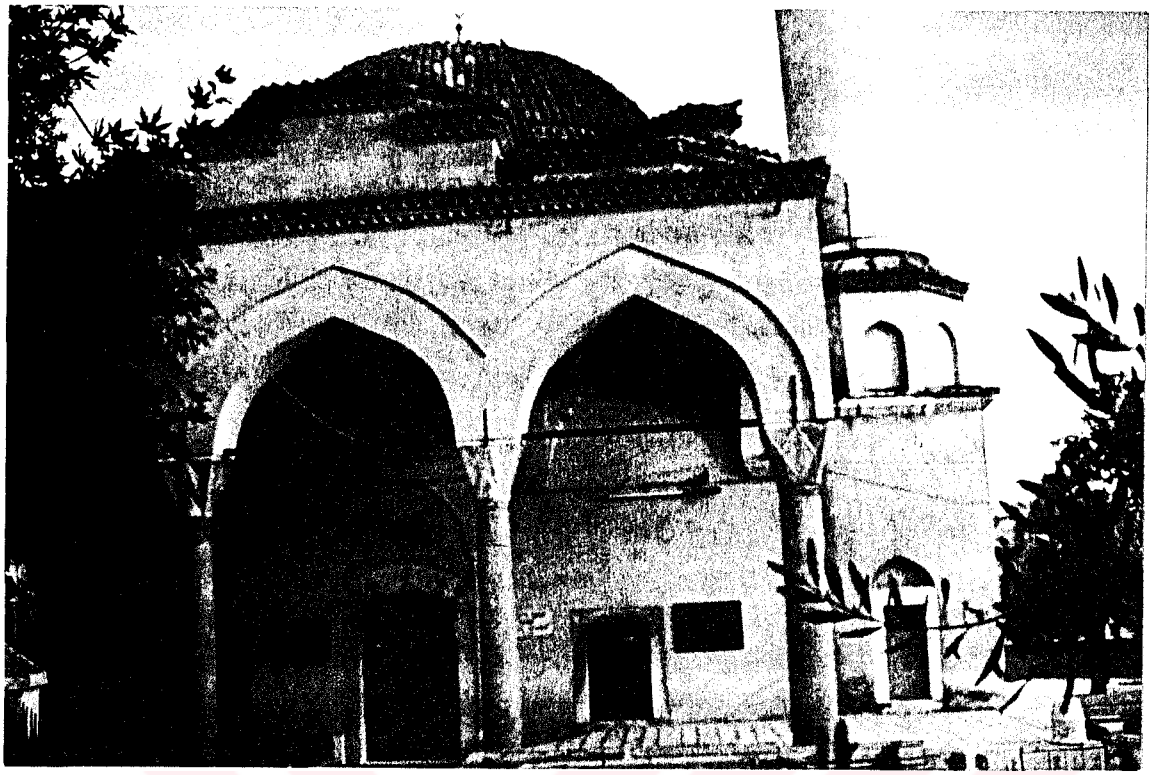
Bugünkü Denizli bulunduğu yerde Türkler tarafından tesis edilmiş olan şehre ilk ismi veren iskan yeri Eskihisar Köyü civarındaki harabelerin bulunduğu yerde M.Ö. III. Asır ortalarında Selefkoslar'dan, Antiochas II tarafından zevcesi Laodikeia'ya izafeten Laodikeia ismiyle kurulmuş olup aynı adı diğer yerleşmelerden ayırt etmek için Lykos Laodikeiası anlamına gelen Laodikeia ad Lykum şeklinde zikredilmiş olan şehirdir[46]. Laodikya Türkler tarafından fethedilmesi ile birlikte Ladik veya Lazikiyye ismini almıştır. Türkler Kadim Laodikya'nın yaklaşık 6 km güneyinde XIII. Asrın ortalarında tesis etmiş oldukları yeni iskan yerine Ladik yanında Tonguzlu adını da vermişleridir[47].

Denizli bölgenin Türkler tarafından fethiyle birlikte Laodikya'nın üzerine ve onun özelliklerine göre değil, yeni tercih edilen bu günkü yerinde fiziki ve sosyal

---

[46] Besim Darkot, "Denizli" , **İslam Ansiklopedisi**, III , s.528

[47] Turan Gökçe, **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazikiye (Denizli) Kazası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2000, s:15

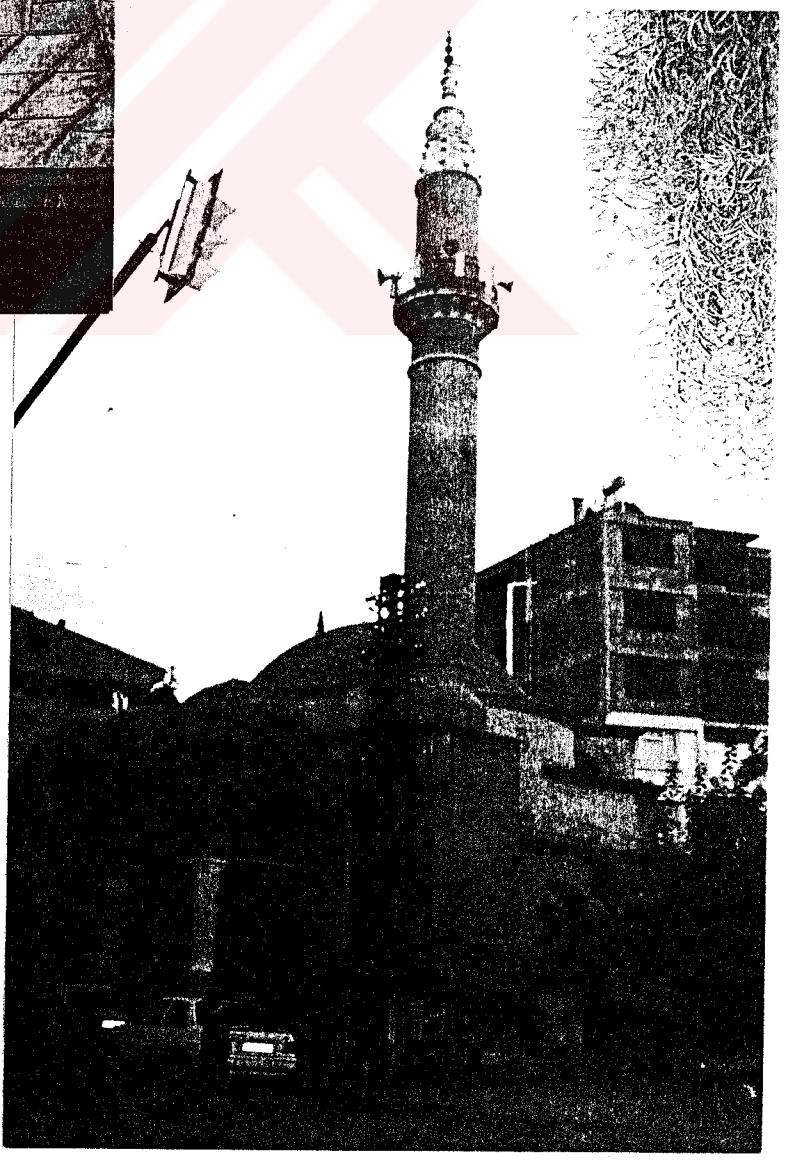
Fotoğraf 29: Aydın Üveys Paşa Camii.

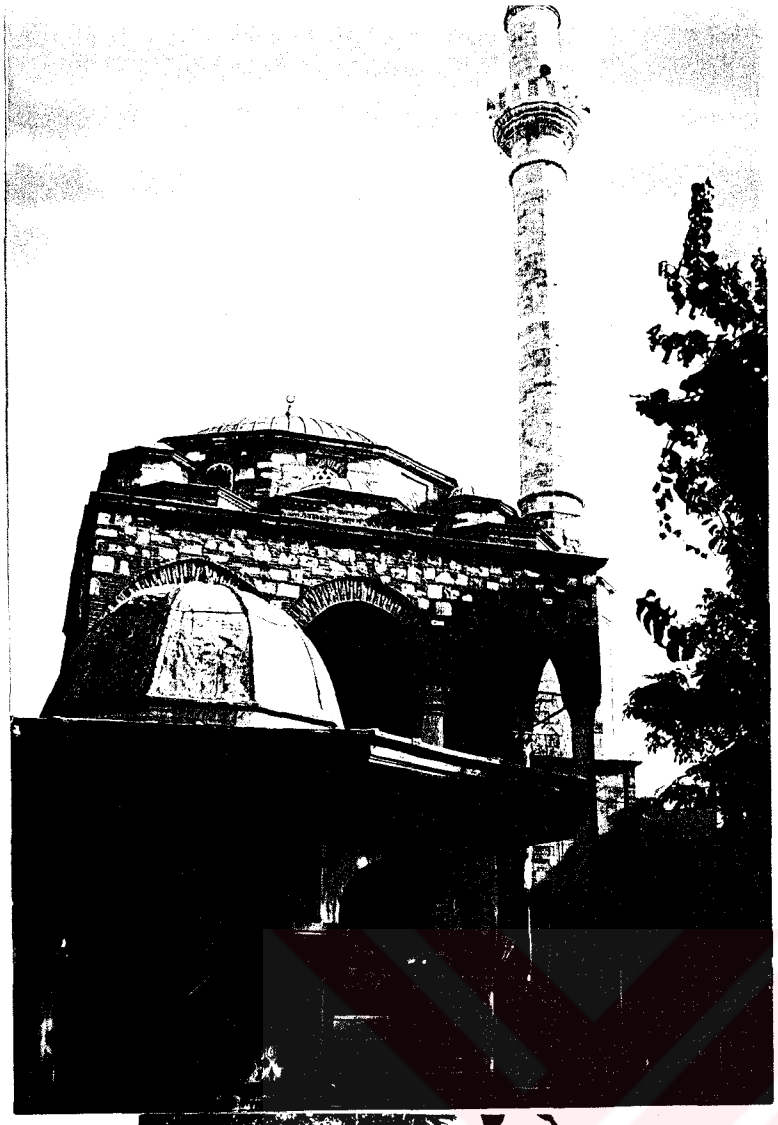
Fotoğraf 30: Aydın'ın En Güzel Eserlerinden ve Osmanlı Dönemi Eseri Olan Ramazan Paşa Camii.

Fotoğraf 31: Aydın'ın Osmanlı Dönemi Camilerinden Bey Camii.

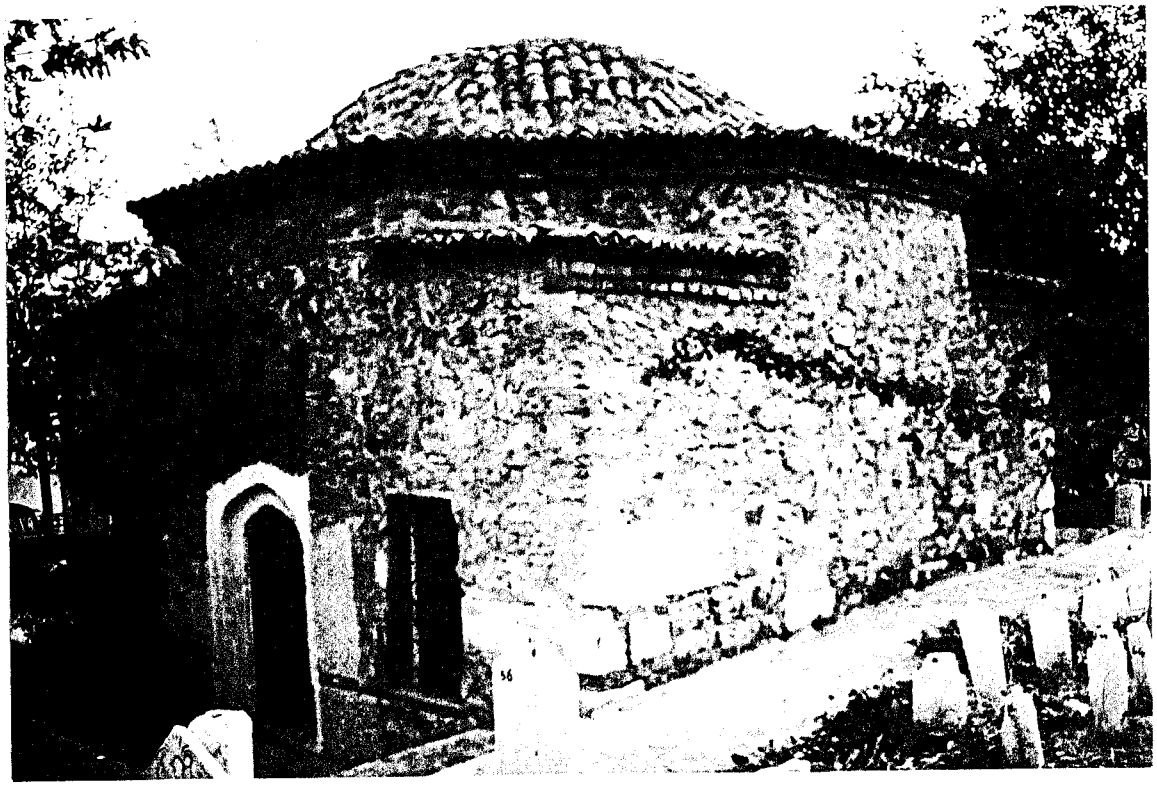
Fotoğraf 32: Kırmızı Minareli Camii. (Şemsi Paşa Camii), Aydın.

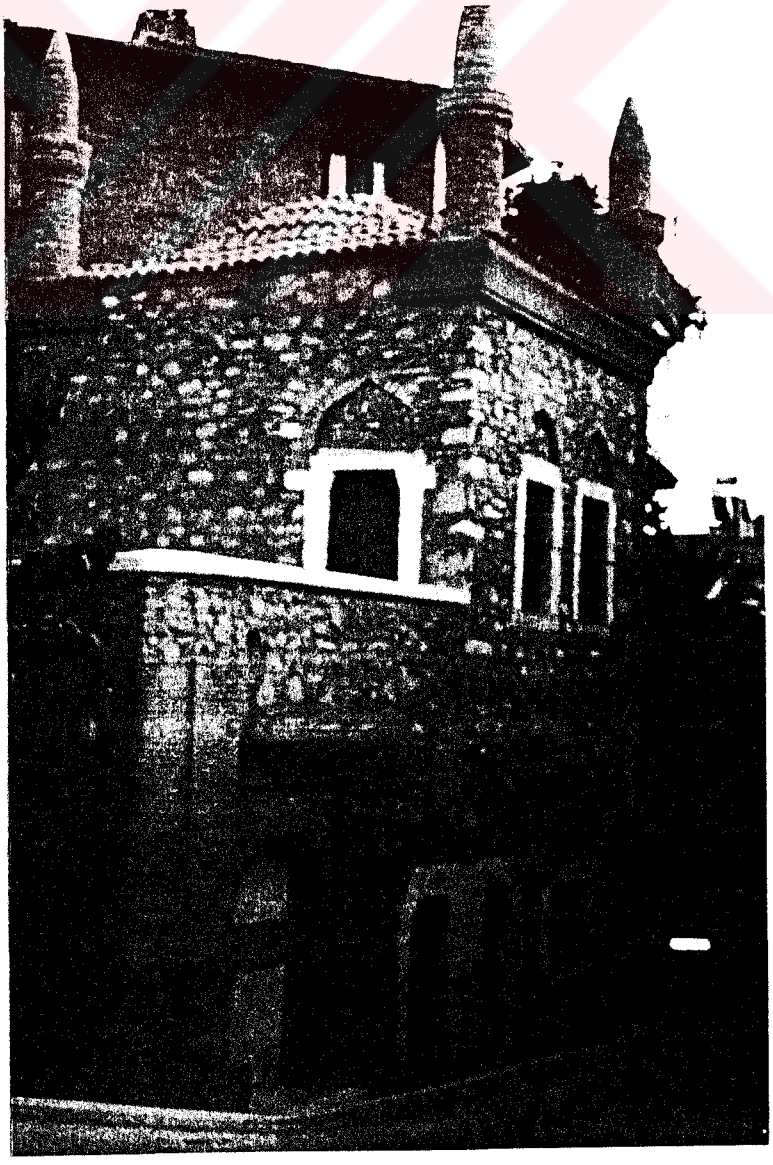
Fotoğraf 33: Özellikle İç Tezyinatı Bakımından Büyük Bir Şöhrete Sahip Olan ve Aydın'ın en Güzel Eseri Sayılan Cihanoğlu Camii.

Fotoğraf 34: Cihanoğlu Camii Şadırvanı ve Caminin Bahçesine Bitişik Olan Cihanoğlu Külliyesi.

Fotoğraf 35: Aydın Alihan Baba Türbesi.

Fotoğraf 36: Aydın Fatma Ana Sebili.

Fotoğraf 37: Aydın'ın Gazi Bulvarı Sokağında Büyük Bir Alana Yayılmış Olan Nasuh Paşa Külliyesinin Hamam Kompleksi Şu An Resimde Görüldüğü Gibi Harabe Durumdadır.

Fotoğraf 38: Nasuh Paşa Külliyesi Cümle Kapısı.

bakımdan tam manasıyla bir Türk-İslam şehri olarak imar ve inşa olunmuş ve kısa zaman zarfında şehir hüviyetini kazanarak XIV. Asrın önemli merkezlerinden biri konumuna yükselmiştir.

Lazikiye (Denizli) şehrinin ilk imar ve inşa faaliyeti her şeyden evvel buraya yerleşen nüfusun güvenliğini temin için tesis edilmiş olmakla beraber şehrin ilk nüvesini kale içi oluşturmuştur. Kale içi iskan dokusu gerek zaman zaman vuku bulmuş olan tektonik hareketler gerekse XX. Asırda modern Denizli'nin imar ve inşası çerçevesinde bilinçsizce yapılmış olan tahribat neticesinde günümüze yerleştiği saha ve diğer hususi yerlerine dair kayda değer müşahhas herhangi bir eser kalmamıştır. Yakın zamanlara kadar ayakta durabilmiş olan sur kalıntılarını VIII. Asrın ikinci çeyreğinde, kuvvetle muhtemelen Kara Sungur Bin Abdullah tarafından inşa edilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Lazikiye XIV. Asırda en parlak dönemini yaşamış, zaman zaman vaki olan ve bilhassa XVIII. Asrın başlarında meydana gelmiş olan zelzelelerin tahribatı, ve sair faktörlerin etkisiyle giderek merkezin daha dışında seyrek bir yapılaşma gösteren bahçe-kent görünümünü kazanmıştır[48].

Denizli, tarihi yapılar açısından, coğrafi konumu ve tarihi misyonuna nazaran oldukça fakir bir şehrimizdir. Denizli en parlak dönemini yaşadığı XIV. Asırda büyük ölçüde teşekkül etmiş olup, hiçbir zaman birinci derecede siyasi merkez olmamakla beraber, Manisa ve Amasya gibi şehzadelerin ikametgahı olmak gibi bir özelliğe de sahip olamamış, hatta merkezin İstanbul'a kayması ile beraber, yol sisteminde meydana gelen olumsuzluklar sebebiyle, konumundan kaynaklanan önemini de muhafaza edememiş olması sebebiyle küçük ölçekli tipik bir Anadolu-Türk şehri olarak diğer tarihi şehirlere nispeten daha az tarihi yapıya sahiptir.

Söz konusu seyahatnamelerde bahsi geçen yapılardan çok azının günümüze ulaşabilmesinin sebeplerinin başında daha önce de üzerinde durduğumuz gibi depremler ve XX. Asırda bilinçsiz yapılaşması vardır.

Günümüzde Denizli tarihi dokusunu kaybetmiştir. Şehrin tarihi dokusunu barındıran toplu bir kısım yoktur. Çok az sayıda kalan tarihi yapılar şehrin çeşitli mahallelerine dağılmıştır. Denizli'nin yaşının yarısı kadar bile yaşlı olmayan herhangi bir Batı kentinde eğer ağır savaş görmediyse yaşamını sürdüren ve korunmuş eski bir bölge, bir de yeni gelişmiş ve gelişmekte olan yerleşim alanı vardır. Bu bölgeler bir bütün olarak dengeli bir şekilde yaşamını sürdürürler. Koruma planları ile kentteki yeni gelişmeler eski kentin ortadan kalkmasını önler.

---

[48] Gökçe, **XVI. Ve XVII. Yüzyılda Lazikiye (Denizli) Kazası** s.67

Bir kentin geleneksel mimarisinin ve kenti oluşturan ev, yol, meydan, ağaç ve buna benzer mekansal öğelerden oluşan, dokusunu tümüyle yok olması olgusuna ise ancak ağır bir savaş geçirmiş bazı antik kentler de rastlanır. Ancak buralarda bile eski örneğe uygun ve sadık yenilemeler yapılmıştır. Hierapolis ve Laodikya'dan bile bunca yapı günümüze kadar ulaşmışken daha 40-50 yıl öncesi Denizli'den şehrin tarihi dokusunu oluşturan yapılardan hatıra fotoğrafı gibi birkaç evin kalmış olması düşündürücüdür.[49] Günümüze ulaşabilmiş eserlerden şehrin tarihi nüvesi, Kaleiçi ve çevresinden oluştuğu söylenebilir. Saraylar, Uçancıbaşı, Kayalık ve Muratdede mahalleleri şehrin tarihi nüvesi üzerine kurulmuşlardır. Bu mahallelerde ayrı ayrı yalnız başına bulunan tarihi yapılar mevcuttur. (Şekil 7) Şehrin daha sonra Sarıkavaklar, Saltak, Çaybaşı, Yücebağ, Musa, Değirmenönü, Kuşpınar ve Atalar mahallelerine doğru genişlediği anlaşılmaktadır. Denizli'de günümüze kadar ulaşabilmiş eserler aşağıya çıkarılmıştır.

Ulu Camii Denizli'nin merkezinde bulunan caminin ilk yapılışının Selçuklular zamanında olduğu bilinmektedir. Bugüne gelinceye kadar çeşitli nedenlerle yıkılmış ve yerine yeniden inşa edilmiştir. Yapının ilk yapılış tarihi ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bulunan bir kitabede Germiyan Beyi Süleyman Şah tarafından M. 1368'de tamiratı yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin tarihi bir değeri vardır fakat mimari bir özelliği bulunmamaktadır. Günümüzde aynı adla, bu caminin hemen yanına oldukça modern, Denizli'nin en büyük camisi yeni Ulu Camii yapılmıştır (Fotoğraf 39).

Kayalık Camii, Denizli merkez Kayalık semtinde bulunmaktadır. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen yapı son devrin Osmanlı camilerindendir. Camide bulunan onarımla ilgili kitabeden 1900'lerde bir tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır.

Caminin minaresi sağ taraftadır. Cami, ahşap karkas arası kerpiç olduğu ve Bağdadi sıva kaplama şeklinde yapılmıştır. Kubbesi kurşun kaplama olan caminin geri kalan kısmı kiremit örtülü çatıdır.

Yapının iç ve dış yüzey süslemeleri ile mihrap ve pencerelerdeki bezemelerden caminin Barok dönem yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Cami halen kullanılmakta ve iyi durumdadır (Fotoğraf 40).

Hacılar Camii, Denizli merkez Kale içinin hemen dışında, Cumhuriyet Caddesi-Sümerbank yolunun kesiştiği dört yol üzerindedir. Cami üç katlı olup büyük

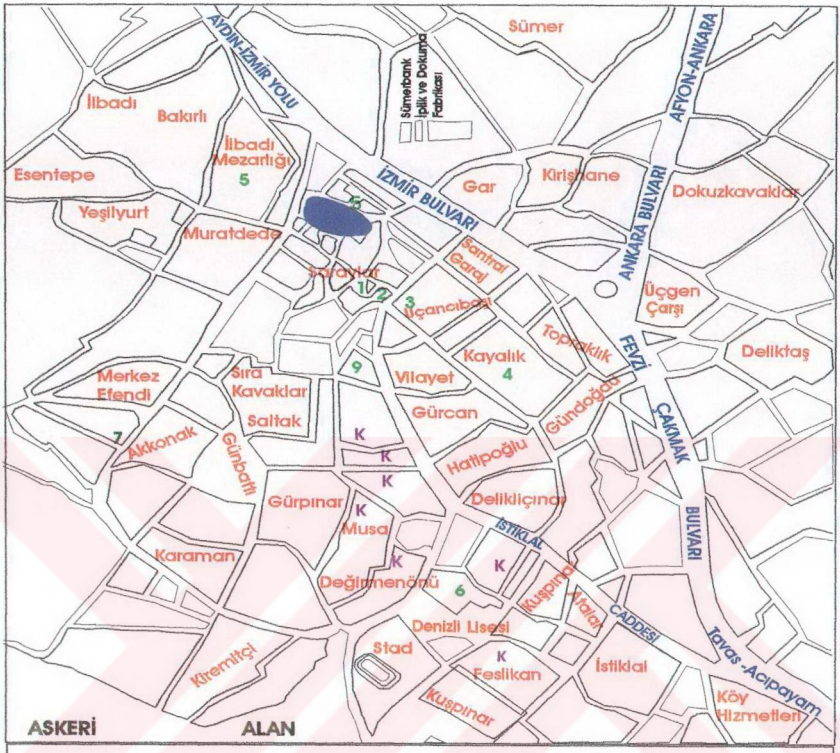
[49] İnceoğlu,A.y., s.292

Fotoğraf 39: Denizli Merkezde Selçuklular Döneminden Kalma Fakat Zamanla Yıkılarak Yerine Yenisi Yapılan Ulu Camii (Resmin Solunda) Resmin Sağında Günümüzde Yapılmakta Olan Ulu Camii Görülmektedir.

Fotoğraf 40: Denizli Merkez Kayalık Semtinde Bulunan Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Yapılan Kayalık Camii.

Tarihi Yapılar

1- Vakıh Han (Selçuklu Dönemi)
2- Atatürk Etnoğrafya Müzesi (19 y.y. Osmanlı Dönemi)
3- Ulu Camii (Temeller Muhtemelen Selçuklu)
4- Kayalık Camii (Osmanlı Dönemi)
5- İlbadı Siti (Şehrin En Eski Mezarlığı Selçuklu Beylikler ve Osmanlı Dönemi)
6- Yediler Türbesi
7- Hasan Fevzi Efendi Türbesi ve Camii (Osmanlı Dönemi)
8- Hüseyin Hulusui Efendi Türbesi (Osmanlı Dönemi)
(K) Koruma Altına Alınmış Sivil Mimari Özelliği Olan Konutlar

Kale İçi

Ölçek
0 500 1000 M.

Şekil 7: Denizli Kentinin Tarihi Dokusu

kubbeden sonra önde ayrıca küçük üç kubbe daha mevcuttur (Fotoğraf 41). Kubbeler 1984 yılında bakırla kaplanmış, minaresi ise 1982 yılında yeni yapılmıştır. Camiinin ancak temellerinin eski olduğu bilinmektedir.

Vakıf Han (Vakıflar Hamamı), Denizli merkez Atatürk Bulvarı (İstasyon Caddesi) sonunda, Atatürk Etnoğrafya Müzesi yanında bulunmaktadır. Denizli'de Selçuklular döneminden kalma ve halen Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından fonksiyonuna uygun bir şekilde kira usulü işletilmektedir (Fotoğraf 42).

Evliya Celebi'nin de Seyahatnamesinde, Vakıf Han'ın bahsettiği kitabesinden hamamla ilgili kısıtlı bilgiye sahibiz. Şu an kitabe yine Denizli'de bulunan Kayalık Camii'ne kaldırılmıştır. Bu kitabeye göre hamam, Abdullah oğlu Karasungur tarafından M. 1368 tarihinde yaptırılmıştır. Hamam Denizli'de Selçuklular döneminden kalma en önemli eserlerden biridir.

Denizli merkezde bulunan diğer tarihi mekanlar İlbadı Mezarlığı siti Hacı Hasan Fevzi Efendi Türbesi Ve Camii (Fotoğraf 43) Ve Hüseyin Hulisi Efendi Türbesi (Fotoğraf 44) 'dir.

c.Nazilli

Yörenin en eski yerleşmelerinden biri de Nazilli'dir. Burada ilk yerleşim Lidya'lıların kurduğu Mataura'dır. Nazilli'ye 3 km mesafede bulunan bu antik yerleşme zamanın ticaret merkeziydi. İyonya kentlerinin ekonomik anlamda gelişmesi ve kentin Ege ve ön Asya ülkeleri arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunması, Nazilli bölgesinin antik çağda da önem kazanmasını sağladı. Selçukluların 1176'da Miryokefalon savaşını kazanması ile bölgeye Oğuz boyları yerleşti. Selçukluların son dönemlerinde, Muğla ili dolaylarında kurulan Menteşe ve Aydın beylikleri yöreye egemen oldular. 1425 yılında Sultan II. Murat yöreyi Osmanlı topraklarına kattı. Osmanlı yönetimi sırasında günümüzdeki kent merkezinin bulunduğu yer çevre köylerin alışveriş merkeziydi. Nazilli'nin eski adı "Pazarköy"dü, sonradan "Nazlu" daha sonra ise "Nazilli" olarak isimlendirildi. Evliya Çelebi şehrin kuruluş hadisesinden bahsederken Nazilli kasabasının iktisadi zaruretle Selçuklu tarafından tesis edildiğini kaydeder[50]. Araştırma bölgesinde Nazilli, tarihi yapıların varlığı açısından Aydın'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Türkler döneminde şehrin ilk tarihi nüvesini oluşturan coğrafi mekan, "Aşağı" Nazilli, Dumlupınar mahallesidir (Şekil 8). Bu mahallelerde şehrin tarihi dokusunda önemli bir yere sahip

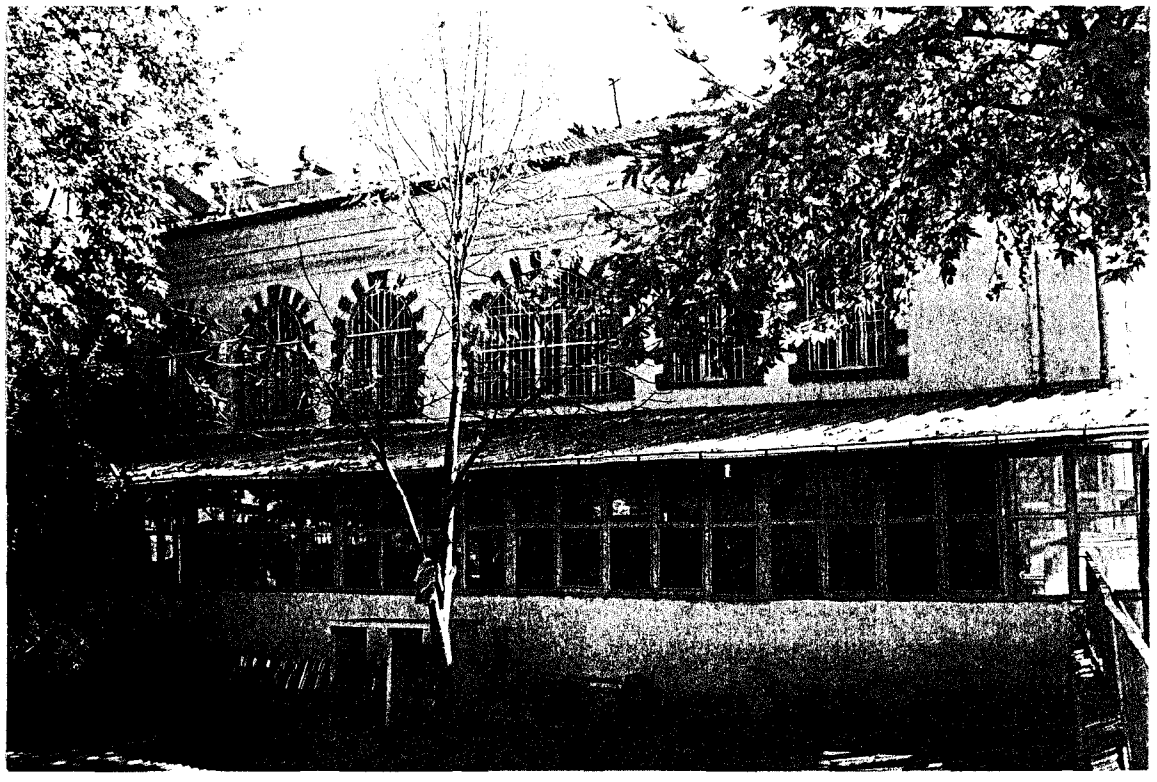
[50] Gökbel, Şölen, **Aydın İli Tarihi**, s.265

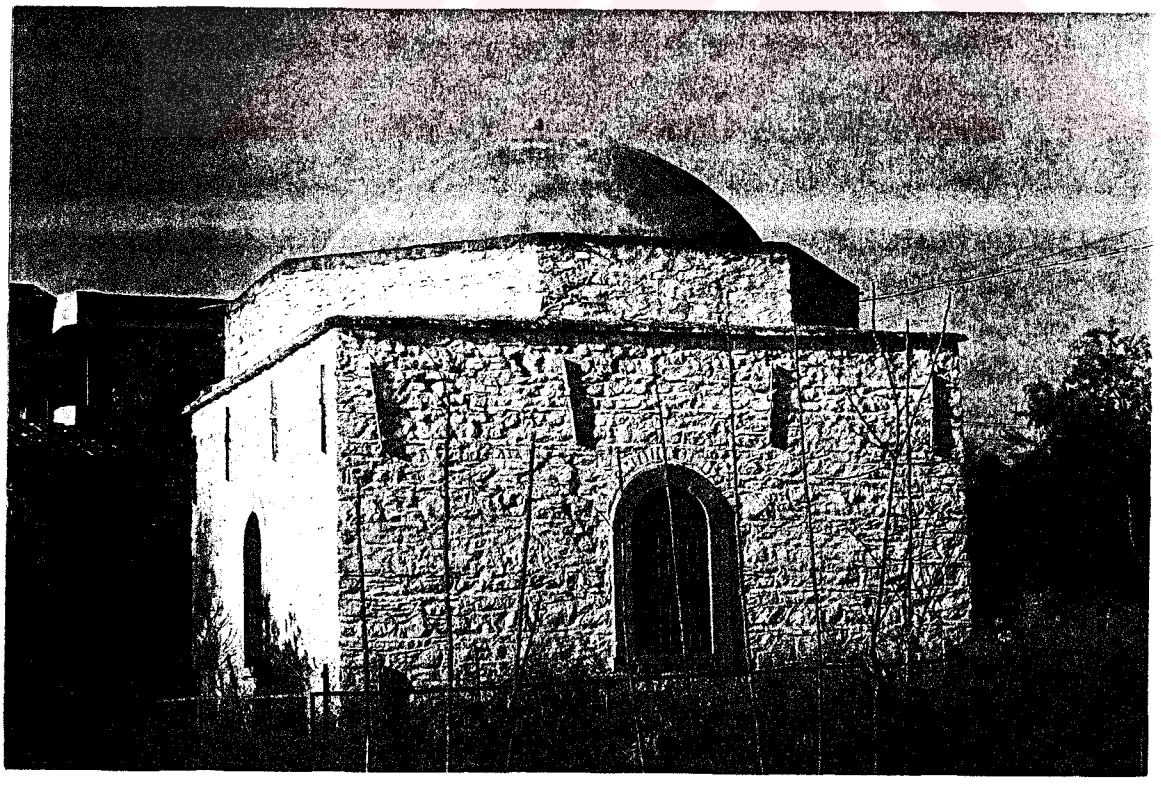
Fotoğraf 41: Temelleri Selcuklu Döneminden Kalma Olduğu Bilinen Hacılar Camii.

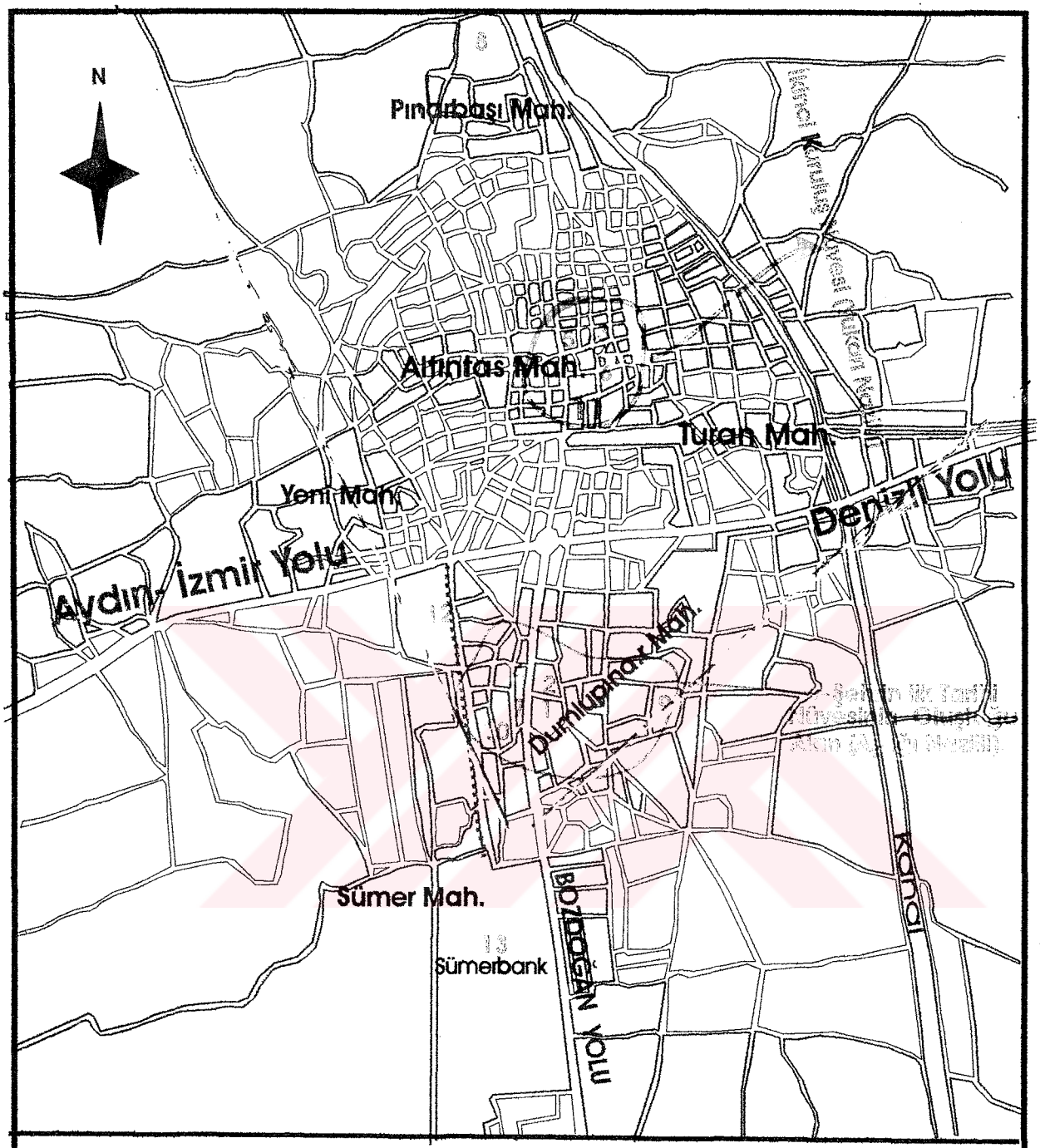
Fotoğraf 42: Denizli Merkez' de Bulunan Selçuklular Döneminden Kalma Vakıfhan (Vakıflar Hamamı).

Fotoğraf 43: Denizli Merkez Kuşpınar Mahallesinde Bulunan Hacı Hasan Fevzi Efendi Türbesi Ve Camisi. Camii Ve Türbe Aynı Çatı Altındadır .

Fotoğraf 44: Denizli Merkezde, Hüseyin Hulisi Efendi Türbesi.

Tarihi Yapılar

1- Eskiyeni Camii (Yahya Paşa Camii), Osmanlı Dönemi
2- Ağa Camii, Osmanlı Dönemi
3- Osmanlı Hamamı, Osmanlı Dönemi
4- Zühtüdede Türbesi, Osmanlı Dönemi
5- Koca Camii, Osmanlı Dönemi
6- Kestane Pazarı Camii, Osmanlı Dönemi
7- Çarşı Camii, Osmanlı Dönemi
8- Sinandede Türbesi, Cumhuriyet Dönemi
9- Cingirlidede Türbesi, Cumhuriyet Dönemi
10- Şehir Hamamı, Cumhuriyet Dönemi
11- Ankara Palas Otel, Cumhuriyet Dönemi
12- Gıdıgıdı Tren Yolu, Cumhuriyet Dönemi
13- Sümerbank

Ölçek

0 100 200 300 400 M

Şekil 8 :Nazilli Kentinin Tarihi Dokusu

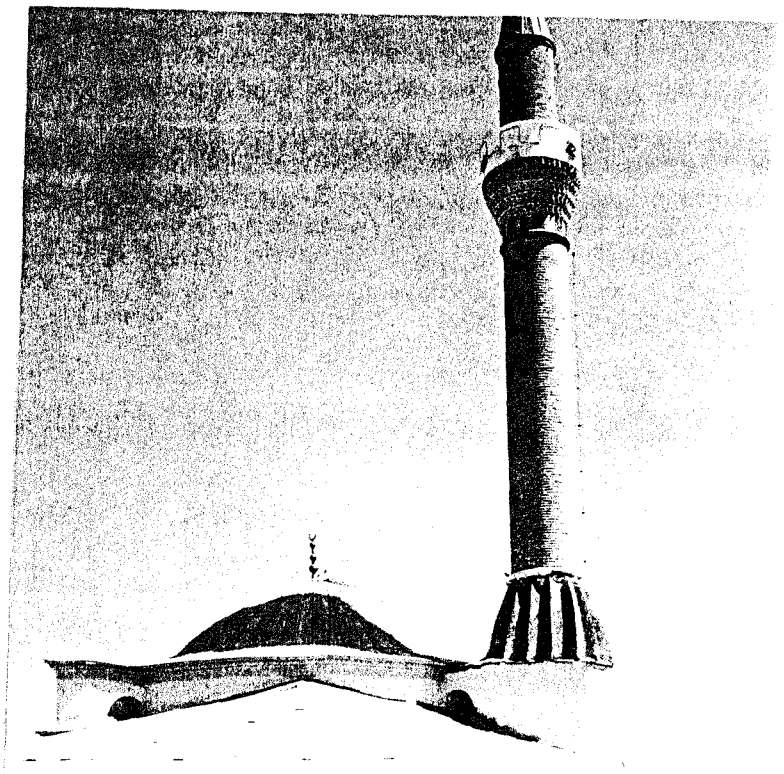
evler, sokaklar ve dükkanlar gibi önemli tarihi yapılardan hemen hemen hiçbir unsur kalmamıştır. Sadece şehrin camileri ve bir de hamam ayakta kalabilmiştir. Dumlupınar mahallesinde en eski yapı 1573 yılında yapılan Yahyapaşa (eski-yeni) camiidir. Kanuni'nin Rodos seferine giderken "Eğer muvaffak olursak buraya bir cami yaptıralım" diye söz verdiği ve daha sonra Yahya Paşa isminde bir komutanın buraya kendi adıyla bir cami yaptırdığı bilinmektedir.(Fotoğraf 45). Cami kabe ölçüsünde yapılmış, kubbe ve iç tezyinatının büyük bir kısmı orijinal haliyle muhafaza edilmiş, cami yunan işgalinden sonra restore edilmiştir. Dumlupınar mahallesindeki diğer tarihi yapılar; Ağa Cami (Fotoğraf 46), Zühdü Dede Türbesi, Çarşı Camiidir (Fotoğraf 47) . Bu eserler Osmanlı döneminden kalma yapılardır.

Nazilli'nin ikinci olarak tarihi nüvesini oluşturan alan, Kestanepazarı Camii (Fotoğraf 48), Koca Camii (Fotoğraf 49), Osmanlı Hamamı (Fotoğraf 50), Yeşil Türbe (Fotoğraf: 51) ve Çelik Palas Otelinin (Fotoğraf 52) bulunduğu, Yukarı Nazilli olarak adlandırılan kısımdır (Şekil 8). Nazilli'de bulunan ve Cumhuriyet Döneminin önemli yapılarından Sümerbank Fabrikası ve Ankara Palas Oteli, yörenin önemli kültürel varlıkları arasında ele alınabilecek eserlerdir.

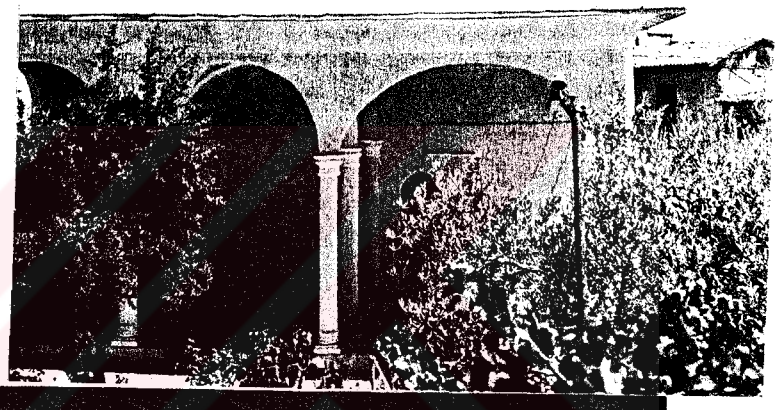
Osmanlı şehri olarak adlandırabileceğimiz Nazilli, günümüze az sayıda ulaşabilmiş olan ve şehrin tarihi nüvesini oluşturan tarihi yapılarıyla tanıtılmalı ve şehre tarihi bir kimlik kazandırılmalıdır. Böylece kültürel mirasımızı oluşturan tarihi yapılar hem gündemde kalacak hem de gelecek nesillere daha iyi bir durumda aktarılması söz konusu olacaktır.

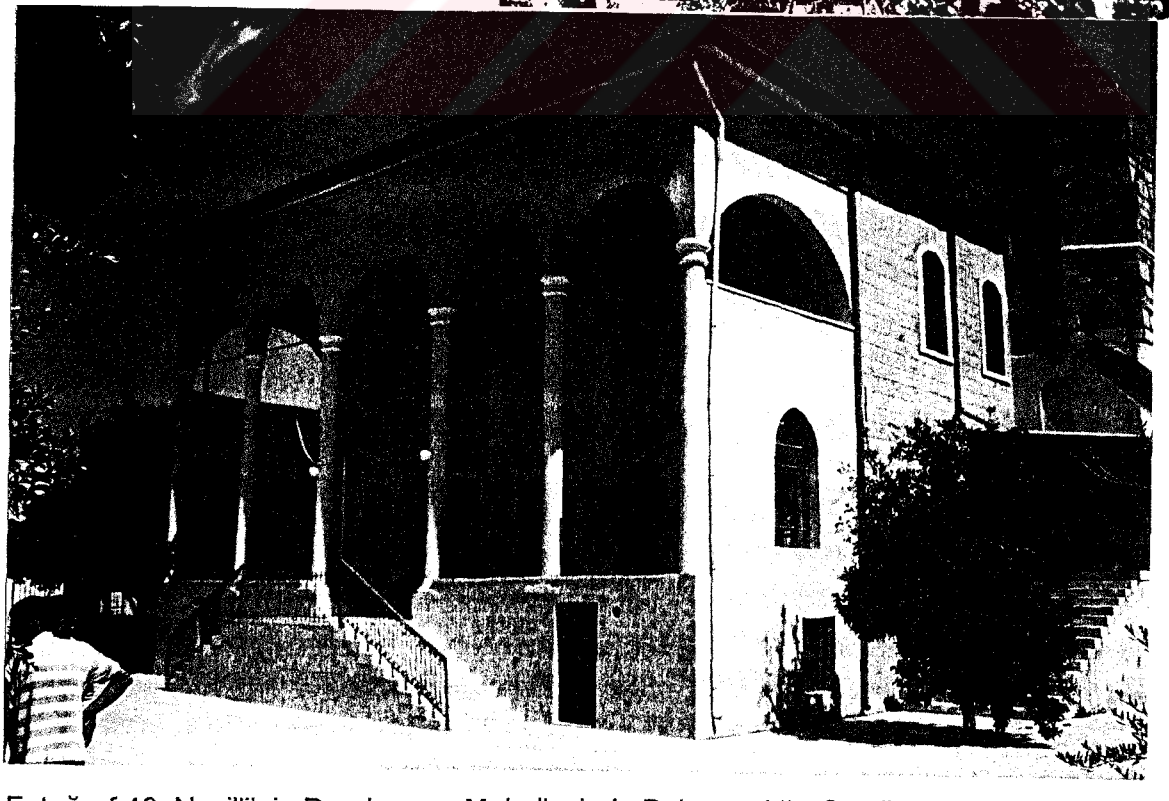
d.Söke

Söke kasabası ilk defa Aydınoğulları zamanında Türkler tarafından kurulmuştur. O zaman ki adı "Akçaşehir"di. Söke şehir merkezinin bulunduğu alanda eski çağdan (Antik,Hellenistik ve Roma dönemi) ve Bizans döneminden kalma hiçbir yerleşme kalıntısı bulunmamaktadır. Akçaşehir önceleri bir Pazar yeriydi. Bu münasebetle yavaş yavaş burada üstü toprak örtülü kerpiçten evler, dükkanlar yapılmaya başlandı. Bir kasaba şeklini aldı ve az zamanda Aydın oğulları devletinin sayılı kasabaları arasına girdi. Osmanlılar zamanında Akçaşehir önemini kaybetmeye başladı. Çünkü Akçaşehir bugünkü Söke'nin bulunduğu yerden daha güneydoğuda B. Menderes nehrine daha yakın bir konumda bulunmaktaydı. Söke'nin ilk kuruluş yeri sıtma, salgın hastalıklar ve sel felaketlerine maruz kalan bir

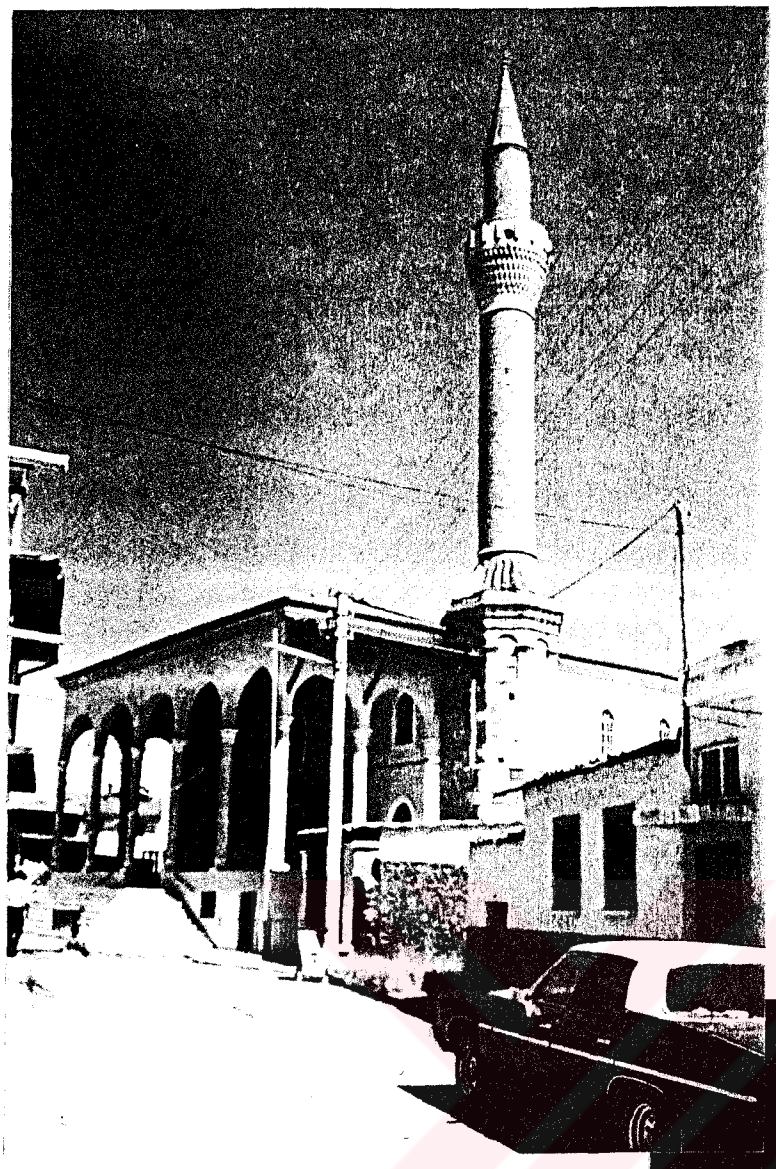

Fotoğraf 45: Günümüzde Eski – Yeni Camii Olarak Bilinen Nazilli Yahya Paşa Caminin Genel Görünümü.

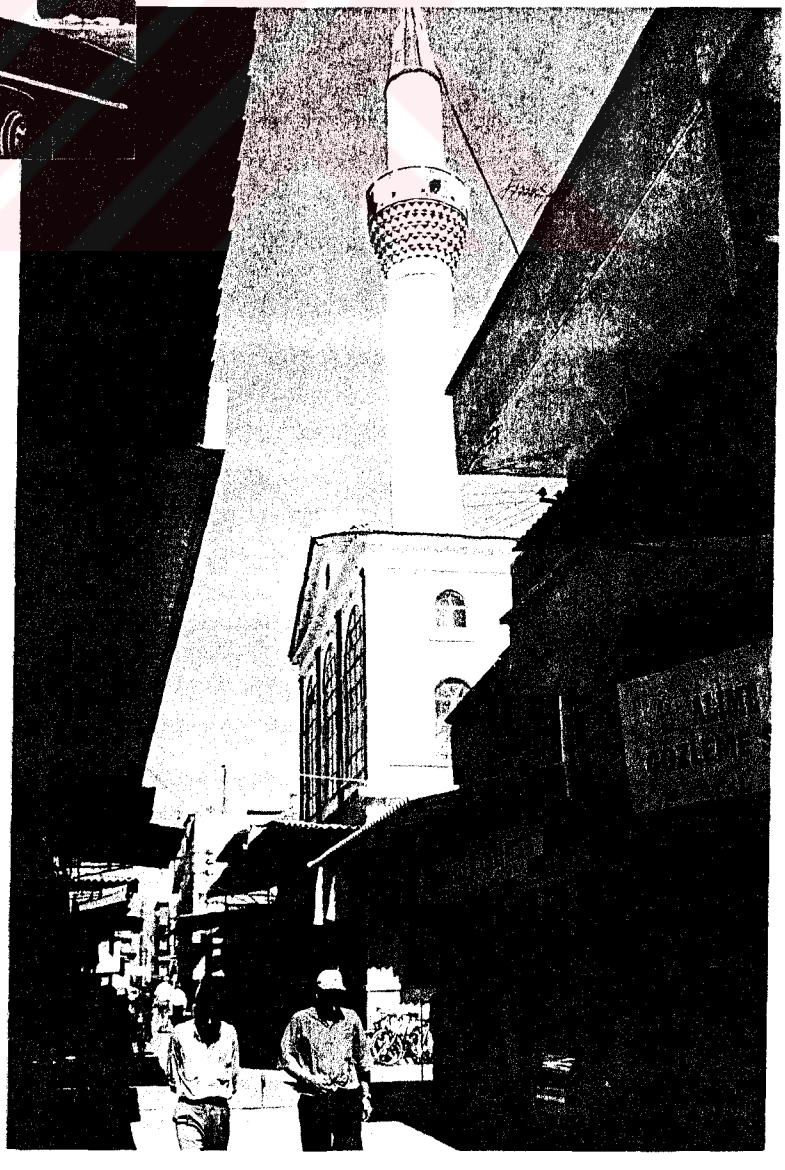

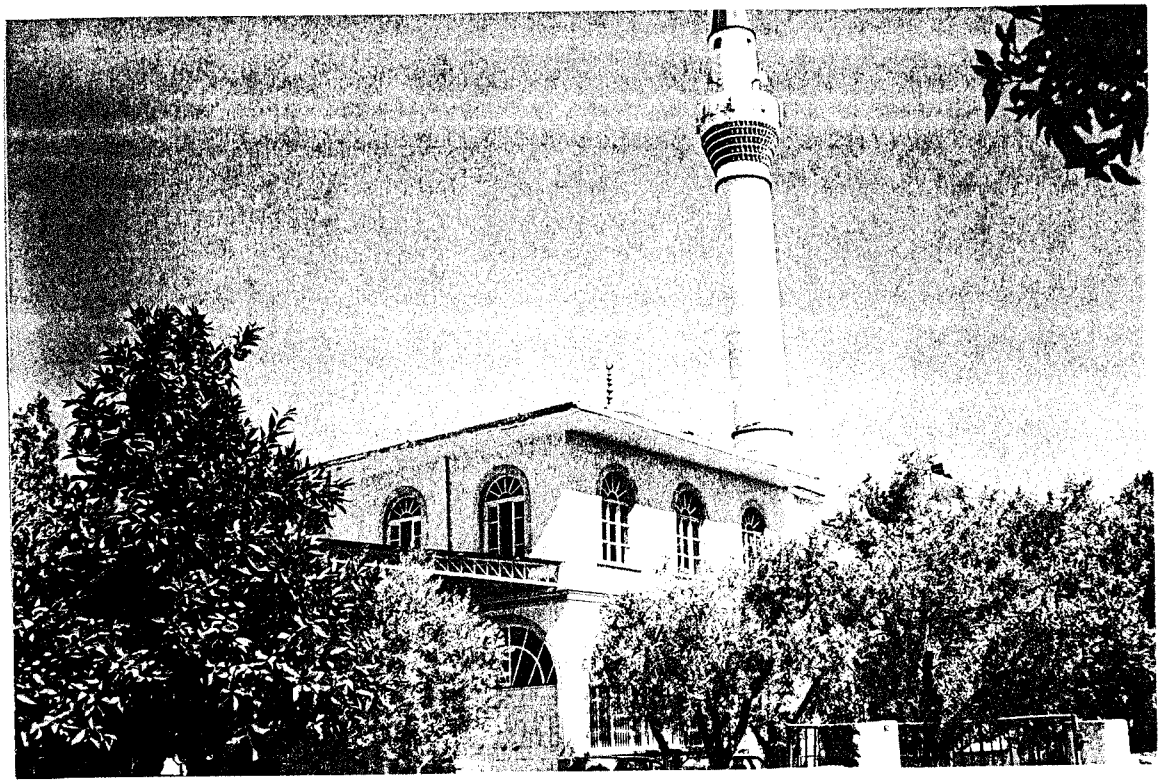
Fotoğraf 46: Nazilli'nin Dumlupınar Mahallesinde Bulunan Ağa Camii.

Fotoğraf 47: Nazilli'nin Dumlupınar Mahallesinde Bulunan Çarşı Camii.

Fotoğraf 48: Nazilli Kestane Pazarı Camii.

Fotoğraf 49: Nazilli Koca Camii.

Fotoğraf 50: Nazillide Osmanlı Döneminden Kalma Şehir Hamamı.

Fotoğraf 51: Nazillide Bulunan Yeşil Türbe.

Fotoğraf 52: Nazilli Celik Palas Oteli .

bölgeydi. Söke'nin ilk kuruluş yeri Osmanlılar zamanında bu günkü yerine taşınmış oldu. Daha sonra idari merkez olan Söke Balat'ın sıtmalı havasından kaçan devlet görevlileri oturduğu bir yer oldu. Bu görevliler şehrin ilk kuruluş nüvesini oluşturan Konak mahallesinde otururlardı[51].

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Akçaşehir'den bahsetmez. Seyahatname de Söke adı kullanılmaktadır ve o zamanki (M.1672) Söke'yi aydınlatacak ayrıntılı bilgi vermektedir. Evliya Çelebi'ye göre 1672 tarihinde Söke kasabasında 9 mahalle, 1100 ev, 17 dükkan ve bir de han bulunmaktaydı[52]. Bütün bunların kerpiçten yapıldığı ve üstlerinin toprakla örtüldüğü bilhassa kaydedilmiştir.

Günümüzde Söke'de bulunan tarihi yapılar; Hacı Ziya Bey Camii, Hacı Halil Paşa Kütüphanesi, İlyas Bey Camii, Çarşı Hamamı, Kemal Paşa mahallesinde bulunan eski Türk evleri (burada eskiden Rumlar otururdu) Devlet Demir Yolu binası ve pamuk toplamaya gelen işçiler için yapılan, korunmaya alınan "amele evleri" Söke'nin başlıca tarihi yapılarıdır(Şekil 9).

Günümüzde restorasyona ve korunmaya muhtaç bir halde bulunan bu evler şehrin tarihi dokusunun korunması bakımından son derece önemlidir. Bu evler Söke'nin yakın tarihinin önemli kültürel mirasıdır.

Söke İlyas Ağa Camii Söke Kazasının en merkezi yerinde bulunur. Camii'nin ilk defa kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat kapısı üzerindeki kitabede eserin çok harap olduğu ve H.1227 (1817) tarihinde Söke Mütesellimi İlyas Zade İlyas Ağa tarafından ihya edildiği kaydedilmektedir.

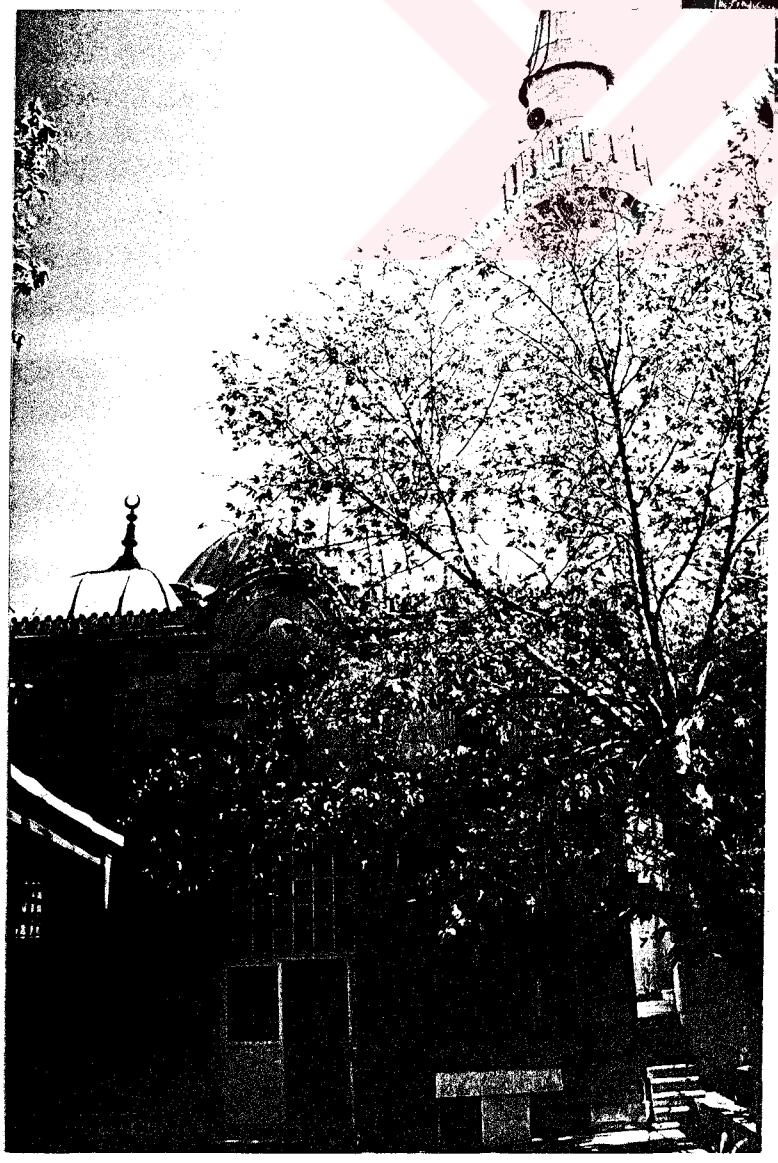
Kesme taşlar arasında tuğla sıralarının da yer aldığı beden duvarları, kare plan üzerinde kubbeye kadar üç kademe halinde yükselmektedir. Kuzey cephede üç silindirik sütunun, üç sivri kemerin teşkil ettiği son cemaat yeri, üzeri beton ile sıvalı küçük kubbelerle örtülmüştür. Daha çok geç devir mimarisinin karakteristik elemanlarının yer aldığı eserde yuvarlak hatıllar hakim durumdadır (Fotoğraf 53).

Söke Hacı Ziya Bey Mescidi (Camii) Yeni Cami Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1894 Tarihinde Söke eşrafından Hacı Ziya Bey yaptırmıştır.Kare planda küçük bir yapı olan mescit geç devir mimarisinin estetik özelliklerine sahiptir. Kuzeyinde üç bölümlü küçük bir son cemaat yeri bulunmakta olan eserin, beden duvarları mermer taştan yapılmış olup mekanı örten kubbe kurşunla kaplanmıştır. Barok kemerler ve

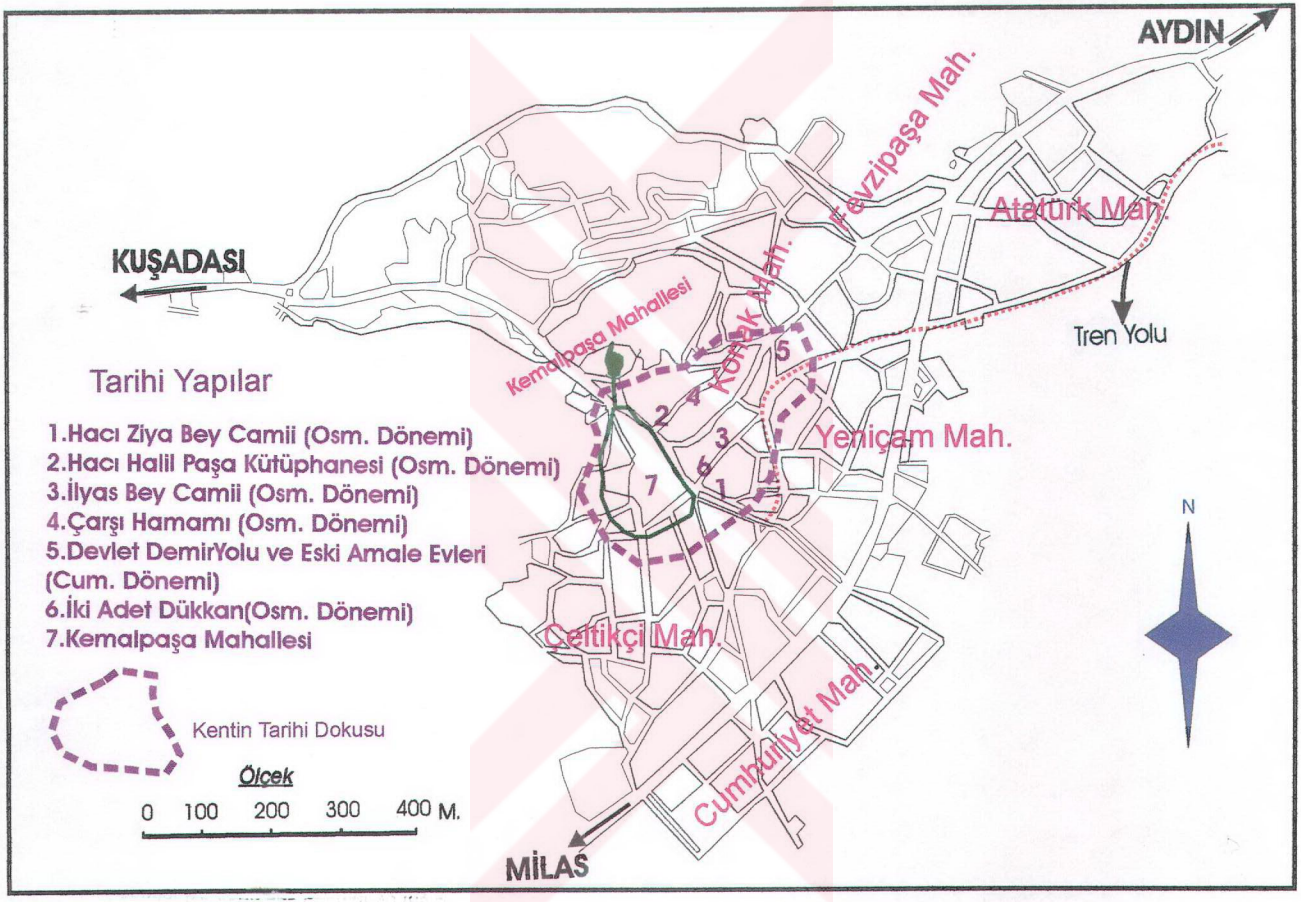
[51] Yaşar Çağbayır, **Söke**, İzmir Ayma Mat; 1998, s.30
[52] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 9.Cilt, 1935 s.148

Fotoğraf 53: Söke İlyas Ağa Camii.

Fotoğraf 54: Hacı Ziya Bey Mescidi (Camii-Söke).

Şekil 9: Söke Kentinin Tarihi Dokusu

formlar eserin genel karakteristiğini teşkil etmektedir. Kemer profilleri ve kilit taşları kabartma bitki motifleri ile süslenmiştir.

Kıble duvarı ortasını tamamen kaplayan mihrap iki kenarda iki büyük sütun ile sınırlanmıştır. Mimber, eser çok küçük olmasına rağmen devrin özelliğini aksettiren güzel bir örnek olarak yapılmıştır (Fotoğraf 54).

4. Anıtsal Tek Yapılar

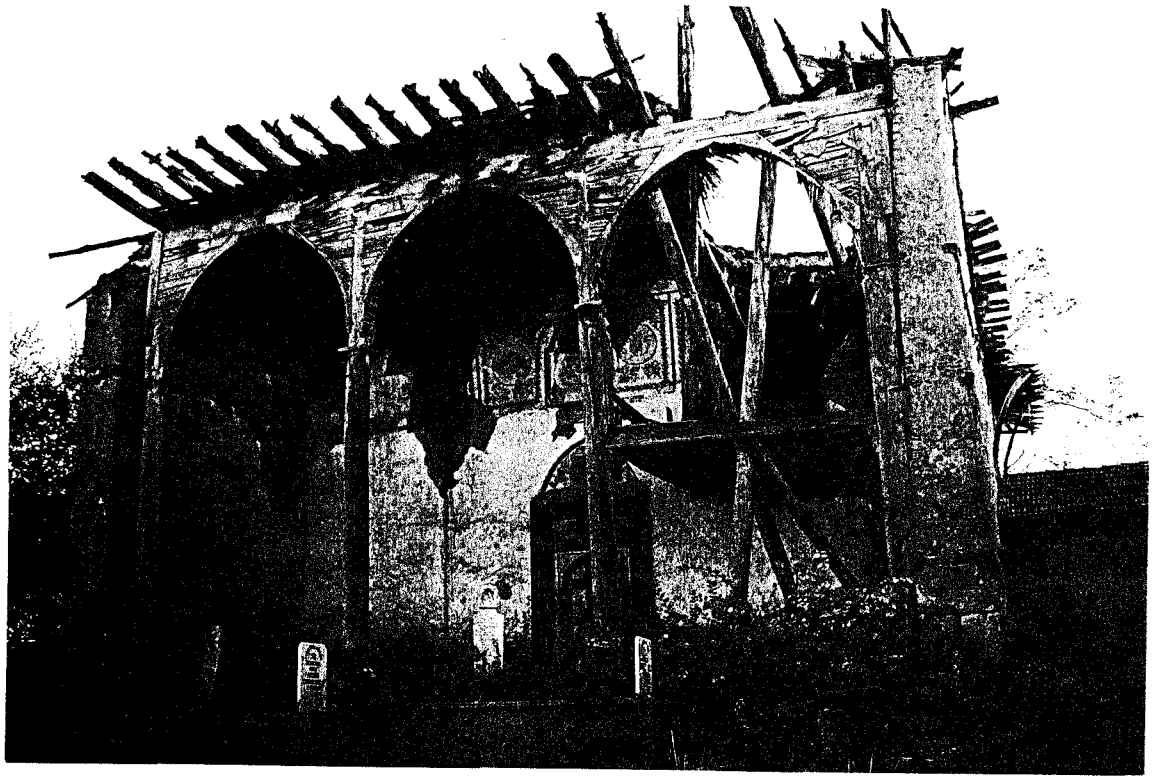
Kültür turizmi daha çok antik kentlere ve tarihi dokusunu koruyan şehir ve kasabalara yönelmekle beraber, bir yerleşim birimi veya çevresinde tek kalmış tarihi yapılarda kültür turizmi içine alınmalıdır. Bu açıdan inceleme alanında yer alan tarihi yapılar cami, türbe, köprü ve kervansaray olarak incelenmiştir.

Serbanşah (Savran) Camii Denizli'nin Çivril ilçesinin Savran Köyünde bulunmaktadır. Yapı ahşap karkas ve kerpiçle yapılmıştır. Camide bulunan minber ve mihrap ahşap mimari özellik taşımaktadır. Tavanı baklava dilimi ahşap kaplamalıdır. Camii uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Ortada üçerden 6 ahşap sütunun taşıdığı kemerler camii mekanını, mihrap duvarına dikey olarak üç sahana ayırmaktadır. Pencereler iki sıra halinde olup, alçı şebekeli ve vitraylıdır. Yuvarlak nişli mihrabı, badem şeklinde mukarnaslıdır. Camii dışta gösterişsiz çok sade yapıya karşılık, caminin son cemaat yeri ve içerisindeki süslemeler, hayranlık uyandıracak bir güzelliğe sahiptir[53].

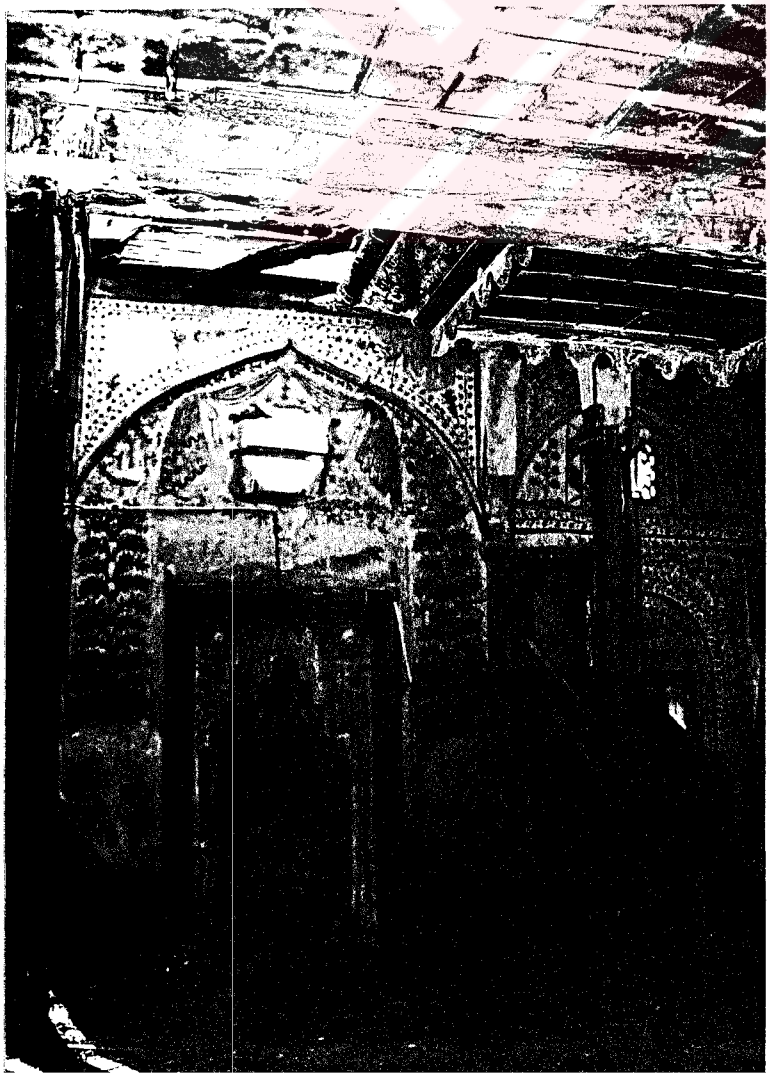
Kitabesinden caminin H.1181 tarihinde Osmanlı Devleti zamanında Ömer Ağa tarafında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabe mermer üzerine Osmanlıca yazılmış olup etrafı ahşap süslemelidir (Fotoğraf 55).

Çevre sakinlerinin anlattıklarına göre Serbanşah Camii 1981 yıllarına kadar Savran Köyü Camii olarak kullanılmıştır. Bu yıllarda köye yeni bir cami yapılması yerine eski caminin restorasyonu gündeme gelmiş ise de bu konuda somut hiçbir ilerleme sağlanamamıştır. Aradan geçen 20 yıllık süre içerisinde tarihi camiye koruma tedbiri alınmadığı için bugünkü yürek parçalayıcı vaziyetini almıştır.Caminin genel görünümü fotoğraf-55'de görülmekte olup artık camii birkaç yerinden çökmüş durumdadır. Yıllardan beri terkedilmiş durumda olmasına rağmen, mihrap ve minber işlemeleri, yer yer duvar süslemeleri ile beraber birçok mimari özellik hala ayakta kalmayı başarabilmiştir (Fotoğraf 56). Serbanşah Camii günümüzde dahi restore

[53] Ş.Tekin Kaptan, **Denizli Kitabeleri,** Atılım Mat., Denizli, 1999, s.59.

Fotoğraf 55: Çivril İlçesinin Serbanşah Köyünde Osmanlı Döneminden Kalma, Ahşap İşçiliğinin Önemli Örneklerinden Olan Serbanşah Camii.

Fotoğraf 56: Yok Olmaya Terk edilen Serbanşah Camiinin İçinden Bir Görünüş.

edilebilmiş olsa tarihi caminin bir çok ahşap sanat özellikleri korunabilecektir. Bu tarihi cami mutlaka koruma altına alınarak restore edilmelidir.

Dedeköy Camii Çivril ilçesi Yeşilkaya Köyü ile Emirhisar kasabası arasında bulunmaktadır. Dedeköy Camii kare planı olup kubbesi sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kubbesi sağlam olan yapının kasnağında 8 pencere vardır (Fotoğraf 57). Kıble tarafında pencere yoktur. Sağ ve sol cephelerinde zeminde üçer tane pencere boşluğu vardır ki bu boşluklar şu an briket duvarlarla kapatılmıştır. Giriş cephesinin ortasında kapı, iki yanında da birer pencere boşluğu vardır. Minaresi caminin sağında ve bir kısmı yapının taşıyıcı duvarlarının içerisinde yer almakta olup, kürsüsü taştan pabuç, gövde ve şerefe peteği tuğladan yapılmıştır.

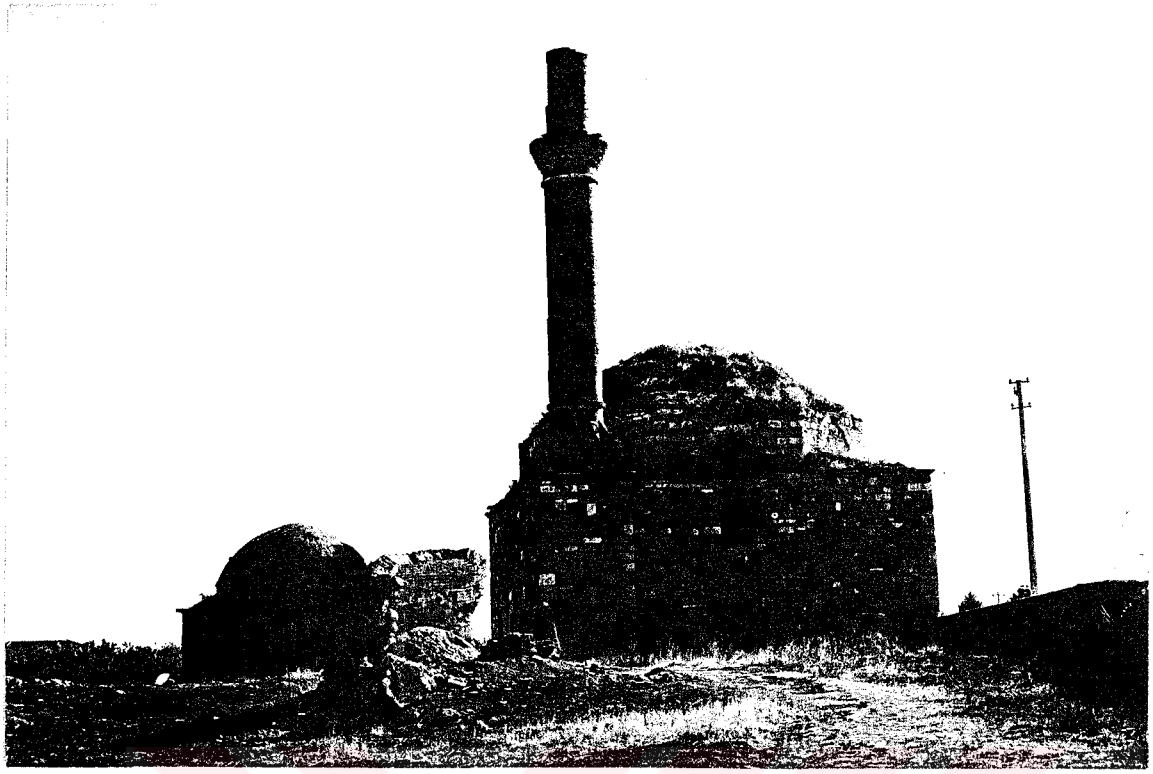
Yapının Selçuklular dönemine ait olduğu ve kimin tarafından yapıldığını bildiren bir kitabesi yoktur. Cami içinde bezemeler ve taş işçiliği mevcuttur. En güzel örneğini mihrap oluşturmaktadır.

Bu gün yukarıda anlatmaya çalıştığımız tarihi miras yok olmakla karşı karşıyadır. Gerek caminin iç mimarisi gerekse cami minaresi bakımsızlıktan çok kötü durumdadır. Cami minaresi üç yerinden önemli ölçüde çatlayarak yara almıştır. Bu çatlakların ikisi şerefenin altında, biri ise şerefenin üstündedir. Bu tarihi camii ve minaresi yakın zamanda restore yapılmadığı takdirde yok olmaya mahkum edilmiş olacaktır. Özellikle minare artık son zamanlarını yaşamaktadır. Dedeköy Camii için son zamanlarda yapılan bir tek koruma çalışması yapılmıştır. Buda cami, türbeler ve mezarlığı da içine alan cami avlusu briket duvarla (1,2 m yüksekliğinde) çevrilmiştir. Avluya bir demir kapıdan girilmektedir. Avlu bahçesinde iki türbe bulunmaktadır.

Murat Camii Denizli'nin Honaz ilçesinde bulunan Murat Camii, isminden de anlaşıldığı gibi I. Murat zamanında yapılmıştır. Yıkık durumda olan yapı, yapıldığı devrin inşaat tekniği hakkında bilgi vermektedir. Caminin beden duvarlarının ancak bir kısmı ayakta kalabilmiştir (Fotoğraf 58).

Kare Planlı caminin beden duvarlarından kubbe kasnağına geçişte kullanılmış olan tromp ve kubbe tabanının oturacağı daireyi oluşturmak için trompun üst yanlarında oluşturulan tuğla çıkıntılarıyla ve yapının inşası sırasında bağlayıcı hatıl olarak kullanılan ahşap (hazan) elemanla orijinal bir Bursa örneği yapısıdır.

Sultan Murat Camii kitabesi halen Denizli Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olup kitabesine göre camii, 1479 yılında Sultan I. Murat zamanında yapılmış Osmanlı eseridir.

Fotoğraf 57: Çivril Emirhisar Kasabasında Bulunan Selçuklular Zamanından Kalma Dede Köy Camii.

Fotoğraf 58: Selçuklular Döneminden Kalma Honaz' da Bulunan Murat Camii.

Çarşı Camii Minaresi Çivril'in Işıklı kasabasında bulunur. Camisi yıkılan bu minare kasabada günümüzde tek başına bulunmaktadır (Fotoğraf 59). Caminin kitabesine göre cami ve minare M.1543 tarihinde inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde yapılan ve günümüzde sadece minaresi olan bu yapı son derece bakımsız bir durumda bulunmaktadır. Eserin acilen restorasyonu gerekmektedir.

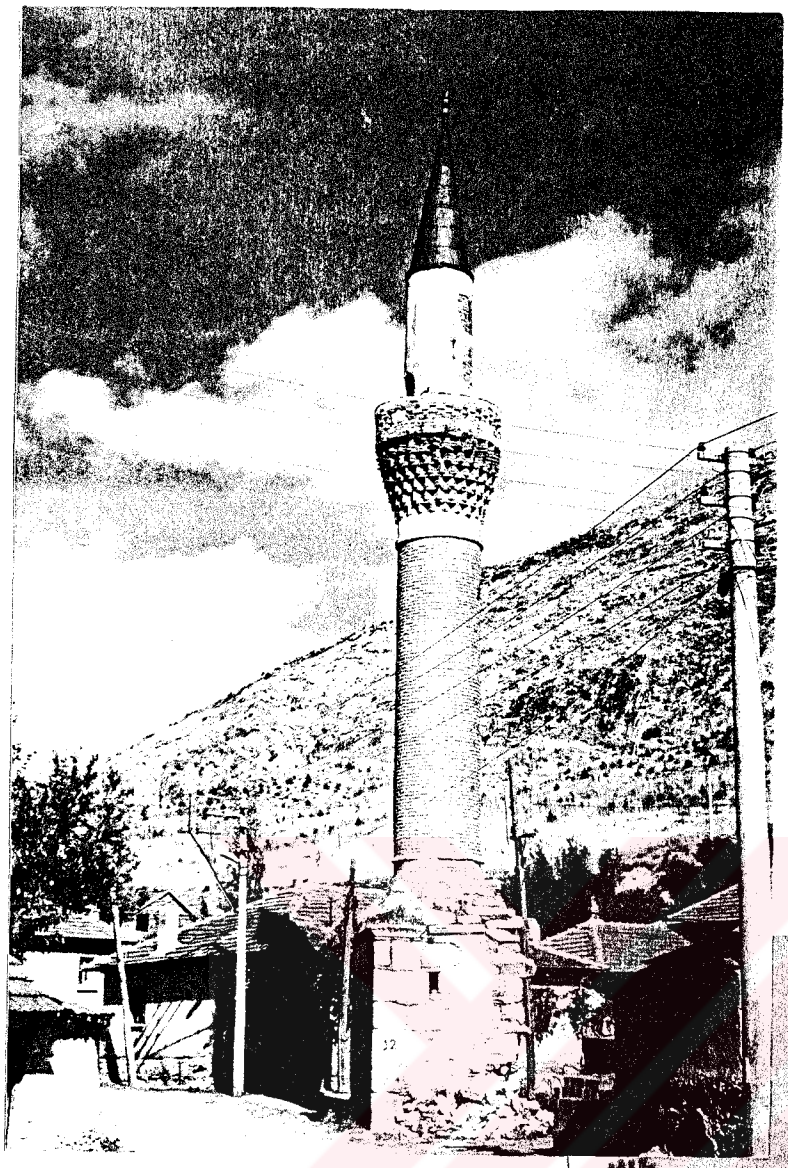
Çivril Çarşı Camii Hakkında bilgi bulamadığımız Çivril Çarşı Camii Osmanlı Dönemi eserlerindendir. Cami duvarında, cami inşası için kullanılan kitabe taşı, caminin sonradan yapıldığını göstermektedir. Cami kitabesi okunamaz durumdadır. Caminin minaresi Osmanlı döneminden kalma, sağlam ve bakımlı durumdadır (Fotoğraf 60).

Kayı Cami Minaresi Çal ilçe sınırları içerisinde Çal- Süller kara yolu üzerinde bulunan tarihi minare yolun hemen kıyısında bulunmaktadır. Camisinden hiçbir iz bulunmayan minare, kim tarafından ve kaç tarihinde yapıldığı, kitabesi olmadığı için bilinememektedir. Mimari görünüşünden Selçuklu yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde minarenin bulunduğu yer tarla olarak kullanılmakta ve minarenin hemen dibine kadar ekim yapılmaktadır. Minare tamamen kaderine terk edilmiş durumdadır. Belinde çok önemli bir çatlak oluşmuştur (Fotoğraf 61). Restorasyon yapıldığı takdirde tarihi eserin ömrü çok daha fazla uzatılabilir. Aksi takdirde tarihi miras yok olmakla yüz yüzedir. Minarenin bulunduğu alana "Kayı Pazarı" adı verilmiştir. Selçuklular döneminde burası açık Pazar yeri olarak kullanılmıştır.

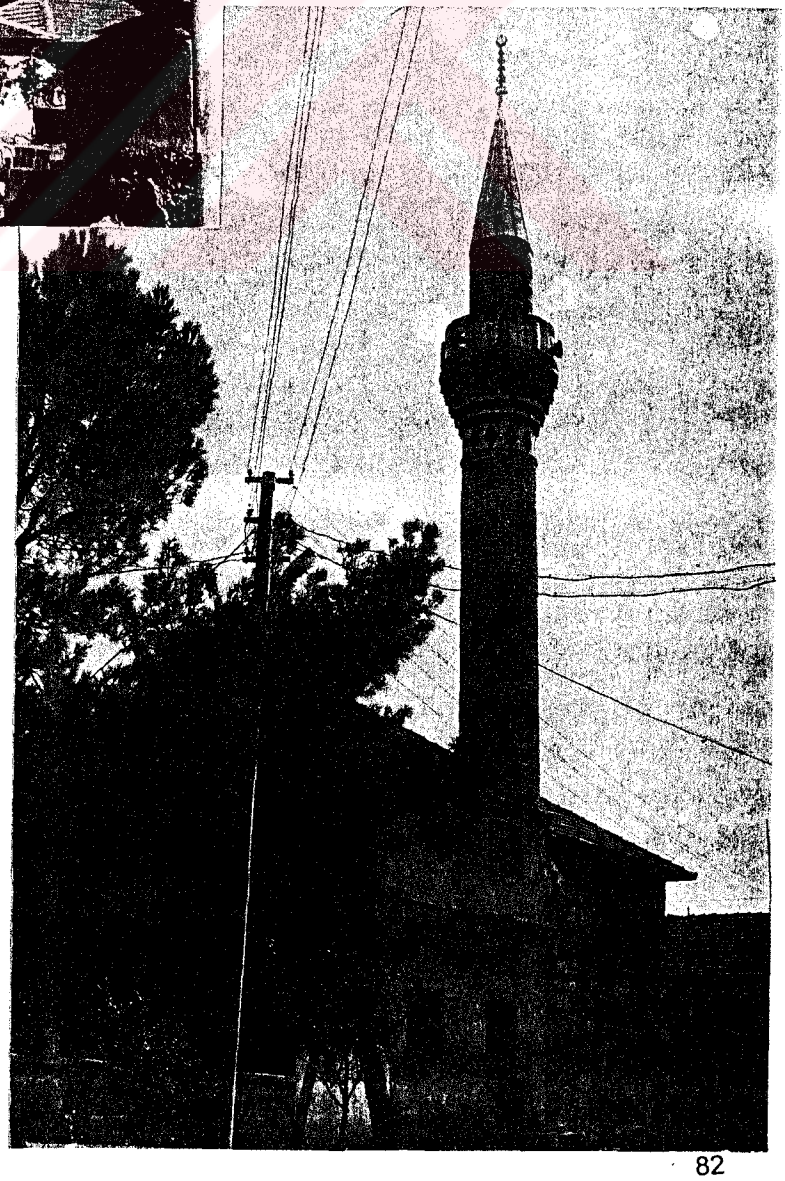
Yavuz Köyü Şemsi Paşa Camii Aydın'daki Şemsi Paşa Cami ile birlikte 1659 tarihinde Ahmet Şemsi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı ve tek kubbelidir. Eserin Kuzeyindeki son cemaat yeri ile birlikte tamamı, boyuna uzanan bir dikdörtgen teşkil etmektedir. Gerek Kuzeybatı köşedeki minarenin ve gerekse camiin hususiyetleri Aydın'daki cami ile aynıdır. Diğer bir hususta bu camiin de minaresinin kırmızı oluşu dolayısıyla kırmızı minare ismiyle tanınmasıdır.

Çine Ahmet Gazi Camii Çine kazasına 10 km. mesafedeki eski Çine köyünde bulunan cami vakfiyesine göre M.1308 tarihinde Menteşe Beyliği zamanında Ahmet Gazi tarafından yaptırılmıştır.

Kenarları 19,5 x 19,5 m. ebadında büyük bir kare teşkil eden camiin beden duvarları hizaya kadar spolien kesme blok taşlardan, yarıdan itibaren ise , tamamen moloz taşlardan meydana gelmiştir. Eserde bu kadar bol spoli taşın kullanılmış olması ilk anda dikkat çekmektedir. Bütün cephelerde, kesme taşlar arası dikey ve

Fotoğraf 59: Çivril'in Işıklı Kasabasında Bulunan Osmanlı Döneminden Kalma, Sultan İbrahim Camii Minaresi.

Fotoğraf 60: Çivril Çarşı Camii.

yatay düzende konulmuş yassı Türk tuğlalarının bulunmasına bakarak eserin temelden itibaren spoli malzeme ile yapılmış tam bir Türk eseri olduğunu söyleye biliriz (Fotoğraf 62).

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap nişinin üst kısmı mukarnaslarla süslenmiştir. Minber, devrinin ahşap oymacılığını aksettiren güzel bir örnek olarak günümüze kalmıştır. kesilmiş tahtalardan yapılmış olup alt ve üst kenarlarına Kuran'dan alınmış ayetlerden kitabeler bulunmaktadır.

Koçarlı Cihanzade Mustafa Bey Camii XVIII yüzyılın ikinci yarısı başlarında, Koçarlı eşrafından Mustafa Bey tarafından yaptırılmış olan ve Cihanzade Camii diye anılan Koçarlı Çarşı Camii, ilk yapılışında tek kubbeli küçük bir cami iken yakın tarihlerde Kuzey ve yan cephelerine yapılmış olan ilavelerle esas karakterini kaybetmiştir. Aydın'daki diğer tek kubbeli camilerde görüldüğü gibi bu camii'in de kare olan planı üzerine konulmuş beden duvarları silmelerle nihayetleşmekte ve sekizgen kasnak dört köşede 4 payanda ile desteklenmektedir. Sütunların hemen üzerindeki taç kısmının yüzeyine yağlı boya ile Mekke'nin panaroması işlenmiştir. Bir İtalyan ressamına ait olduğu ileri sürülen bu resmin üzerinde de Kuran'dan alınmış ayet yazılı bir kitabe bulunmaktadır.Mihrabın solunda mermer minber de gene aynı devrin özelliklerini taşıyan barok tarzdaki motiflerle süslenmiştir.

Germencik Neşetiye Köyü Camii Neşetiye Köyündeki Camii'in banisi bilinmektedir. Fakat eserin genel karakteri XVIII. yüzyıla ait olduğunu gösterir. Kare plânda ve tek kubbeli olarak yapılmış olan eserin duvarlarında taşlar arasında tuğlalar da kullanılmıştır. Kirpi saçaklı duvarların üzerinde kubbe, tamamen oluklu kiremitlerle kaplanmıştır. Kuzey cephede tuğla ile örülmüş 3 paye ve Kuzeydoğu köşedeki duvarların uzantısı ile üç bölüm teşkil eden bir son cemaat yeri bulunmaktadır.

Milet Antik Kentinde Bulunan İlyas Bey Camii Milet'in en seçkin mimariye sahip binalarından olan İlyas Bey camii 1404 yılında inşa edilmiştir. Camii çok iyi durumda ve iyi bir taş işçiliğini yansıtmakta olup sanat tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Camii kare planlı, 18 m genişliğinde tek kubbeli ve tek minarelidir. Minaresi 1955 yılında yıkılmıştır (Fotoğraf: 63).

Cami günümüzde ibadete kapalı olup oldukça bakımsız durumdadır. Böyle bir eserin yok olmaya terkedilmiş olması turizm (kültür ve İnanç turizmi) açısında

Fotoğraf 61: Çal-Süller Karayolu Üzerinde Selçuklular Döneminden Kalma, Yıkılan Kayı Pazarı Camiin Minaresi.

Fotoğraf 62:1308 Yılında Menteşeoğlu Ahmet Gazi Tarafından Yaptırılan Eski Çine'deki Ahmet Gazi Camii.

büyük bir kayıptır. Caminin vakit kaybetmeden restore edilerek ibadete ve turizme açılması gerekmektedir.

Hüsamettin Bey Türbesi Türbe Baklan ilçe merkezi mezarlık içindedir. Türbe oldukça muntazam yapılı, Selçuklu mimari tarzda, mermer kaplamalı, duvarları kesme blok taş yapılı ve kubbeli, sanat değerine haiz, çok bakımlıdır (Fotoğraf 64). Türbe kare planlı ve tek odalıdır. Türbenin yapılış tarihi bilinmemektedir. Kesme blok taşlarla örtülmüş kare şeklindeki türbenin kubbeye geçişini sekizgen kasnak sağlamaktadır. Türbenin giriş kısmında yuvarlak kemerli 2 pencere yanlarda ve üstte olmak üzere pencereler vardır. Türbe içinde hiçbir süsleme yoktur. Hüsamettin Bey, Selçuk sultanı tarafından Çal bölgesinin fethine görevlendirilmiş Tümen komutanıdır[54].

Beyce Sultan Türbesi Beyce Höyüğü üzerinde bulunan Beyce Sultan Türbesi Çivril ilçe merkezine 6 km uzaklıktadır.Gövdeden kasnağa geçişte pandantifler vardır. Türbenin doğu tarafında bir kapısı, güney tarafında da küçük bir penceresi vardır. Üzeri bir kubbeyle örtülüdür. İçerisinde bir adet yatır bulunmaktadır. Türbe oldukça bakımsız metrük bir haldedir[55] (Fotoğraf: 65).

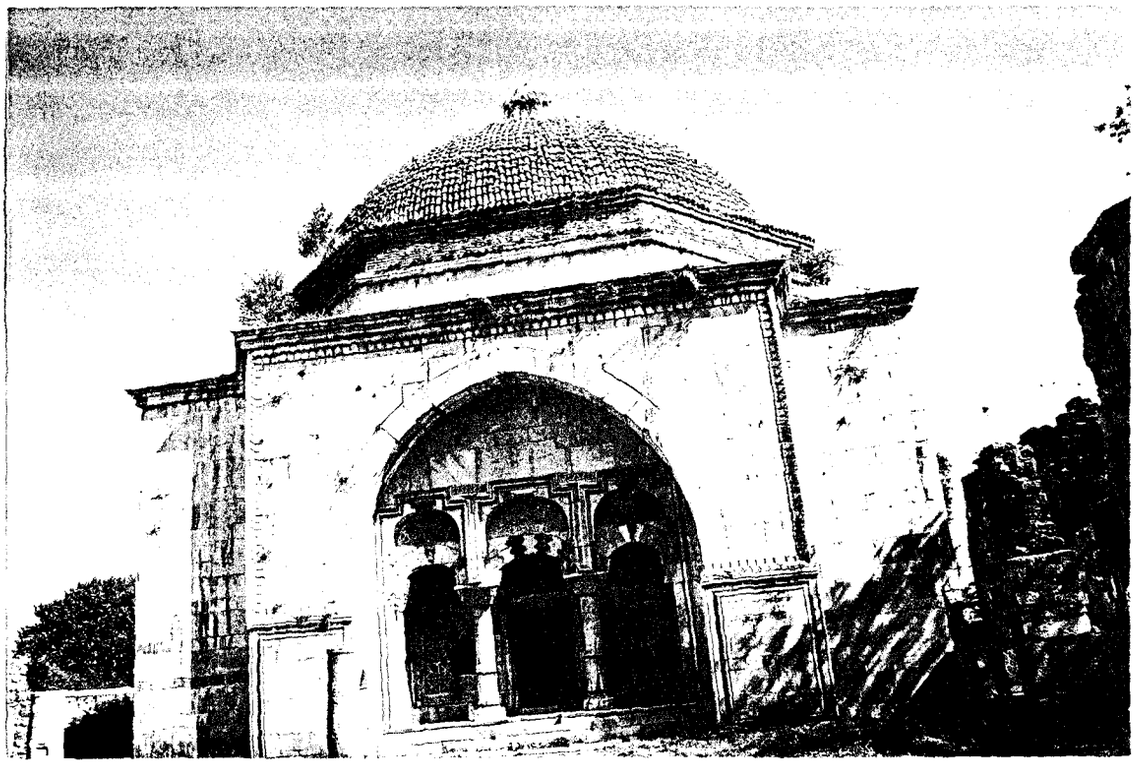
Habip Acem Türbesi Türbe Çivril'deki Habipacem Höyüğü üzerinde bulunmaktadır. Beyce sultan türbesinden daha büyüktür. Selçuklu mimari tarzda kubbelidir. Türbe ilçe mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Türbenin çevre düzenlemesi yapılmış ve bakımlı bir durumdadır

Tekke Dedesi Türbesi Buldan ilçesinin Yenicekent kasabasında belediye parkı içinde bulunmaktadır. Sekizgen planlı, kubbeli, tamamen Selçuklu mimari tarzında yapılmış kesme blok taşlardan inşa edilmiştir. Türbede yer yer Tiripolis antik kentinden getirildiği tahmin edilen çok sayıda Roma dönemine ait sütun ve sütun başlıkları türbe etrafında bulunmaktadır (Fotoğraf: 66).

Ahi Bayram veya Ahi İbrahim Türbesi Eski Çine'de bulunan eser XIV yüzyıl başında Menteşe Beyliği zamanında yapılmış olduğu tahmin edilen türbenin bütünü dikdörtgen planda olup, Ahmet Gazi Camii'nin arkasında aynı avlu içinde bulunmaktadır. Ahmet Gazi Camii'nin duvarlarını alt kısımlarında olduğu gibi burada da büyük bloklar halinde mermer taşlar kullanılmış, üst kısımlarda ise duvarlar tamamen tuğla ile örülmüştür. Türbenin iç kısmını, üstte, intikali Türk üçgenleri ile

---

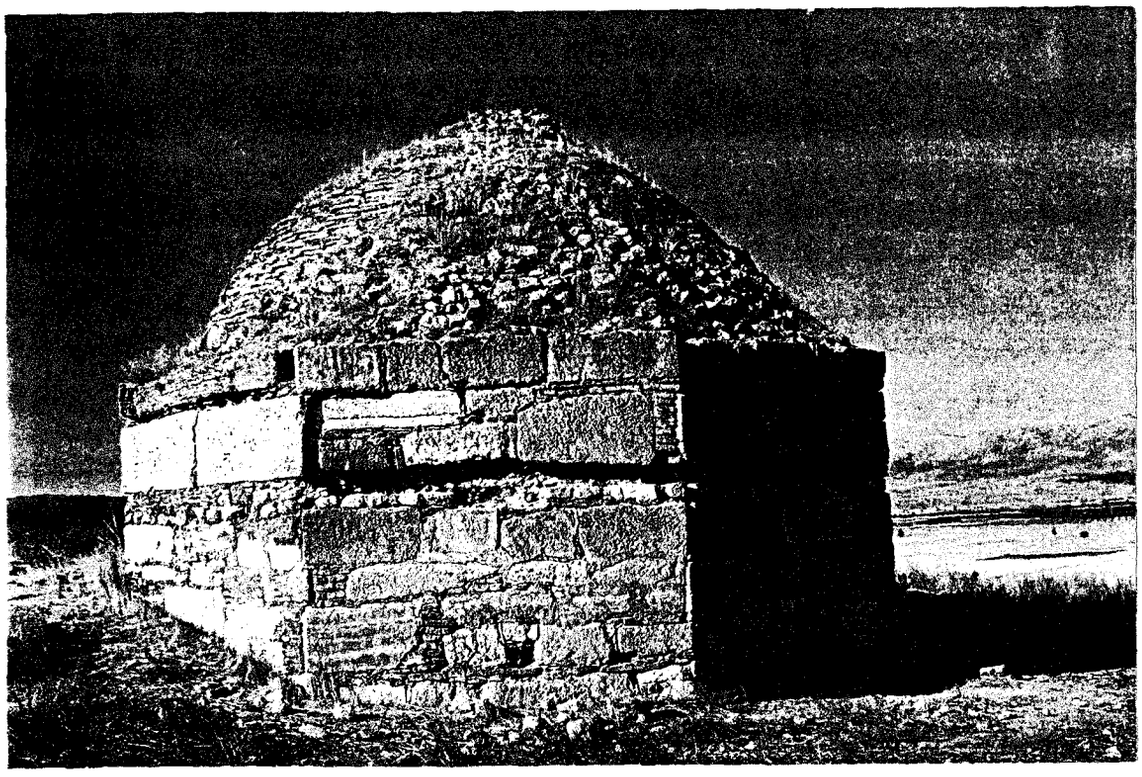
[54] Ş.Tekin Kaptan, **Gönül Sultanları Denizli'de**, Denizli, Ajans Mat. Ve Reklamcılık, 1993, s.81.
[55] Behiç G.Yavuz, **Çivril Tarihi**, Denizli, Akın Mat., 1969, s.19

Fotoğraf 63:Milet Harabeleri İçerisindeki İlyas Bey Camii.

Fotoğraf 64: Denizli 'nin Baklan İlçesinde,Selçuklular Döneminden Kalma Hüsameddin Bey Ve Eşi Rukiye Hanım Türbesi.

Fotoğraf 65: Selçuklular Döneminden Kalma, Beyce Sultan Höyüğü Üzerinde Çivril Beyce Sultan Türbesi.

Fotoğraf 66: Buldan'ın Yenice Kent Kasabasında Selçuklular Zamanında Kalma Tekke Dedesi Türbesi.

sağlanan bir kubbe örtmektedir. Böylece içten kubbeli, dıştan piramidal külah çatılı eser,eyvan türbeler içinde ayrı bir özellik taşımaktadır (Fotoğraf: 67).

Koçarlı Çiftlik Türbesi Çine-Koçarlı yolu üzerinde bulunan ve Aydın'ın tanınmış ailesi olan Cihanzâdelerden Safiye Sultana ait olduğu ileri sürülen türbenin XVIII. yüzyıl sonunda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Karacasu Şeyh Süleyman Rüştü Türbesi Karacasu Kazasının Yaylalı Mahallesi ve Pazaryeri yanındaki mezarlık içinde yer alan türbe 1834 yılında Osman Bey tarafından yaptırılmıştır. Kare plana küçük bir yapı olup beden duvarları moloz taştandır. Yapının içinde Uşşaki tarikatına mensup Şeyh Süleyman Rüştü ile aynı tarikata mensup oğlu gömülüdür.

Demirtaş Köprüsü Bu köprü Sarayköy-Nazilli arasında Tekke Köy yakınlarındadır. Bir zelzele neticesinde tam köprünün üstünde bir patlama hasıl olmuş ve köprünün kemerleri yıkılmış, köprünün kuzey tarafındaki ayağı ortasından yarılarak, köprünün kuzey tarafında bir çatlak meydana gelmiş ve bu yarıktan kükürtlü kaynak sıcak su çıkmıştır[56]. F.A. Akça'nın 55 yıl önce bahsettiği sıcak su kaynağı halen köprünün ayakları dibinden çıkmaktadır. Köprünün kitabesi yoktur, mimari bir özelliği de olmamasına rağmen tarihi özelliğe sahip Osmanlı köprüleri arasında önemli bir yere sahiptir. Köprünün kimin tarafından yapıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Timurlenk'in Denizli'den İzmir'e gidiş-gelişinde bu köprüyü kullandığı bilinmektedir.

Demirtaş köprüsü, birçok büyük depreme ve Büyük Menderes Nehri'nin taşkınlarına rağmen bu gün dahi köprü, tarihi canlılığını muhafaza etmektedir (Fotoğraf: 68).

Yeni Hisar (Didim) Hisar Mahallesi Cami Cumhuriyetten önce kilise olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetten sonra camiye çevrilen yapı, kesme taş, spoli taştan yapılmış iç mimarisi oluşturan sütunların büyük bir kısmının orijinal, eserin ilk yapılarından olduğu sanılmaktadır. 1830'da önemli bir tadilat geçirmiştir(Fotoğraf:69)

Çıtak Köprüsü Çivril yolunda Büyük Menderes nehri üzerinde dört gözlü, kemer formu basık daire şeklinde ve kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Tampon duvarı kireç harçlı moloz taş örgülüdür. Köprünün döşeme uzunluğu 62.10 m'dir. Kitabesi yoktur.

---

[56] Akçakoca A.F,1945, **"Denizli Tarihi"** S.62, Denizli

Fotoğraf 67: Eski Çine'de XIV. yy' da Yapılan Ahi İbrahim (Ahi Bayram) Türbesi.

Fotoğraf 68: Demirtaş Köprüsünün Depremler Sonucu Yıkılan Kısmı Ve Büyük Menderes Nehri.

Ahmetli Köprüsü Havzanın en eski köprülerinden biridir. Sarayköy ilçesi Ahmetli Köyü yakınlarında bulunan köprü Roma döneminden kaldığı bilinmektedir. Köprü üç gözlü inşa edilmiştir. Bir gözü yunan işgali sırasında düşmanın kullanmasını engellemek için yıkılmış daha sonra bu yıkılan göz yerine betonarme bir kısım eklenerek köprü kullanıma açılmıştır (Fotoğraf: 70). Köprü halen kullanılmakta olup korkulukları mevcut değildir.

Diğer tarihi yapılar arasında ele alacağımız tarihi eserlerden biri de **Kervansaraylardır**. Kervansaray; yollar üzerinde kervanların ve yolcuların emniyet içinde dinlenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak donanıma sahip sosyal amaçlı yapılardır.

Müslümanlar vakıflarla bir çok hayır ve içtimai müesseseler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz kervansaraylardır. Din, dil, ırk ve mezhep gözetmeksizin herkese hizmet götüren bu yapılar tarih boyunca önemli fonksiyonlar üslenmişlerdir. Uzaktan bakıldığında bir kaleyi andıran kervansaraylar, daha evvel İslam dünyasında kurulan "ribat" ların bir devamıdır. Bundan dolayı Selçuklu dönemine ait vakfiye, kitabe ve kronik gibi kaynaklarda bunlara, kervansaray ve han kelimeleri yanında, ribat da denilmektedir[57]. İlk ribatlar resmi vakıf kuruluşlarıdır. İlk örnek olarak Abbasiler devrinde Harun Reşit'in Kuzey Afrika valisi Haşama'nın Tunus' da 795'de yaptırmış olduğu ribatı göstermek mümkündür. Türklerde ilk kervansaray (ribat) Gazneli Mahmut, Meşhet-Serhas yolu üzerinde yaptırtmıştır[58].

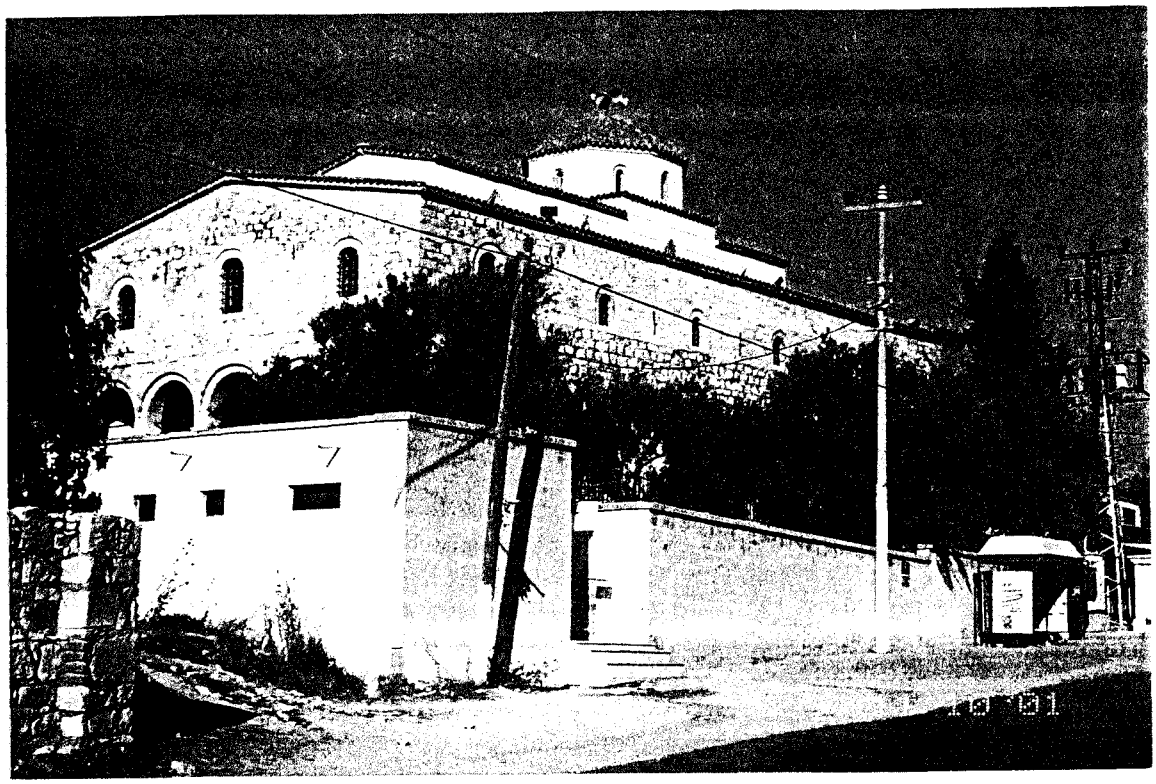
Selçuklular,Beylikler ve Osmanlı Devleti tarihi yollardan faydalandıkları gibi bu tarihi yollara birçok yenilikler eklenmişlerdir. Bu suretle Anadolu'yu Batıdan Doğuya Kuzeyden Güneyse bağlayan birçok yollar yapmışlar, Devletin askeri ve ekonomik kudretini bu yollarla sağlamışlardır. Anadolu'da yer yer görülen ve İslam-Türk eserleri olarak bilinen kervansaraylar inşa edilmişlerdir. Bu kervansaraylar hem yol boylarında kervanların güvenle konaklama yerleri, hem de askeri amaçla kullanılan mekanlar olmuşlardır.

Anadolu Selçukluları'nın kervan yolları üzerinde inşa ettikleri kervansaray

---

[57] Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, 1970, s.109

[58] C.Güran, , **Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları**, Ankara,Vakıflar Gen. Müd. Yayınları, 1978, s.2.

Fotoğraf 69: Yenihisar (Didim),Hisar Mahallesi Camii.1830'da Önemli Bir Tadilat Geçiren Yapının Kesin Olarak Yapılış Tarihi Hakkında Bilgi Yoktur.

Fotoğraf 70: Roma Döneminden Kalma,Büyük Menderes Nehri Üzerinde Sarayköy Sınırları İçinde Ahmetli Köprüsü.

ağının batıdaki son kervansaraylardan olan **"Akhan"** Denizli-Ankara karayolu solunda Denizli il merkezinin kuzeydoğusunda Denizli'ye 7 km uzaklıkta bulunmaktadır. Karasungur Bin Abdullah zamanında kal'a tamiri, cami, han, kervansaray, çeşme inşası gibi büyük eserler meydana getirilerek Denizli hayli imar edilmiştir. Akhan kervansarayı da bu dönemde inşa edilmiştir[59].

Kervansaraya "Akhan" denilmesinin sebebi, hanın beyaz mermer levhalarından dolayıdır. Kervansaray iki katlı olarak yapılmıştır. Bu gün üst katı yıkılmış yalnız alt katı vardır. Üst kata çıkan merdiven basamakları durmaktadır. Han iki parça halinde yapılmıştır. Yatacak yerler, eşyaların konulmasına mahsus depolar, hamam, mescit, nalbant, koşum tamircileri, semerciler gibi teşkilatı da içine alıyordu[60].

Küçük avlu tipte, asıl han kısmı avludan daha küçük olan bu kervansaray, her iki kısımdaki kapıların üzerinde bulunan kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla, hanın 17x17 ebadındaki iç kısmı M.1223'de, 25x25 boyutundaki avlu kısmı ise 1254 yılında inşa edilmiştir. Kervansaray 1974 yılında restore edilmiştir.

Hanın avlu porteli geometrik ve plastik süslemeleri ile oldukça görkemlidir. Pertalde görülen en önemli özellik ise Konya-Karatay Han ile rekabet edecek derecede figürlü süslemelere sahip olmasıdır. Geyik Sefenkus kuş, kartal, aslan, ejder v.b hayvan figürleri, gamalı haç motiflerinin aralarına yerleştirilmiş, oldukça grift bir süsleme oluşturulmuştur. Handa malzeme olarak kesme taş kullanılmıştır. Kapalı kısmın cephelerinde ve avlunun doğu cephesinde ince işçilik göstermeyen kesme taş kullanılmıştır. Ancak avlunun güney ve batı cephesi orijinal düzgün mermerden inşa edilmiştir (Fotoğraf: 71).

Akhan Kervansarayı Selçuklular dönemi batıdaki en önemli kervansaraylardandır. Hanın büyük bir kısmı sağlam bir şekilde ayaktadır. Fakat ne yazık ki turizm alanında gerektiği gibi kullanılamamaktadır. Denizli-Ankara karayolu üzerinde bulunan Akhan, karayoluna yaklaşık 50 m. uzaklıkta olmasına rağmen, yol üzerinde tarihi eseri gösteren bir levha bile bulunmaktadır. Çevre düzenlemesi yapılmamış eser adeta kaderine terk edilmiş durumdadır. Tarihi eser ayrıca tarihi Roma yolu üzerinde bulunduğundan ayrı bir öneme sahiptir. Tarihi han restora edilip fonksiyonuna uygun olarak Turizme kazandırıldığı takdirde ziyaretçiler tarafından gerekli ilgiyi görecektir.

---

[59] Akça, **Denizli Tarihi**, s.31.
[60] Tarhan Toker, **Denizli Tarihi**, Denizli, Yenigün Mat. 1867, s.60.

Fotoğraf 71: Denizli – Ankara Karayolu Üzerinde ,Denizli Merkeze 7 Km. Mesafede Bulunan Akhan Kervansarayı. Selçuklu Dönemi Yapıtıdır.

Fotoğraf 72: Milet Kervansarayı , Beylikler Dönemi.

Hanabat (Çardak) Kervansarayı, Çardak sınırları içinde Denizli-Dinar kara yolu kervan yolunun solunda bulunmaktadır. Bu hana en yakın hanlar, Denizli yönünde Akhan, Dinar yönünde de Pınarbaşı Hanı'dır.

Bir Selçuklu mimari eseri olan han, Alaaddin Keykubat zamanında, onun azatlı kölesi ve emirlerinden Esedettin Ayaz bin Abdullah el Şahabı tarafından 1230 yılında yaptırılmıştır. Kitabesinde ricat olarak ifade edilen ve yalnız duvarları kalmış kare avlusu ile, altı bölümlü beş neftin (şahın) oluşan tonoz örtülü kapalı kısmı ile Anadolu Selçuklu Sultan hanlarının bir benzeridir.

Avlu kısmının porteli hakkında her hangi bir bilgimiz yok fakat kapalı kısmın portali, sivri kemerli yarım tonoz biçimindedir. Kapı kemeri basık olup üzerinde kitabe yer almaktadır. Kitabenin her iki yanında da arslan başı heykelleri vardır. Portalin çıkıntıları üzerinde çeşitli Selçuklu hanlarında ve Akhan'da gördüğümüz geometrik çerçeve bezemeleri bulunmaktadır. Kapalı kısımdaki orta nefin paye başlıklarında, basit kabartmalar halinde figürler vardır.

Yapının dikkati çeken bir başka özelliği kapalı kısmın ön cephesinde ve portalin her iki yanında bulunan destek kulelerinin varlığıdır ki; Anadolu Selçuklu kervansaraylarında böyle bir uygulamaya rastlanmaz. Kervansaray dışta çeşitli takviye kuleleriyle desteklenmiş bir kaleyi andırır. Yapıda 1913-16 yılları arasında bir restorasyon çalışması yapılmıştır[61].

Milet Kervansarayı Milet tiyatrosu önünde bulunmaktadır. XV. Yüzyıl başında Menteşe Beyi İlyas Bey tarafından yaptırılmış olan eserin duvarları, dıştan payandalarla takviye edilmiştir. Doğu cephe ortada bulunan cümle kapısı beden duvarlarından çıkıntı yapan kervansarayın dikdörtgen planı içte, enine uzanan küçük bir avlu ve bu avlu etrafında yer alan tonozla örtülü kapalı mekanlardan teşekkül eder. Giriş kapısı arkasında tuğladan yapılmış büyük eyvan beşik tonozla örtülmüştür. Giriş eyvanının karşısındaki kapalı kısımlar hayvanlar için ayrılmış ahırlar, diğer kısımlar ise yolcuların oturmasına mahsus yerlerdir.

Milet kervansarayı restore edilerek koruma altına alınmıştır (Fotoğraf: 72). Milet ören yerinde diğer Türk dönemi eserleriyle birlikte kervansaray farklı kültür mirası olarak turistik alana önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Bölgede bulunan tek başına kalmış diğer tarihi yapılar; bulundukları ilçelere göre listelenerek aşağıya çıkartılmıştı (Tablo: 1).

---

[61] O. Arslanapa, **Türk Sanatı II**, İstanbul, s.157.

Çivril

Serbanşah (Savran) Camii (Osm. Dön.)

Dedeköy Camii (Selçuklu Dön.)

Işıklı Kasabası Camii Minaresi (Osm. Dön.)

Çivril Çarşısı Camii (Osm. Dön.)

Çıtak Köprüsü (Osm. Dön.)

Beyce Sultan Türbesi (Selçuklu Dön.)

Habip Acem Türbesi (Selçuklu Dön)

Beyce Sultan Höyüğü (Foto. 128-129, Prehistorik Dön.)

Baklan

Hüsamettin Bey Türbesi (Selçuklu Dön)

Çataloba Köyü Camii (Osm. Dön.)

Boğaziçi Camii (Osm. Dön.)

Tekke Camii (Osm. Dön.)

Çal

Kocaköy Camii (Osm. Dön.)

Boğaziçi Camii (Osm. Dön.)

Tuzlukara Köprüsü (Osm. Dön.)

Hancalar Köprüsü (Osm. Dön.)

Kayı Camii Minaresi (Osm. Dön.)

Çardak Kervansarayı (Selçuklu Dön.)

Honaz

Murat Camii (Osm. Dön.)

Akköy

Belen ardıç Köyü Camii (Osm. Dön.)

Buldan

Tekkedede Türbesi (Selçuklu Dön.)

Sarayköy

Ahmetli Köprüsü (Roma Dön.)

Karacasu

Hacı Ali Ağa (Çarşı) Camii(Osm. Dön.)

Şeyh Süleyman Rüştü Türbesi (Osm. Dön.)

Cuma Önü Camii (Osm. Dön.)

Söke

Balat İlyas Bey Camii ve Külliyesi (Beylikler Dön.)

Milet Kervansarayı (Beylikler Dön.)

Nazilli

Arpas Kulesi (Osm. Dön.)

Beyler Konağı (Osm. Dön.)

Kuyucak

Çarşı Camii ve Çeşmesi (Osm. Dön.)

Bozdoğan

Körteke Kalesi (Osm. Dön.)

Armutalan Köprüsü (?)

Yeni pazar

Yörük Ali Efe Evi (Müze olarak hizmet vermektedir. Cumhuriyet dönemi yapısı)

Çine

Eski Çine Ahmet Gazi Camii (Beylikler Dön.)

Eski Çine Ahi Bayram veya Ahi İbrahim Türbesi (Beylikler Dön.)

Bizans Kalesi ve Kule Tepesi (Bizans Dön.)

Ağa Camii (Osm. Dön.)

Eski Taş Köprü (Roma Dön.)

Çiftlik Türbesi (Osm. Dön.)

Köşk

Çarşı Camii (Osm. Dön.)

Yavuz Köyü Şemsi Paşa Camii

İncirliova

İkizdere Köprüsü (Osm. Dön.)

Germencik

M.Magnesiası'nda Çerkez Musa Camii (Beylikler Dön.)

Neşetiye Köyü Camii (Osm. Dön.)

Nursalı Kilisesi (Osm. Dön.)

Su Kemeri (Osm. Dön.)

Koçarlı

Cihanoğlu Kulesi (Osm. Dön.)

Cincin Kulesi (Osm. Dön.)

Cihanzade Mustafa Bey Camii (Osm. Dön.)

Çiftlik Türbesi (Osm. Dön.)

Yenihisar (Didim)

Hisar Camii (Osm. Dön.)

Tablo 1 : Büyük Menderes Havzasında Anıtsal Tek Yapılar.

5.Dinsel Yapılar

Anadolu prehistorik dönemden itibaren, muhtelif kültür ve medeniyetlerin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu coğrafya, çeşitli toplulukların mensup oldukları çeşitli inançların yaşandığı bir yerdir. Anadolu inançları, Anadolu'nun kendi tarih akışı içinde, yansıyan bir kimliğin kişiliğidir[62]. Tabi ki Büyük Menderes havzası Anadolu'nun bu özelliklerinden ayrı tutulamaz. Bilakis çalışma alanı, coğrafi şartlarından dolayı kültürel çeşitliliği daha fazla ve bu çeşitliliğin daha etkin değişebileceği bir konumda bulunmaktadır. Araştırma alanındaki dini yapılar, eski Yunan dini, eski Roma dini, Mûsevîlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinlerine aittir.

Bölgede bilinen ilk medeniyetler Hitit, Eti, Miken ve Minos medeniyetleri olup bu medeniyetleri kuran toplulukların inançları, bölgede yaşanan ilk inançlar olarak bilinir. Araştırma bölgesinin Denizli yöresinde Hititlerin yaşadığı bilinmektedir. Hititler yazıtlarda sık sık "Haitti Ülkesinin Bin Tanrısı" dan söz ederler. Metinlerdeki uzun tanrı listeleri göz önünde tutulursa bu deyişin pek abartılı olmadığı görülür. Gerçekten büyük krallık döneminde, daha sonraki Anadolu'nun Roma çağında olduğu gibi aşırı bir çok tanrılık (politheism) egemendir[63]. Araştırma bölgesinde Beycesultan Höyüğü'nde 1953 ve 1959 yılları arasında yapılan kazıda çıkartılan tanrı rölyefleri ve kült odaları doğanın verimlilik tanrıçası olduğunu göstermektedir.

Anadolu'ya muhtemelen M.Ö. XII yüzyılda Avrupa'dan gelen ve Hitit Devletini yıkan Frigler'in çok tanrıcı bir dinleri vardı. En büyük tanrıları Kybele ve onun sevgilisi Attis tanrı kabul edilirdi. Laodikya ile Karura arasında büyük saygı gören Menkarus Tapınağı vardı[64]. Yine antik çağda Strabon Hierapolis 'teki Plutonion adı verilen ve öldürücü su katmanı ile çevrili olan mağarada, yalnızca Kybele'nin hadımlarının nefesini tutarak ilerleyebildikleri ve bunun tanrısal bir mazhariyet olduğunu belirtmektedir[65]. Bu anlatılanlar M.S. I. yüzyılda Hierapolis 'de Frig Tanrıçası Kybele ve Attis gibi ölümsüzlüğe kavuşmak için kendilerini hadım eden insanların bulunduğunu bizlere göstermektedir.

Özellikle Helenistik dönem ile Roma imparatorluk dönemi Anadolu'sunda Khtonien tanrılar kültü çok yaygındı. Priene (Güllübahçe) ile Pergamon (Bergama), Demeter ve Persephone Tapınağı, Nysa (Sultanhisar), Akharaka (Salavatlı) ile

---

[62] İsmet Z. Eyüboğlu, **Anadolu İnançları**, İstanbul,Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998, s.29.
[63] Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, s.119.
[64] Strobon, **Coğrafya**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 1987, s.81.
[65] Strobon, **Coğrafya**, s.162

Hierapolis (Pamukkale), Hades Tapınağı ile ünlüdür[66]. Antik Yunanistan'ın dinsel yaşamının en derin bölümü, Mysteria'lar, yani gizli yapılan dini törenleri, âyinleri oluşturuyordu. Bu insanı tanrısal yetkinliğe olabildiğince yaklaştırmaktadır; ta ki o, tanrıların yapılmış oldukları insan üstü cevheri kendine sindirebilsin, yada tanrısal sonsuzlukta kaynaşıp bunun içinde kaybolabilsin, bu eğitimin adı "gizemcilik"tir.

Yunan dini, araştırma bölgemizin içinde olduğu Anadolu Ege adaları ve Balkanlar ve Akdeniz Avrupa'sında günümüze ulaşabilmiş birçok maddi kültür belgesi bırakmıştır. Bir ulus, uygarlık alanında, hangi aşamada ise inançları da o orandadır. Gene bir ulusun inançlarının niteliği yapısı ne ise uygarlık alanındaki başarı oranı da öyledir. İnançlar uygarlıkların ölçü taşlarıdır. Eski Anadolu, eski Yunan, Roma ve Osmanlı medeniyetlerinin temel felsefe kaynağı hep insanların inançları olmuştur[67].

Yunan dininin verdiği esinle mimari, heykelcilik, edebiyat ve felsefe alanlarında yaratılan sanat yapıtlarının varlığı, bu gün araştırma bölgemizde ören yerlerinde yaygın maddi kültür kalıntıları bu döneme tarihlenmektedir. Bu kültürün ve dinin en büyük düşmanı elinde güç bulunan Hıristiyan kilisesi olmuştur. Tapınakların yıkılmasını, ya da biçimlerinin değiştirilmesini emretmiştir. Serbest Helen felsefesinin son sınırı olan Atina okulu M. 529'da kapatıldı. Büyük Menderes havzasında maddi kültür kalıntılarından günümüze ulaşan 16 adet çeşitli Yunan tanrılarının, ismiyle anılan tapınakları mevcuttur (Tablo 2). Tapınakların en yaygın olduğu antik şehirler sırasıyla Priene, Milet, Menderes Magnesiası, Aphrodisias, Hierapolis, Laodikya, Latmos Herakleiası, Alabanda ve Myus'dur. Elbette Büyük Menderes havzasında Yunan dinine mensup insanların inşa ettiği tapınaklar bu kadarla sınırlı değildir. Bir çok tapınak bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olarak; ya depremlerle, ya Büyük Menderes Nehri'nin taşkınları altında veya antropolojik etkilerle bu gün izine rastlanmamaktadır. Bunun yanında sadece yüzey araştırması yapılmış, henüz kazısı yapılmayan, antik şehirler mevcuttur. Bütün bunların yanında bazı tapınakların, daha sonraki dönemlerde tapınağın dini fonksiyonu kalmadığı için yıkılarak yerine başka binalar yapıldığı, bölgedeki arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır.

Didyma Apollon Tapınağı bölgenin en büyük ve dünyanın sayılı yapılarındandır ve Milet şehrine bağlıdır. Yunan dünyasında Didyma Apollon

---

[66] Mükerrem Uzman Anadolu," Hierapolis'te Bulunan Kharoneinon veya Plutonion", **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu,**1988, s.155.
[67] Eyüboğlu, **Anadolu İnançları,** s.38.

Priene
Athena Tapınağı
Zeus Olimpus Tapınağı
Mısır Tanrıların Tapınağı
Demeter Temenosu
Büyük İskenderin Evi
Bizans Kilisesi
Milet
Athena Tapınağı
Delphion
Serapis ve Demeter
Bizans Michael Kilisesi
Sinegog
İlyas Bey Camii Ve Külliyesi
M.Magnesiası
Artemis Levkophryene Tapınağı Ve Kutsal Alan
Zeus Sosipolis Tapınağı
Roma Tapınağı
Athena Tapınağı
Çarşı Bazilikası
Çerkez Musa Camii
Didyma
Apollon Tapınağı
Myus
Dionysos Tapınağı
Herakleia
Athena Tapınağı Ve Endymion Kutsal Yeri
Alabanda
Apollon Tapınağı
Aphrodisias
Aphrodite Tapınağı
Bazilika
Sebestaion
Hierapolis
Apollon Tapınağı
Direkli Kilisesi
Bazilika
St. Philip Martyrium (Anıt Mezar)
Hamam Bazilika
Laodikya
Zeus Tapınağı
Kilise
Büyük Kilise
Colassae
St. Michael Kilisesi
Çal İlçesi Bahadıran Köyü
Apollon Nermenos Tapınağı
Attuda
Men Karan ve Men Adrostos Tapınağı
Nysa
Bizans Kilisesi

Tablo 2:Büyük Menderes Havzasındaki Antik Yerleşmelerde Bulunan Dini Yapılar.

Tapınağını boyutları yönünden önemli bir farkla geride bırakacak herhangi bir tapınak yoktur. Helenistik dönemde tasarlanan, Apollon Tapınağı çevresindeki sütun dizisi dışında tümüyle ayaktadır. Yunan dini özellikleri içerisinde var olan bilicilik (kehanet) merkezlerinin en önemlisi Didyma Apollon Tapınağı idi. Kazıların gün ışığına çıkardığı kehanet ile ilgili bilgi oldukça azdır. Miletos'a erken giren Hıristiyanlık, tapınakta bulunan bilicilikle ilgili belgelerin tahrip olmasına neden olmuştur. Didyma Apollon kutsal alanı açısından son aşağılayıcı olay ise tapınağın en kutsal bölümünde bir kilise inşa edilmesi olmuştur[68]. İnanç sisteminin değişmesi ile beraber kültürel farklılıklarda meydana gelmektedir.

Milet ören yerinde Athena Tapınağı, Serapis ve Demeter Tapınakları ve Delphinion bulunmaktadır.

Delphion Milet antik şehrinin en büyük kutsal alanıdır. Burada Apollon Delphinionos'a tapılıyordu. Hellen dilinde, Delphis Yunus Balığı anlamına geliyordu. Akıllığı ve müzik severliliği yüzünden Apollon'un kutsal hayvanı olarak bilindiği için, özellikle denizcilerin koruyucusu olarak kabul ediliyordu.

Menderes Magnesiası'nda Hellenis döneme ait, Anadolu'nun en büyük 4. tapınağı, Artemis Levkophryne Tapınağıdır. Büyük Menderes Havzasında tapınakların en çok bulunduğu şehirlerden birisi olan Magnesia'da Zeus Sosipolis Tapınağı ve Athena Tapınağı diğer tapınaklardır.

Priene antik şehrinde bulunan tapınaklar; Athena Tapınağı, Zeus Olympious Tapınağı ve Demeter Temenosu'dur.

Diğer tapınaklar; Aphrodisias'ta Aphrodite Tapınağı, Hierapolis'te Apollon Tapınağı, Laodikia'da Zeus Tapınağı, Alabanda'da Apollon Tapınağı, Herakleia 'da Athena Tapınağı, Myus'da Dionysos tapınağı ve Çivril'in Bahadırlar köyünde bulunan Apollon Nermonos Tapınağı. Büyük Menderes havzasında Yunan tanrıları için inşa edilmiş ve anıtsal yapıları günümüze gelebilmiş başlıca tapınaklar yukarıda kısaca özetlenmiştir. Tapınaklarla ilgili geniş bilgi "kültür turizmine konu olan arkeolojik yapılar" başlığı altında sunulmuştur.

Eski Yunan dininin verdiği esinti ile inşa edilen mimari yapılar bu gün sadece kültür turizmi kapsamı içinde ören turizmi olarak ele alınmaktadır. Günümüzde dünyada eski Yunan dininin mensupları olmadığı için inanç turizmi kapsamında, bu dinin yaşandığı mekanlarla da her hangi bir turistik hareket söz konusu değildir.

[68] Bean, **Eski Çağda Ege** , s.281.

Roma'nın ve İtalya'nın dini eski bir yerli din olarak Totemizm ve Animizm karışımı olarak çıkmaktadır. Fakat Hint-Avrupalılar, Etruskler, Yunanistan ve son olarak doğu tapınışları da Romalıların dinlerini oluşturmaktaydı.

Ruhun varlığına ve onun insan hayatına yönlendirdiğine inanan eski Romalılar yılda iki defa ölüler için dini merasim yaparlardı. Roma tanrılarının başı "Jüpiter" Yunanlıların Zeus tanrısına denk olup gökyüzü tanrısıdır. Diğer önemli iki tanrı "Mars" ve "Quiriuns"'tur.

Romalılara göre önemli krallar öldükten sonra tanrılaşırlardı. Tanrılaşan krallara tapınaklar yapılır ve onlara tapınma devlete bağlılığın belirtisi kabul edilirdi[69]. Roma dininin Denizli yöresinde görüldüğü en önemli özelliği ölüler için yapılan törenlerdir. Hierapolis'te ortaya çıkarılan mezarlar ve yazıtlar bu fikri desteklemektedir. Hierapolis'te ölülere fevkalade hürmet edilirdi burada muhteşem kabristanlar kurulmuştur. En büyük kabirler (nekropol) şehrin kuzeyinde Tripolis yolu üzerindedir. Ortaya çıkarılan yazıtlarda mezarlara konulacak hediye ve çelenkler için esnaftan her yıl para toplanırdı ve mezarları yağmalamanın çok ağır bir cezası bulunmaktaydı[70].

Aphrodisias'da Roma dönemine ait bir imparatorluk kültü olarak imparator Augustus (ya da Sebastos) onun Julio-Claudius izleyicileri ve tanrıca Aphrodit (Venüs) kültüne adanmış bir tapınma yeri olduğu anlaşılmıştır[71].

Büyük Menderes havzası tarihte en uzun müddet (M.Ö. 190-M.S. 395) Roma İmparatorluğunu egemenliği altında kalmıştır. Romalıların dini temelde doğu ve Yunan dinlerine, putpresliğe (paganizm) benzediği için Roma kültürüyle eski Yunan veya doğu milletleri arasında çok fazla farklılık oluşmamıştır. Bu bakımdan eski Roma dinine mensup kültürün sonucunda yapılan mabetlerde mimari ve biçim açısından fazla bir farklılık oluşmamıştır. Roma yapıları daha kütlevi (masiv) olarak inşa edilmiş ve günümüze kadar anıtsal özelliğe sahip birçok tapınak Helenistik temel üzerine inşa edilmiş Roma yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Anadolu ve Yunan dinlerinde olduğu gibi eski Roma dininin de mensupları günümüzde olmadığı için Roma döneminden kalma dini yapılara yönelik herhangi bir turistik hareket söz konusu değildir. Bu söz konusu eski dinler günümüzde sadece mitolojinin konusu ve dini anıtsal yapılar da eski kültürün canlı örnekleri olduğu için buralara bir turistik hareket elbette vardır. İnsanların geçmiş

---

[69] Challaye, **Dinler Tarihi**, s.167-169.
[70] Akça, **Pamukkale Suları**, s.28.
[71] Erim, **Aphrodisias,** s.52.

T.C. YÜKSEKÖĞ...
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

kültürün yaşandığı bu mekanlara olan hareketleri "ören turizmi" kapsamı içerisinde ele alınmaktadır.

Büyük Menderes havzasında Yahudilerin Laodikya ve Milet'te bulundukları bilinmektedir. M.Ö. II. yüzyılda bölgenin en önemli şehirleri; kara ulaşımı bakımından Laodikya, deniz ulaşımı bakımından da Milet antik şehirleri olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bakımından Laodikya ekonomisinde Yahudilerin payı büyüktür. Aynı zamanda, Laodikya şehrinde bir Yahudi kolonisi olduğunu öğrenmek çok şaşırtıcı değildir. Onların tapınma özgürlükleri, şehirdeki yetkililer tarafından garanti edilmiştir; fakat buna rağmen adaletsiz davranışlardan da kurtulamamıştır. Buradaki Yahudiler, her yıl toplanıp Kudüs'e bir miktar altın göndermeyi adet haline getirmişlerdir; M.Ö. 62 yılında Romalı vali bir veto yayınlayarak bunu yasakladı ve para hazineye aktarıldı[72].

Milet antik şehrinde Roma döneminden kalma bir sinagog bulunmaktadır. Ayrıca Denizli ve çevresinde Hıristiyanlığın yayılmasında Hierapoliste bulunan güçlü Musevi (Yahudi) nüfusu bu bölgede Hıristiyanlığın hızla yayılmasında etkili olmuştur[73].

Günümüzde Yahudilik, yaşanan bir dindir. Bölgede Yahudilik dini ile ilgili önemli bir olay ve önemli bir yapı bulunmamaktadır. Bu bakımdan bölgede Yahudilik (Musevilik) dinine yönelik herhangi bir turistik hareket söz konusu değildir.

Büyük Menderes Havzası ve özellikle Denizli yöresi Hıristiyanlık dininin ilk yayılmaya başladığı yer olması, St. Philipus'un Hierapolis'te şehit edilmesi, St. Philipus Martyriumu, St. Michael kilisesi, Laodikya'da büyük kilise ve diğer Hıristiyanlık dinine ait anıtsal yapıların bulunması yöreyi inanç turizmi açısından önemli hale getirmektedir. Araştırma bölgesinin Denizli yöresi Turizm Bakanlığı tarafından yapılan broşür ölçüsündeki yayınlarda inanç turizmi kapsamında tanıtılan yerler içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Denizli valiliği tarafından 12 Ağustos 2000 tarihinde "2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu" düzenlenmiştir. Böylece bölgenin sınırlıda olsa inanç turizmi açısından tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır.

Büyük Menderes havzasındaki tarihi yapıların büyük çoğunluğu İslâm dini karakterli yapılardır. Kervansaray, kale, köprü ve Han gibi daha az sayıdaki tarihi yapılar dışındaki cami, mescit, türbe, medrese gibi dinî yapılar bölgenin tarihi yapı karakterlerini oluşturmaktadır. Araştırma alanında Müslümanlık etkisinde inşa edilen

---

[72] George e. Bean, **Eski Çağda Menderes'in Ötesi**, s. 266-267.
[73] Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, s.464.

dînî yapılar, lokal karakterli bölge insanının günü birlik ibadet mekanı olarak kullanımlarına hitap etmektedir. Bu bakımdan Havzada bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminden kalma dînî yapılar ulusal ve uluslararası dînî çekicilik unsuruna sahip değildirler.

Büyük Menderes havzasında lokal ölçüde iç turizme hitap eden türbe ve yatırlar vardır. Türbe ve yatırlar bulunmuş oldukları yerleşim biriminde yaşayan müslümanlar tarafından ziyaret edilir. Bu türbe ve yatırları çok az da olsa çevre yerleşim alanlarından ziyarete gelenler vardır.

Türbe ve yatırlarda metfun bulunan kişiler halk tarafından saygı duyulan bir takım üstün karaktere sahip kişileredir. Her birinin halk arasında anlatılan olağan üstü hikayeleri vardır. Bu kişilerin; kahraman, veli, evliya, ermiş, baba, dede, sultan gibi genel isimleri vardır. Savaşta kahramanlık gösteren ordu komutanları bölgede bulunan türbe ve yatırların ekserisini oluşturmaktadır. Türbe ve yatırlarda metfun kişilerin ortak yanları hak aşığı birer serdengeçti (kendini feda eden) kahraman, iyiyi, güzeli, doğruyu kendilerine ölçü kabul eden Allah dostu kimseler olmalarıdır. Türbe ve yatırların ziyaret sebepleri; ibadet etmek, kurban adamak, türbede bulunan evliya vasıtasıyla Allah'a dua etmek, bez bağlamak, mum yakmak, Allah'a dilekte bulunmak gibi bir çok sebepleri vardır.

7. Müzeler

İnceleme alanının antik kent kalıntıları bakımından zengin olması ve buralarda yapılan kazılarla zengin kültür eserlerinin ortaya çıkması, bunları müzelerde koruma altına almak ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İnceleme alanında altı müze bulunmaktadır. Bunlar Aydın Müzesi, Milet Müzesi, Hierapolis Müzesi, Aphrodisias Müzesi, Atatürk Evi ve Etnoğrafya Müzesi (Denizli) ve Yörük Ali Efe Müzesi (Aydın-Yenipazar) dir.

Aydın Müzesi, 1959 yılında Zafer İlkokulu'nun bir odasında kurulmuş ve uzun süre müzecilik hizmetleri burada yürütülmüştür. 1973 yılından sonra ise bu hizmet yeni müze binasında verilmeye başlanmıştır. Aydın Arkeoloji ve Etnografya Müzesi zaman içerisinde Aydın merkez ve ilçelerinden gelen eserlerle zengin koleksiyonlara sahip olmuştur.

Müze binası geniş bir bahçe içerisinde yer almaktadır. Bahçede Aydın İl sınırları içerisinde yer alan Trallies, Magnesia, Alinda, Alabanda, Nysa, Amyzon, Piginda, Harpasa, Muyus, Pygela, Orthosia, Mastaura vb. antik kentlerden gelen çeşitli dönemlere ait taş eserler sergilenmektedir. Bu eserler, lahitler, heykeller, sütun ve sütun başlıkları, altarlar, mezar stelleri, İslâmî mezar taşları, mil taşları, yazıtlı ve kabartmalı stellerle çeşitli mimari parçalardan oluşmaktadır.

Müze salonlarında ise teşhir 3 seksiyondan oluşmaktadır.

(1)Arkeoloji Seksiyonu

(2)Sikke Seksiyonu

(3)Etnoğrafik Eser Seksiyonu

Arkeoloji Salonu: Arkeoloji seksiyonunda eserler kronolojik bir sıraya göre sergilenmektedir. Müzede Prehistorik dönem eserlerinin yanısıra, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı döneminin en güzel örneklerini görmek mümkündür. Bunlar, el baltaları, kesici ve delici aletler, idoller, pişmiş toprak seramik örnekleri, kandiller, mask ve heykelcikler, cam objeler, altın, gümüş ve bronzdan yapılmış takılar, tıp aletleri, makyaj malzemeleri ve silahlardır. Ayrıca Hellenistik dönem Tralleis heykeltıraşçılığının en güzel örneklerinden bazıları: Athena büstü, Nike heykeli, Satyr heykeli, çeşitli heykel ve kabartmalar arkeoloji salonlarını süslemektedir. Tralleis nekrapolünde yapılan kurtarma kazılarında elde edilen çok sayıda terrakota, kandil ve unguentarium özel bir koleksiyon oluşturmaktadır.

Sikke Salonu: Bu seksiyonda Grek, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi çeşitli dönemlere ait altın, gümüş, bakır ve bronz sikkeler sergilenmektedir.

Etnografya Salonu: Etnografya salonu bölgenin zengin halk sanat eserlerinin sergilendiği bölümdür. Halı, kilim, sicim, sumak gibi dokuma örnekleri, efe kıyafetleri, sırmalı simli kadın kıyafetleri, oyalı yazmalar, tepelik, kemer, kolye, bilezik, küpe ve yüzük gibi gümüş takılar, hamam takımları, el yazması Kur'an-ı Kerim ve kitaplar, sigara ağızlıkları, kalyenler, tas, lenger, sahan, ibrik, sefer tası, kazan ve sini gibi bakır mutfak kapları, dibek, kahve değirmeni, kahve soğutacağı, takunya gibi ahşap eserler, kılıç gibi tarihi eserler sergilenmektedir.

Aphrodisias Müzesi, genellikle Aphrodisias antik kentinden çıkarılan eserlerin sergilendiği lokal bir müze durumundadır. 1979 yılında açılmıştır. Küçük eserler salonunda, örenyeri sınırı içindeki Akropol tepesi ve Pekmeztepe höyüklerinde yapılan kazılardan çıkartılan Kalkolitik devir bronz çağının erken, orta ve geç dönemlerini kapsayan prehistorik eserler; bu höyüklerden ve Aphrodite Tapınağı çevresinde çıkarılan Lidya seramikleri, Arkaik, Klasik, Hellenistik dönem eserleri ile ören yerinde yapılan kazılarda ele geçen Roma, Bizans ve Erken İslâmî devir eserleri sergilenmektedir. Bu eserler imparatorluk salonu, zoilos koridoru, melpomene salonu, odeon salonu, camekanlı teşhir galerisi, Penthesileia salonu ve Aphrodite salonu iç avluda teşhir edilmektedir[76].

Müze eser koleksiyonunun en önemli bölümünü M.Ö. I. yüzyılda Geç Hellenistik dönemde faaliyete başlayıp, M.S. 4. yüzyıl Erken Bizans Dönemine kadar varlığını sürdüren Aphrodisias heykeltıraşlık okulunun çok sayıda heykel ve kabartmaları ile muhtelif tipte lahitleri oluşturmaktadır. Bu plastik eserlere örnek olarak halen teşhirde bulunan Zoilos frizi, Melpomene heykeli, muhtelif imparator heykelleri, Polykleitos'un Doriforos adlı heykelinin M.S. I. yüzyıl kopyasını Akhilleus-Penthesileia gurubunu, Bebek Dionysos ve Satyr heykellerini, muhtelif Nike heykellerini, Aphrodisias Aphroditesinin kült heykelini, üç adet rahip ve bir rahibe heykeli ile Demos heykelini örnek olarak gösterebiliriz.

Agora kapısına ait Amazonamaka, Gigantomaka ve Kentaur-Lapit mücadelesini işleyen yüksek kabartma grupları ile Sebasteion yapı gurubunun yüksek kabartma panolarının da teşhire konulması için çalışmalara başlanmıştır.

Antik Milet kenti alanında bulunan müze, 1973 yılında hizmete açılmıştır. Burada çoğunluğu Milet, Didyma, Priene kazılarında bulunan eserler sergilenmektedir. Milet Müzesi altı bölümden oluşmaktadır.

Arslan Galerisi: Yeni düzenlenen ve henüz açılışı yapılmayan bir seksiyondur. Toplam 30 eser bulunmaktadır.

Taş Eserler Salonu: Didyma, Milet, Priene kazılarında bulunan eserler ile müzenin çalışmaları ve vatandaşların bularak müzeye getirdikleri eserlerden oluşur. M.Ö. 6. yüzyıldan M.S. 13. yüzyıla dek olan dönemi kapsayan mermer eserler yer almaktadır.

---

[76] Erim, **Aphrodisias**, s.73-83.

Büyük / Mavi Salon: Kronolojik olarak jeolojik dönemlerden Osmanlı Dönemine kadar olan zamana ait obje ve seramik eserler ile muhtelif sikkeler teşhir edilmektedir.

Küçük Salon: Bu salonda seramik, maden, cam eserler kıymetli madenden takılar sergilenmektedir.

Müze Bahçesi: Müze bahçesinde kitabeler, sunaklar, sütun başlıkları, muhtelif kabartmalar, heykeller, lahitler sergilenmektedir.

Filozoflar Parkı: Müzenin hemen karşısında yeni oluşturulan bu parka Milet'te yetişen filozof, mimar ve sanatçılar bilgi levhaları ile tanıtılmaktadır[77].

Hierapolis Müzesi, Kentinin en büyük yapılarından biri olan Roma Hamamı, 1984 yılından bu yana Hierapolis Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Müzede Hierapolis kazılarından çıkan eserlerin yanında Laodikeia, Colossae, Tripolis, Attuda gibi Lycos (Çürüksu) vadisi kentlerinden gelen eserlerde bulunmaktadır.

Ayrıca, Tunç Çağının en güzel örneklerini veren Beycesultan Höyüğü'nden elde edilen eserler müzenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Caria, Pisidya ve Lidya bölgelerindeki bazı yerleşimlerden ortaya çıkarılan eserler Hierapolis Müzesinde toplanmış ve sergilemektedir.

Hierapolis Hamamının bölümlerinden olan üç kapalı mekan ile doğu bitişiğindeki kütüphane ve gymnasium olarak bilinen açık mekanlar müze teşhir alanları olarak düzenlenmiştir.

Küçük ve büyük birçok eserin sergilendiği bu mekanlar; A salonu, B salonu ve C salonu olmak üzere üç mekandan oluşmaktadır. Açık teşhirde sergilenen eserler ise daha çok mermer ve taş eserlerdir.

A Salonu: Bu salon, Hierapolis ve Laodikeia kazılarından çıkan eserlerden oluşmaktadır. Lahitler, heykeller, mezar taşları, mimari sütun paye başlıkları ve yazıtlardan ibarettir. Grek ve Helenistik orijinallerine bağlı olarak yapılmış Roma dönemine ait bu eserler içinde Tyche, Dionysos, Pan, Asklepios, İsis Rahibesi, Demeter heykelleri bulunmaktadır.

---

[77] T.C. Kültür Bakanlığı, (Çevrimiçi) http/www.kultur.gpv.tr/bakanık/b-a.aydınoren.html.24 kasım 2000.

Mezar taşları ise yöreye ait geleneği simgeleyen aile mezarları ile ilgili örnekleri oluşturmaktadır. Yöreye özgü geleneğin diğer bir örneği pişmiş toprak lahit olup döneminin güzel örneğini temsil etmektedir.

Üzerinde kitabesi bulunan Maximillan'ın Lahdi ile Laodikeia kentinde ortaya çıkan müzenin en güzel eserlerinden biri olan Sidemara tipi lahit, bir şehir meclisi üyesine (Arhon)'a aittir.

B Salonu: Bu salonda İ.Ö. 4 binden beri çok uygarlığa damgasını vuran küçük buluntular sergilenmektedir. Belirli bir kronolojiye göre sergilenen bu eserler Denizli ve çevresindeki bir çok arkeolojik yerleşimlerden elde edilen eserlerden oluşmaktadır. Bu salonda, döneme itibariyle, eski uygarlığın güzel örneklerini veren Beycesultan Höyüğü kazısından çıkarılmış olan eserler ayrı bir önem taşımaktadır.

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün 1952-1957 yılları arasında yaptığı kazı sonunda elde edilen bu eserler idoller, pişmiş toprak testi ve tören (lipasyon) kapları ve taş eserlerdir. Özellikle İ.Ö. 4 binden bu yana en güzel örnekleri vermektedir.

Salonun diğer bölümlerinde ise Fring, Helenistik, Roma, Bizans, dönemlerine ait, pişmiş toprak kandiller, adak kapları, cam kaplar, kolyeler, madeni takılar (yüzük, küpe, bilezik vb.) sergilenmektedir. Ayrıca kronolojik bir sıraya göre sergilenmiş olan sikkeler bu salonun önemli eserlerini oluşturmaktadır. Sikkelerin ilk darp edildiği İ.Ö. 6. yüzyıldan bu yana, Helenistik, Roma, Bizans ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerine ait altın, gümüş, ve bronz sikke örneklerini bu salonda görmek mümkündür.

C Salonu: Hierapolis Tiyatrosunun sahne binasının fasadını süsleyen eserlerin bir çoğu restore edilerek müzenin bu salonunda teşhir edilmiştir. Sahne kabartmalarının bir kısmı yerinde (İnsitu) olup bir kısmının mulajları alınarak sahne binasındaki yerine kopyaları konulmuştur. Bu salonda yer alan eserler: Apollon ile Artemis'e ait mitolojik kabartmalar, Dionysos'un eğlence ayları ve Roma imparatoru Septimus Severus'un taç giyme törenine ait kabartmalar, Persephone'nin Hades tarafından yeraltına kaçırılması, Apellon, Leto, Artemis, Hades ile ilgili heykeller,sfenksler, Attalos ve Eumenes'in büst heykelleri ile mimari kabartma örnekleri yer almaktadır. Ayrıca kentin tanrıçasının (Hierapolis'in) taç giyme töreni ve tiyatro ile ilgili meclis kararlarını belirten yazıtlar önemli eserlerdir[78].

[78] Baysal, v.d., **Denizli Pamukkale**, s.26-33.

Denizli'nin Uçancıbaşı mahallesindeki 19. yy'a ait iki katlı bina bugün Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi olarak hizmet vermektedir. 1984 yılında kurulmuştur.

Atatürk'ün 4 Şubat 1931 tarihinde Denizli'ye ziyaretinde konuk olduğu bu bina 1950 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi İl Merkezi olarak kullanılmış, bu tarihten sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilerek Verem Dispanseri olarak hizmet vermiştir.

1977 yılında Kültür Bakanlığı'nca tescil edilen bina, 1980-1983 yılları arasında onarıma alınmış ve onarım sonunda teşhir-tanzimi yapılarak 1 Şubat 1984 tarihinde müze olarak ziyarete açılmıştır[79].

Yörük Ali Efe Müzesi, Aydın ili Yenipazar ilçesinde bulunmaktadır. Yörük Ali Efe Caddesi üzerinde bulunan ve XIX. Yüzyıl sonunda yapıldığı tahmin edilen Yörük Ali Efe'ye ait ev 1980'li yıllarda çıkan bir yangında tamamen yanmıştır.

8 Haziran 2001 tarihinde ziyarete açılan müze ev 2 katlı ve çeşitli odalardan oluşmaktadır. Müze bahçesinde hizmet binası, Yörük Ali Efe'nin heykeli, mezarı, sığınak ve kır kahvesi bulunmaktadır. Müze ve çevresi iyi bir çevre düzenlemesine sahiptir. Yörük Ali Efe Müze evi yakın tarihimize ait kültürel mirasın sergilenmesi bakımından önemlidir.

İnceme alanında Eskiçağ kültür kalıntıları fazla olduğundan müzelerde (Aydın, Aphrodisias, Milet, Hierapolis Müzeleri) bu dönem eserleri çoğunluktadır. Etnoğrafik eserleri sergileyen iki müze bulunmaktadır (Denizli Atatürk ve Etnoğrafya Müzesi, Yörük Ali Efe Evi Müzesi). Kültür turizminde açık hava müzesi sayılan ören yerlerine, ilgi fazla olmakla beraber, eserleri kapalı alanda sergileyen müzelerden özellikle kent içinde yer alanlar çok fazla ilgi görmemektedir. Bu kadar zengin bir kültüre sahip olan havzada müzelerin eser bakımından daha zengin ve kültür turlarında mutlaka gezilen yerler arasında olması gerekir.

[79] Gerçek, **Türk Müzeciliği**, s.468.

II. Bölüm

B. Kültüre Dayalı Turizm Türleri

Kültür turizmi kapsam ve içerik açısından oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Tarihsel kaynaklar, arkeolojik kaynaklar, sanat, eğlence faaliyetleri, yaşam tarzı, gelenek- görenek, değer yargıları, din, dil, giyim, kuşam, mimari, mutfak, festivaller, el sanatları, vb. gibi tüm kültürel faktörler turizmin başta gelen kültürel kaynaklarıdır. İnsanların geçmişteki ve günümüzdeki kültürel yapıları ve bu kültürel yapılar arasındaki farklılık, kültüre dayalı turizmi ortaya çıkarmıştır. Bireyler kendi kültürlerinden farklı kültürde olan yerleri görmeye, öğrenmeye karşı bir merak içinde olmuşturlar. Bu meraktan dolayı insanların kültürel cazibe mekanlarına gitmeleri kültür turizmini ortaya çıkarmıştır. Kültüre dayalı turizm türlerini tezin genel kapsamına bağlı kalarak ören turizmi, tarihi turizm ve inanç turizmi olarak üç başlık altında ele alacağız.

1. Ören Turizmi

Eski kültürün yaşandığı ve yaşanan kültüre ait anıtsal yapıların bulunduğu, günümüzde artık iskanın olmadığı mekanlara örenyeri denir. Zannediyorum ki çok az insan bir harabe yanından geçerken ilgisi ve merakı uyanmasın. İnsanlarda mevcut olan bu ilgi ve öğrenme isteği ören turizmini ortaya çıkarmıştır.

Eski kültüre ait anıtsal yapılar onlarca doğal ve beşeri afetlere karşı ayakta kalabilmiş dünya kültür mirası yapılarıdır. Eski kültür ve medeniyetlerin maddi kültür belgesi olan, arkeolojik kaynaklara günümüz insanının ilgi ve merak duyması toplumların kültürel entegrasyonları ve kimlikleri bakımından önemlidir. Tarihi ve arkeolojik eserler ayrıca toplumların söz konusu eserlerde kültürlerini bulmaları bakımından önemlidir. Bütün bu sebeplerden dolayı ören turizmi kültür turizminin önemli bir alt başlığı olarak ele alınmıştır.

Ören turizminde en önemli unsur, anıtsal yapıların iyi korunarak canlı bir şekilde mevcut olmasıdır. Bir çok anıtsal yapı bölgesinin coğrafi şartlarından dolayı depremlerle tahrip olmuştur. Arkeolojik kazılar sonrası bir çok yapı aslına uygun bir şekilde restore edilmiştir. Restore edilen yapılar antik kentlerde ören turizmi açısından daha canlı bir görünüm sağlamaktadırlar. Örenyerinin temizliği çevre düzenlemeleri ulaşım şartları ve tanıtım faaliyetleri ören turizmini etkileyen diğer faktörlerdir.

a. Ören Turizmi'nde Önemli Antik Kentler

Ülkemiz ören turizmi açısından son derece zengin antik kalıntılara sahiptir. Dünya medeniyetlerinin doğuş ve gelişme sahalarından biri de hiç şüphesiz Anadolu'dur. Anadolu önemli medeniyetlerin yaşandığı bizlere gösteren en önemli unsur arkeolojik kalıntılar, yani ören yerleridir. Anadolu'nun en çok ziyaret edilen ören yerleri Akdeniz ve Ege kıyılarındaki antik yerleşmelerdir. B. Menderes havzasındaki en önemli antik kentler; Hierapolis, Milet, Aphrodisias, Priene,Didim, Naysa, Laodikya, Alinda, Alabanda, Menderes Magnesiası, Herakleia ve Tralles'tir. Bu antik yerleşmeler antik dönemde evrensel bilim ve kültürün gelişmesine ışık tutmuş yerleşmelerdir. Büyük Menderes havzası Ege Bölgesinin en büyük çöküntü alanı olup antik yerleşmeler ve ören turizmi açısından da, ülkemizin en çok ziyaret edilen ören yerlerine sahiptir.

Büyük Menderes havzasında Kültür Bakanlığı tarafından turizme açılmış olan, Pamukkale (Hierapolis) Örenyeri, Aphorodisias Örenyeri, Milet Örenyeri, Didim Örenyeri, Priene Örenyeri, Nysa Örenyeri, Alinda Örenyeri, Magnesia ve Alabanda örenyerleri bulunmaktadır. Turizme açılan bu 9 adet örenyeri dışında daha henüz kazısı yapılmadığı için yüzeyde daha az kalıntıya sahip ören yerleri bulunmaktadır.

Türkiye'nin en çok ziyaret edilen 10 örenyerinden ikisi Büyük Menderes havzasında bulunmaktadır. İzmir Efes örenyerinden sonra en çok ziyaret edilen ören yeri Hierapolis örenyeridir. Yine Türkiye'nin en çok ziyaret edilen 5. sıradaki ören yeri Milet (Aydın) örenyeridir. Bu örenyerine Didim ve Priene'de dahil edilerek bu sıralama elde edilmiştir. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen ilk 5 örenyerinden ikisinin araştırma bölgesinde olması bölgenin ören turizmi açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırma bölgesinin ve Türkiye'nin kültür turizminde önemli örenyerleri olması açısından araştırmamızda öncelikle Hierapolis, Milet, Didim, Priene, Aphrodisias'a yer verdik.

Hierapolis'in anlamı kutsal şehirdir. Byzantionlu Stephanus şehrin adını sahip olduğu bir çok tapınaktan aldığını söyler. Gerçektende Augustus'un zamanına kadar paraların üzerinde ismi "Tapınaklar Şehri Hierapolis" olarak görülür. Ayrıca kentin ilginç ve büyüleyici görüntüsü, Roma ve erken Hıristiyanlık çağı mimari kalıntılarının zenginliği Hierapolis'in antik çağlardan günümüze değin uzanan en ünlü örenlerden biri olmasını sağlamıştır. Kalsiyum oksit içeren sularını birikmesiyle

oluşan travertenlerin yer aldığı plato pamuk beyazlığındaki görünümü ile etkileyici bir özelliğe sahiptir. Kentin iyi korunmuş ve geniş bir alanı kaplayan nekropolu, eski dönemlerin en ilginç mezarlıklarından biridir.

Kentin Bergama krallarından II. Eumenes tarafından kurulduğu ve Bergama'nın efsanevi kurucusu Telepho'un karısı 'Hiera'den dolayı Hierapolis adını aldığı söylenmektedir. Hierapolis Roma İmparatorluğu Berius dönemindeki (M.S. 17) büyük depreme değin Hellenistik kentleşme ilkelerine bağlı olarak özgün dokusunu sürdürmüştür. Deprem kuşağı üzerinde bulunan kent Tiberius döneminde meydana gelen büyük depremle (M.S. 60) önemli ölçüde zarar görmüş ve şehir bu dönemde yenilenmiştir. Bugün toprak üstünde kalan anıtsal yapılar depremden sonra inşa edilen yapılardır. M.S. 2 ve 3. yy.'larda tekrar büyük bir yapılaşmaya giden kent bundan sonra tüm Hellenistik niteliğini kaybetmiş tipik bir Roma kenti görünümünü almıştır.

Hierapolis, Roma döneminden sonra Bizans döneminde de çok önemli bir merkez olarak yaşamını sürdürür. M.S. 4. yy' lardan itibaren Hıristiyanlık merkezi olması M.S. 80 yıllarında Hz. İsa'nın havarilerinden olan Aziz Philipus'un burada öldürülmesi nedeniyledir. Kent, M.S. 4. yüzyılda Bizanslıların eline geçince, Aziz Philip adına Martyrium olarak adlandırılan sekizgen bir kilise inşa edilir. Bundan dolayı da kentin onuru artar ve Metropolis ünvanını alır.

Hierapolis, Eski Yunanlılar zamanında şifa ve sıcak su kaynakları, mabudu Herakles namına mukaddes şehir oldu. Şehrin bu özelliği daha sonraları kaplıca şehri olarak devam etti. Burada hastalar şifa buluyor, eğlence düşkünleri ise eğlence yapıyorlardı[1].

Pamukkale'de (Hierapolis) yerleşme çağı zamanından itibaren insan, doğa, su ilişkisi söz konusudur. Termal suların, sulama suyu olarak tarımda, kaplıca suyu olarak turizmde kullanımı açısından insanla, travertenleri oluşturması ve devamlılığı açısından doğayla ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkide termal suların çeşitli dönemlerde doğa, tarım veya turizmde kullanımı ön plana geçmiştir. Bu durumun, antik dönemlerde sıcak su tedavisinin, yerleşmenin sona erdiği Bizans döneminden sonra doğanın, Türkler döneminde ovada yerleşme geliştikçe tarımın lehine olduğu söylenebilir. Son çalışmalar özellikle suyun, asıl çekici unsur olan ve doğa turizmine konu olan traverten oluşumunda kullanılması üzerinedir.[2] Hierapolis antik şehri bu

[1] . F.Akçakoca, **Pamukkale Suları**, İstanbul, Mağrifet Basımevi, 1940, s.12

[2] Suna Doğaner, "Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:31, İstanbul, s.8.

özelliklerden dolayı diğer antik şehirlerden daha farklı fonksiyonlara sahip olduğu söylenebilir. Antik şehirde bulunan başlıca anıtsal yapılar şunlardır: Ana cadde ve kapılar, şehir suru, büyük hamam kompleksi , hamam bazilika, su kanalları ve kent çeşmeleri (nyphaeum). Apollon Tapınağı, tiyatro , St. Philip Martyriumu (anıt mezar), nekrapol başlıcalarıdır.

Türkiye'nin en çekici arkeolojik kalıntıları **Aphrodisias**'ta bulunmaktadır. Antik yerleşme Büyük Menderes Nehri'nin kollarından olan Dandalas Çayı kıyısında, Aydın'ın Karacasu ilçe sınırları içerisinde Geyre Köyü yakınlarındadır. Bir zamanlar çok görkemli olan kentin, bugün bile çok çekici ve göz alıcı olan kalıntıları Babadağ sırasının eteğinde denizden yaklaşık 600 metre yükseklikteki bir plato üzerinde yer almaktadır .

Aphrodisias yalnızca önemli bir dinsel yer olmasıyla değil, aynı zamanda sanat, edebiyat ve düşünce alanındaki çalışmalarla geliştiği, böylece her yönüyle gelişen bir şehir olmuştur. Hıristiyanlığın gelmesine ve kente bir piskoposun yerleşmesine rağmen Paganizm (putperestlik) Aphrodisias'ta uzun süre devam etmiştir. Büyük bir olasılıkla Paganizmi kökünden silip atmak amacıyla kente Stavropolis (haç kenti) adı verilmiştir. Ayrıca Karia eyaletinin en önemli kenti olduğu için şehir Karia olarak da adlandırılmıştır.

Aphrodisias'ın en önemli bölümleri yaklaşık 520 hektarlık bir alanın çevresini kuşatan ve uzunluğu 3.5 km yi aşan bir kale duvarı ile çevrilmiştir. Geç Roma döneminde inşa edilmiş ve sonradan olasılıkla depremlerin yeniden oynattığı yapı elemanları ve yazıtlardan oluşan dağınık malzeme ile restore edilmiş, bu duvarlar çoğu yerde giriş kapıları ile aralanmıştır . Eski yer terkedilmiş Geyre Köyü bu yerin güneydoğu kesiminde kalmıştır. 1956 yılındaki depremden sonra hükümetin girişimiyle kurulan yeni köy batı kapısı yada Antioch Kapısı olarak adlandırılan kapının 1 km. batısında yerleşmiştir.

Kent alanı güneyde yaklaşık 15 m yüksekliğinde akropol olarak adlandırılan bir tepenin dışında genellikle düzdür. Son yıllarda yapılan kazılarda bu tepenin en azından erken Bronz Çağına (yaklaşık M.Ö. 2800-2200) değin tarihlenebilen çeşitli yerleşmelerin kalıntılarının oluşturduğu (prehistorik bir höyük olduğu) kanıtlanmıştır. Başka bir hafif yükseltide güney doğudadır ve "pekmez" olarak adlandırılmaktadır. 1967'de kısmen araştırma yapılan bu yerde Erken Prehistorik yerleşme izlerine rastlanmıştır[3].

---

[3] Kenan T. Erim, **Aphrodisias**, İstanbul, Net Turistik Yay. AŞ., 2000, s. 10-19

Aphrodisias antik şehrinde başlıca arkeolojik yapılar; Aphrodite tapınağı , Tiyatro , antik kapı ,Hadrian Hamamı , stadyum , lahit ve şehir surudur.

Milet Ege Denizi'nin hükümdarı bilim ile felsefenin doğum yeri olmuş Arkaik dönemde denizciliği ile parlamış büyük bir Liman kentidir

Arkeolojik literatürde aslanlar körfezi olarak adlandırılan koy, antik çağlarda kent savunması açısında stratejik öneme sahiptir. Son derece dar olan giriş zincir ile kapatılıyor ve böylece çok iyi savunulabilen iyi bir deniz üssü elde edilebiliyordu. Milet'in kuruluş tarihi oldukça eskilere dayandığı için,Milet'in iki ayrı dönemde ele alınması söz konusu olmuştur. Bunlar klasik dönem ve Hellenistik dönemdir.

Son kazılar Milet'teki en erken yerleşmeyi, başka bir değişle Yunan öncesi döneme ait yerleşmeyi bir ölçüde aydınlatmıştır. Söz konusu yerleşmenin, bilinen örenyerinin güney batısındaki düzlükte bulunduğu ve M.Ö. 1600 dolaylarında, yani Minos ve Miken çağına dayandığı anlaşılmıştır. Milet bölgede bilinen en eski yerleşmelerdendir. Aslanlar Koyu'nun gemilerin korunmasına ve barınmasına çok uygun durumda olması ilk yerleşmenin hiç olmasa bir bölümünün bu liman sonunda kurulmuş olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak bu kesimde kent M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında büyük imar çalışmalarına sahne olduğu için, ilk kuruluşa ait izlere rastlanmamış fakat Arkaik dönemden birkaç kalıntı elde edilmiştir[4].

Hellenistik dönemde Milet 1000 yıldan çok bir zaman süreci içinde, Dünyanın en önemli ve en güzel kentlerinden biri olmuştur. Özellikle kent merkezinde Hellenistik dönem ve Roma Çağı boyunca inşa edilen eserler mimarlık tarihinde önemli yeri olan yapılardır. Limanın güneyinde 160m. Uzunluğunda Hellenistik dönemde inşa edilmiş Dor düzeninde bir stoa (üstü kapalı,sütunlu galeri) bulunmakta idi. Stoanın önünde 64 sütun ve içinde 30 dükkan vardı.

Milet antik şehrinin önemini yitirmesinin ana sebebi kuşkusuz B.Menderes Nehri sebebiyle denizden ayrılmasıdır. Bunun yanında Milet M.S. 178'de büyük bir zelzelede harap olmuştur. Uzun tarihi boyuca enerjisini de kaybetmiştir. Bizans ve Osmanlı devirlerinde sanki yorulmuş bitaptı[5].

Başlıca Arkeolojik kalıntılar; Delphion, Athena Tapınağı, tiyatro , Fuistina Hamamı stadyum, şehrin dört limanı, kuzey-güney ve batı agoraları, senato binası (bouleuterion) , kent çeşmesi (nymphaion) , başlıcalarıdır.

Hellenistik dönemden önce kurulduğu bilinen Hellenistik dönemde en önemli şehir olma özelliğini taşıyan Roma ve Bizans dönemlerinde de önemini taşıyan

[4] George E. Bean, **Eski Cağda Ege,** İstanbul, Arion Yayın Evi, 1995, s.202

Milet antik şehrinde maddi kültür kalıntıları elbette yukarıda saydığımız kadar değildir.

Didyma İonia'da Miletos'un güney kıyılarında ünlü tapınak kentçiğinin adıdır. Didyma hiçbir zaman tam teşekküllü bir kent niteliği taşımamıştır. Tapınak ve onun yönetimindeki bilicilik Miletos toprakları içindedir ve rahibi de kentin önde gelen resmi görevlileri arasında yer alır. Didyma adı Yunanca'dan değil, Anadolu dillerinden kaynaklanır Didyma Apollon Tapınağı şehrin en önemli yapısı olup bu gün çevresindeki sütun dizisi dışında, tümüyle ayaktadır. Yunan Dünyasında, Didyma Apollon Tapınağının boyutları yönünden önemini bir farkla geride bırakacak herhangi bir tapınak yoktur. Helenistik dönemde tasarlanan Apollon Tapınağı, dev boyutlu mimarlık yapıtlarının, salt Romalıların tekelinde değildir.[6]

Didyma'da Apollon Tapınağı, stadion, Kutsal Yol ve bilicilik merkezi olması bakımından antik çağda, oldukça öneme sahip bir yer olmuştur.

Priene'de kalıntılar başka yerlere oranla oldukça iyi koruna gelmiş ve ziyaretçilerin yararına en uygun bir şekilde kazılar yapılmıştır. Priene küçüktür, yapıları da öyle. Çoğu yapı kentin ilk yıllarına aittir.Priene'de masiv Roma yapılarıyla karşılaşılmaz. Kent muhtemelen Anadolu'ya olan Yunan göçü sırasında kurulmuştur. Kentin ilk kuruluşuna ait bir iz bulunmamaktadır. Çünkü kentin ilk kuruluş yeri bugün B.Menderes Nehrinin taşımış olduğu malzeme altında kalmıştır. Günümüzde kalıntılarına rastladığımız yer, şehrin II.kuruluş yeridir. Yeni kentin inşasına Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılındaki ziyareti sırasında başlanmıştır. Genç Kral Efes'te Artemis için sunduğu öneriyi Priene 'de de Athena Tapınağı için tekrarladı. Yapının masraflarını karşılayarak, karşılığında ithaf hakkı kendisine verilecekti. Prieneliler öneriyi kabul ettiler. Priene'deki ilk kazılarda İskenderin adını taşıyan ithaf yazıtı ortaya çıkmıştır. Bugün Londra'daki British Museum'dadır[7].

Kent yüksek bir kayalığın güney eteğinde kurulmuştur.Yukarıda, dağın tepesinde antik çağda telonia denen akropolis yer alır. Buraya tırmananlar için en büyük ödül tüm kenti ve B.Menderes Nehri'nin menderesler çizerek ufka doğru ilerlediği ovayı içine alan harika panaromayı görmektir. Buraya bir patika yol ile çıkılabilir.

Priene antik kentinin en dikkat çekici özeliklerinden biride sokaklar ve konutlardır. Sokaklar dik açıyla kesişir. Ana caddeler doğu-batı yönünde uzanmış,

---

[5] F. Sartıaux., M. Rahmi , **Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler**, s.63.
[6] George E.Bean, **Eski Çağda Ege**, Çev.İ.Delemen, İstanbul, Arion Yay., 1995, s,211.
[7] Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, Net Turistik Yayıncılık, 1989, s.430.

kuzey-güney doğrultulu sokaklarda caddeleri birbirine bağlamıştır. Dört yandan sınırlandırılan her blok ya da her odaya genellikle dört konut yapılmıştır. Ayrıca Priene evleri, antik şehirler arasında en iyi koruna gelen evlerdendir[8].

İlk önceleri bir liman şehri olan Priene Helenistik dönemde bugünkü kalıntıların olduğu alana alındı. Şu an 12 km denizden içerde kalmıştır. Helenistik dönemde ve Roma döneminde orta büyüklükte bir şehir yerleşmesi olmuştur. Maddi kültür kalıntıları diğer antik şehirlere oranla daha canlıdır. Antik kente, bu günde canlılığını koruyan doğudan antik bir yolla girilmektedir,

Antik kentin başlıca arkeolojik yapılar:Athena Tapınağı, Zeus Olimpus Temanası, Mısır Tapınağının Temenası, Demeter Temenası, Büyük İskender'in Evi (kutsal ev), tiyatro, stadium,senato binası.ve gymnasion çarşı (agora), Priene evleri başlıcalarıdır.

b.Ören Turizmi Potansiyeli

Büyük Menderes havzasında yüzey araştırmaları dışında, kapsamlı kazı ve kurtarma çalışması yetersizdir. Henüz kazı yapılmamış veya yetersiz düzeyde kazı yapılmış çok sayıda antik şehir bulunmaktadır. Bu antik şehirler; Evmenia, Dionizopolis, Colassae, Laodikya, Attuda, Tripolis, Mastaura, Piginda, Gerga, Amyzon, Tralles ve Latmos Herakleiası' dır. Tralles antik kentinde, Aydın Müze Müdürlüğü ve Adnan Menderes Üniversitesi tarafından 1996 yılından beri aralıklarla kazı çalışması sürdürülmektedir. Ören turizmine açılmaya bekleyen, havzanın en önemli antik şehirlerden biri de Laodikya'dır. Laodikya bu günde olduğu gibi antik dönemde de ticari yollar kavşağında olduğu için, antik dönemin en zengin şehirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu şehrin kazı ve kurtarma çalışmalarının yapılması için girişimler devam etmektedir. Laodikya'da kazı yapılıp ören turizmine açılması durumunda çok sayıda ziyaretçi alacağına şüphe yoktur. Laodikya Türkiye'nin en çok ziyaret edilen 2. büyük örenyeri olan Hierapolis örenyerine komşu olması ve çeşitli istikametlerden gelen anayol güzergahlarına yakın olması Laodikya'nın önemini daha da arttırmaktadır. Laodikya'da en kısa zamanda kazı çalışmaları yapılarak burası ören turizmine açılmalıdır.

Araştırma bölgesinde ören turizmine açılabilecek diğer antik yerleşme Tralles antik şehridir. Tralles, Aydın'ın merkezinde bulunmaktadır. Antik yerleşmede 1996

[8] Richard Stillwell, "Priene " **The Princeton Encyclopedia of Classical Sites,** New Jersay University Press, 1976, s.737.

yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Aydın merkezde, belediye sınırları içinde olması, antik şehri ören turizmi açısından daha önemli hale getirmektedir. Ayrıca Tralles'in kazısının tamamlanıp ören turizmine açılması, Aydın şehir içinde mevcut olan, tarihi yapılarında daha etkin turizmde kullanılmasında etkili olabilecektir.

Sonuç olarak araştırma bölgesi ören turizmi açısından oldukça zengindir. Bölgede ören turizmine açılan antik şehirler kadar, ören turizmine açılmayı bekleyen çok sayıda antik yerleşme mevcuttur.

c. Ören Turizminin Gelişimi

Araştırma alanında ören turizmi, Pamukkale traverten alanında bulunması bakımından en erken Hierapolis antik kentinde başlamıştır. Fakat 1980'li yıllarda kalıntıların büyük bir bölümü toprak altında olduğundan sadece Pamukkale traverten alanını görmek isteyen turistler tarafından geziliyordu.Fakat İtalyan Üniversitelerinin (Toronto ve Lecce) kazıları sonucunda kalıntıların çoğu ortaya çıkarılmış ve bunlar ilgi çekmektedir. Öncelikle kültür turizmine açılan diğer bir antik kent Aphrodisias'tır.

Aphrodisias'ta ilk kazı 1904 yılında Aphrodite Tapınağı ve Hadrian Hamamlarının da bulunduğu geniş bir alanda, Fransız Arkeolog Paul Gaudian tarafından yapılmıştır. 1937 yılında İtalyanlar tarafından kısmi bir kazı çalışması yapılmıştır. Aphrodisias antik kentinin günümüzdeki şeklini alması, Geyre köyünün harabeler üzerinden başka bir yere taşınması ve 1961 yılında New York Üniversitesi'nin desteği ile Kenan T. Erim'in kazılara başlaması ile olmuştur.[9] Aphrodisias kazı direktörü Kenan T. Erim kentte aralıksız 20 yıl çalışmıştır. Aphrodisias'ta kazılar Kenan T. Erim'in ölümünden sonrada devam etmiş ve günümüzde de devam etmektedir.

Kenan Erim'in gayretleriyle dış turizmde tanıtımıda yapılan kent Türkiye Kültür turizminin en önemli kentlerinden biridir. Kültür turizminin diğer 3 kenti Milet, Priene ve Didim'in ilgi görmesinin nedeni ise kıyıya yakın olması ve deniz turizmine katılanlar tarafından günlük turlarla gezilmesidir. Ayrıca bu kentlerde yapılan kazıların da, kalıntıların ortaya çıkarılması bakımından kültür turizmine katkısı bulunmaktadır.

---

[9] Erim,**Aphrodisias**,s.3

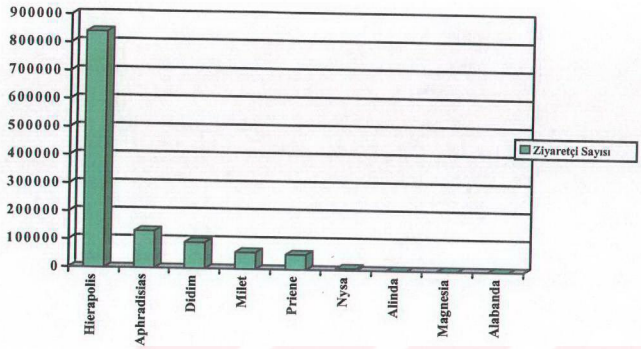
Milet'te ilk kazılar 1899 yılında Th. Wiegand tarafında başlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verilmiş ve 1938'de Carl Weickert tekrar kazılara başlamış ve İkinci Dünya Savaşından sonra da devam etmiştir. Son yıllardaki kazılar Prof. G. Kleiner'in yönetiminde yapılmıştır. Yeni kazılar ise İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Müller Miener tarafından yönetilmektedir.

Didyma'da ilk kazılar 1938'de başlamış daha sonrada 1962 yılında Alman Arkeologları tarafından kazı yapılmıştır. 1979'da Lothar Haselberger belirli bir süre kazı yapmıştır. Son kazılar ise Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından devam etmektedir ve kutsal yolun büyük bir kısmı bu kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

Priene' deki arkeolojik kazılar ilk kez 1895'te Carl Humann tarafından yapılmış, daha sonra Th.Wiegand yönetiminde sürdürülmüştür.

Havzada bulunan önemli antik kentlerde söz konusu kazı ve restorasyon çalışmalarından sonra antik yerleşmeler zamanla Ören turizmine açılmıştır. Ören Turizminin gelişiminin bu turizme katılan turist sayısıyla da izlemek mümkündür. Bu istatistikler Ören yeri ziyaretçi sayısı ve müze ziyaretçi sayılarında oluşmaktadır.Ören yerleri "Açık hava Müzesi " şeklinde düzenlenmiş olduğundan buralara giriş yapan turist sayısı belirlenebilmektedir.

Havzada günümüzde ziyarete açılmış 9 antik şehir ve 4 arkeoloji müzesi bulunmaktadır. Havzada bulunan başlıca örenyerleri, Hierapolis, Aphrodisias, Didim, Milet, Priene, Nysa, Alinda, Menderes Magnesiası ve Alabanda'dır (Tablo 3). Arkeoloji müzeleri ise Hierapolis, Aphrodisias, Milet ve Aydın müzeleridir.

Şekil 10 :2000 Yılı Büyük Menderes Havzasında Bulunan Ören Yerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayısı.

Yıllar	Hierapolis	Aphrodisias	Didim	Milet	Priene	Nysa	Alinda	Magnesia	Alabanda
1992	1,397,940	119,263	130,325	90,539	88,712	6,343	320	-	-
1993	1,019,553	160,574	201,213	77,650	67,960	4,813	378	-	-
1994	933,726	106,559	83,400	62,811	52,614	2,877	1,118	-	-
1995	1,116,335	129,764	96,822	79,939	63,694	3,503	806	-	-
1996	1,341,621	166,654	120,418	102,757	69,570	5,205	1,043	563	-
1997	1,260,360	214,246	136,060	110,533	82,242	3,130	1,058	858	-
1998	1,117,479	206,530	120,524	85,624	82,490	6,022	1,023	957	-
1999	659,829	83,600	79,772	51,314	50,372	6,560	732	483	-
2000	839,264	131,924	92,918	59,394	53,188	6,277	678	658	147

Tablo 3 :1992-2000 Yılları Arası Büyük Menderes Havzasında Bulunan Ören Yerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayıları.

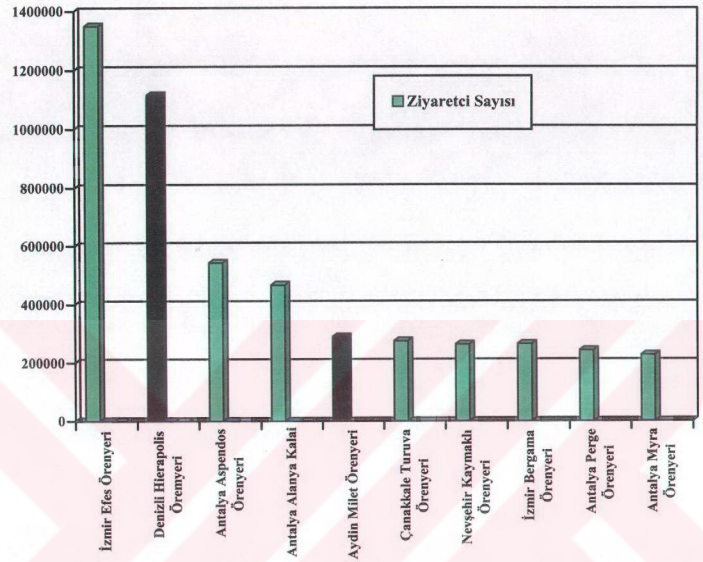
Kaynak: Ören Yerinde Bulunan Müze Müdürlükleri.

Türkiye genelinde en fazla ziyaretçi alan ilk beş ören yerinden ikisi Büyük Menderes Havzasında bulunmaktadır (Tablo 4). Bunlar toplam 1.115.479 ziyaretçi sayısı ile Denizli Hierapolis örenyeri ve toplam 288.638 ziyaretçi sayısı ile Aydın Milet örenyeridir. Aydın Milet örenyeri, birbirlerine yakın olması dolayısıyle Didim, Milet ve Priene ören yerlerinden oluşan toplam ziyaretçi sayıları verilmiştir. Pamukkale Hierapolis örenyeri ülkemizin ikinci derecede öneme sahip örenyeri olup ziyaretçi sayısı 1 milyonu geçen iki ören yerinden biridir. Bu örenyerinin ziyaretçi sayısının fazla olmasının temel nedenleri; antik dönemden günümüze kadar Denizli ve yakın çevresinin Anadolu'dan geçen önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması, ülkemizin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden olan ve Ege Bölgesi'nin ikinci önemli kentinin örenyerine yakın bir konumda bulunması, diğer örenyerlerinden farklı olarak, ören turizmi yanında termal suyu nedeniyle kaplıca turizmi, Pamukkale Traventerlerinin bulunması sebebiyle doğa turizmi (eko turizmi) ve St. Philipus'un anıt mezarının bulunması ve Hıristiyanlığın ilk yayıldığı mekanlardan olması sebebiyle inanç turizmi açısından çekim merkezi olması gibi sebepler başlıcalarıdır.

Ören turizminin, inanç turizminin, doğa turizminin ve termal turizminin bir arada yaşandığı Pamukkale-Hierapolis turizm alanına ziyaretler gün geçtikçe daha da azalmaktadır. Örenyerinde düzenli istatistiklerin tutulduğu 1992 yılında toplam 1.397.940 kişi olan ziyaretçi sayısı 2000 yılında 839.264 kişiye gerilemiştir (Tablo 4). Son 10 yılda örenyeri ziyaretçi sayısındaki bu azalma kısmen de olsa yöreye daha az kültür turistinin gelmesi şeklinde yorumlanabilir.

Hierapolis örenyerine gelen ziyaretçilerin 1999 yılı yerli, yabancı ve toplam ziyaretçi sayılarının aylara göre dağılımına baktığımızda, kültür turizminden daha çok tam bir kıyı turizmi görünümü vermektedir (Şekil 11). En çok ziyaretçi Ağustos ayında gelmekte en az ise Aralık ayında gelmektedir. Böylece çevre kıyı turizm merkezleri (Kuşadası, Bodrum, Didim, Marmaris, Fethiye ve Antalya) Pamukkale-Hierapolis ören turizminde önemli etkiye sahiptir.

Dünya'nın en değerli doğal ve kültürel kaynaklarından birisi olan Pamukkale-Hierapolis örenyeri'nde, koruma tedbirleri göz ardı edilmeden, ziyaretçi sayısı bu günkü değerlerin çok daha üzerine çıkartılabilir. Bu sayının artmasında, Hierapolis antik kentine 10 km. mesafede olan Laodikya antik kentinde gerekli kazılar

Şekil 12 :1998 Yılı Türkiye'de Ziyaretçisi En Fazla Olan 10 örenyeri.

S.No	Ören yeri adı	Toplam ziyaretçi sayısı
1	İzmir Efes Örenyeri	1.349.138
2	**Denizli Hierapolis Örenyeri**	**1.115.479**
3	Antalya Aspendos Kalesi	542.178
4	Antalya Alanya Kalesi	466.176
5	**Aydın Milet Örenyeri**	**288.638**
6	Çanakkale Truva Örenyeri	274.986
7	Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şh. Örenyeri	263.562
8	İzmir Bergama Akropol Örenyeri	264.042
9	Antalya Perse Örenyeri	243.066
10	Antalya Myra Örenyeri	226.411

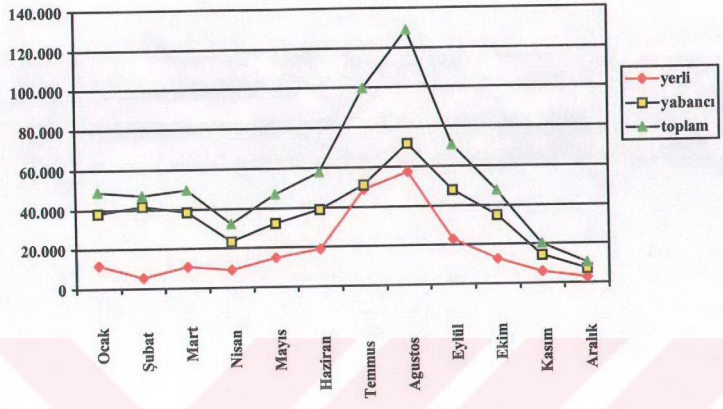
Tablo 4: 1998 yılı Türkiye'de ziyaretçisi en fazla olan 10 Örenyeri.
Kaynak: Ferruh Gerçek,**Türk Müzeciliği,** Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları,1999,s.233.

yapılarak ören turizmine açılması yöreyi kültür turizmi açısından daha da cazip hale getirecektir. Yetkililer Laodikya'da yüzey araştırmalarının tamamlandığını, İtalyan-Venedik Üniversitesi ile Pamukkale Üniversitesi 2001 yılında kazı çalışmalarına başlanacağını söylemişlerdir. Ayrıca bu kazı için bürokratik işlemlerin de tamamlandığı belirtilmiştir. Laodikya daha önce de belirttiğimiz gibi yörenin en az Hierapolis kadar öneme sahip antik yerleşmesidir.

Büyük Menderes havzasının ikinci kültürel çekim merkezi aşağı menderes yöresidir. Burada birbirlerine çok yakın mesafede Priene, Milet ve Didim ören yerleri vardır. Bu ören yerlerine 1996 yılında ören turizmine açılan Menderes Megnesiası da eklenmiştir. Coğrafi açıdan aynı yörede birbirine yakın mesafede bulunan Latmos Herakleia'sı ve Myus'da yörenin kültürel zenginlikleri arasında bulunmaktadır. Özellikle Latmos Herakleia'sı Beşparmak Dağı eteğinde ve Bafa Gölü kenarında ziyaret edenleri, kültürel zenginliği yanında doğal güzelliği ile de büyüleyen bir antik yerleşmedir. Antik dönemde kıyı kenti olan Herakleia günümüzde Bafa Gölü kenarında Kapıkırı köyü sınırları içindedir. Bafa Gölü'nün M.Ö. 1. yüzyılda Ege Denizi ile bağlantısı kesilmiş, doğal olarak Herakleia' da bu tarihten itibaren önemini kaybetmiştir.

Aşağı Menderes yöresi ülkemizin en çok ziyaretçi alan 10 ören yeri arasında 5. sıradadır. Yörede dünyanın en büyük ve en canlı tapınaklarından Didyma Apollon Tapınağı bulunmaktadır. Tapınak iyi korunmuş anıtsal cazibesi oldukça yüksek bir yapıdır. Didyma Apollon Tapınağı Aşağı Menderes yöresinde ortalama yıllık 100-120 bin ziyaretçi sayısı ile en fazla ziyaret edilen ören yerini oluşturmaktadır. Hakikaten Tapınağın kültürel, canlı mimari yapısı ziyaret edenleri hayran bırakmaktadır.

Yörede bulunan Milet antik şehri; Ege Denizi'nin hükümdarı bilim ve felsefenin doğuş yeri olmuş, büyük bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen bu gün arkeolojik kalıntı açısından antik şehir unsurlarından da az kalıntıya sahiptir. Bunun sebebi bölgenin coğrafyasının değişmesiyle açıklanmaktadır. Eski Latmos Körfezi'nin Büyük Menderes Nehri tarafından doldurulması neticesinde bu gün antik şehir, kıyıdan 9 km. içerde kalmıştır. Böylece bir çok arkeolojik yapı alüvyonlarla örtülmüştür. Antik yerleşmenin yıllık toplam ziyaretçi sayısı en az 51.314 en fazla ise 110.533 kişi arasında değişmektedir (Tablo 3).

Şekil 11 :1999 Yılı Pamukkale (Hierapolis) Ören Yerine Aylara Göre Gelen Yerli, Yabancı ve Toplam Ziyaretçi Sayısı.

Aylar	Yerli ziyaretçi S.	Yabancı ziyaretçi S.	Toplam ziyaretçi S.
Ocak	11.673	38.018	48.639
Şubat	5.416	41.556	46.837
Mart	10.946	38.636	49.582
Nisan	8.877	23.182	32.059
Mayıs	14.576	32.248	46.826
Haziran	18.797	38.702	57.499
Temmuz	48.800	50.900	99.700
Ağustos	57.400	71.600	229.000
Eylül	22.700	47.900	70.600
Ekim	12.700	34.900	47.600
Kasım	5.800	14.500	20.300
Aralık	2.800	7.300	10.100
Toplam	**220.487**	**439.342**	**559.829**

Tablo 5 : 1999 Yılı Pamukkale (Hierapolis) Örenyerinde Aylara Göre Ziyaretçi Sayısı.
Kaynak: Denizli Özel İdare Müdürlüğü

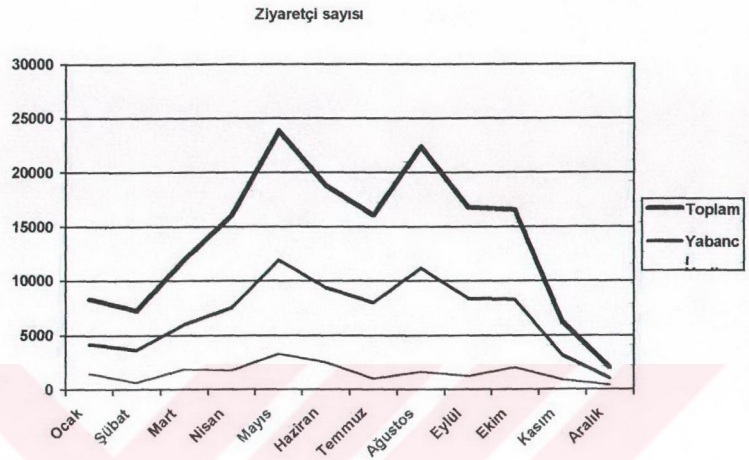
Antik dönemde Milet liman şehrinin hemen önünde bulunan Lade Adası bugün çorak bir tepe görünümündedir. M.Ö. 494 yılında Persler'le Milet'liler arasında yapılan ve 6 yıl gibi çok uzun bir zaman süren Lade Savaşı "savaş yeri turizmi" olarak açılması düşünülmektedir. Tarih ve Coğrafyanın buluştuğu ve önemli olayların cereyan ettiği mekanlar turizm açısından cazibe merkezleridir.

Aşağı Menderes yöresinde diğer bir ören yeri Priene ören yeridir. Samsun Dağı eteğinde Büyük Menderes havzasına yakın bir yükseklikte kurulmuş, canlı kalıntılara sahip bir örenyeridir. Son 10 yıl içerisinde en az 50.372 en fazla ise 88.712 kişi ziyaret etmiştir (Tablo 3).

Aşağı Menderes yöresi ülkemizin çok önemli kültür turizmi alanıdır. Milet, Didim, Priene, Menderes Megnesiası, Myus, Latmos Herakleia'sı gibi birbirine oldukça yakın antik kentlerin varlığı yörenin Ören Turizmi açısından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Söke İlyas Ağa Camii ve Milet harabeleri içinde bulunan beylikler dönemine ait, İlyas Bey Camii tarihi turizm açısından yörenin önemli zenginliklerindendir. Menderes vadisi, Bafa Gölü ve Beşparmak Dağı Eko Turizmi açısından yörenin önemli zenginliklerindendir. Eski Lade Adası'nın savaş alanı turizmine açılması ve var olan kıyı turizmiyle yöre âdeta bir turizm cenneti haline gelecektir. Yörede öncelikle kültür turizmi yanında diğer turizmle ilgili avantajlar hesaba katılarak gerekli tanıtım yapıldığı taktirde yöreyi ziyaret eden turist sayısı bir hayli artacaktır.

Büyük Menderes havzasının Aydın yöresinde yer alan antik şehirler ve tarihi yapılar, ören turizmi ve tarihi turizm açısından önemli potansiyele sahiptir. Orta Menderes yöresinde bulunan en önemli antik şehir Aphrodisias'tır. Büyük Menderes havzasının bir bölümü olarak en canlı arkeolojik kalıntılara sahip olan örenyeridir. Ülkemizin önemli örenyerlerinden olan Aphrodisias'ta bir de arkeoloji müzesi bulunmaktadır. Örenyerinin toplam ziyaretçi sayısı en az 83.600 kişi ile en fazla 214.246 kişi olarak tespit edilmiştir (Tablo 3).

Yabancı ziyaretçi sayısı yerli ziyaretçi sayısından 5 kat daha fazla gerçekleşmiştir. Bu durum 1998 yılı Türkiye'de geliri en fazla olan 10 örenyerinden birinin Aphrodisias Örenyeri olmasını sağlamıştır . Örenyerinin 1999 yılı aylara göre tasnif edilmiş ziyaretçi sayılarına baktığımızda, en fazla ziyaretçi Mayıs ayında (11.930 kişi) en az ise Aralık ayında (1.025 kişi) olduğu izlenmektedir (Şekil 12). Ziyaretçi sayıları her ne kadar kış aylarında azalma göstermiş olsa da turizm faaliyeti yılın tüm aylarında devam etmektedir (Tablo 6). Dikkati çeken diğer bir

Şekil 13 1999 Yılı Aylara Göre, Aphrodisias Örenyeri Yerli, Yabancı ve Toplam Ziyaretçi Sayısı.

Aylar	Yerli ziyaretçi sayısı	Yabancı ziyaretçi sayısı	Toplam ziyaretçi sayısı
Ocak	1.467	2.691	4.158
Şubat	637	2.975	3.612
Mart	1.832	4.146	5.978
Nisan	1.737	5.794	8.531
Mayıs	3.302	8.628	11.930
Haziran	2.462	6.914	9.376
Temmuz	1.003	7.029	8.032
Ağustos	1.625	9.563	11.188
Eylül	1.211	7.177	8.388
Ekim	2.049	6.236	8.285
Kasım	883	2.214	3.097
Aralık	401	620	1.025
Toplam	18.609	64.991	83.600

Tablo 6: 1999 Yılı Aylara Göre Aphrodisias Örenyeri Yerli, Yabancı ve Toplam Ziyaretçi Sayısı.
Kaynak: Aphrodisias Müze Müdürlüğü.

husus bahar aylarında ziyaretçi sayısı yaz aylarından daha fazla olduğudur. Bu durum kültür turizminin tabii durumundan kaynaklanmaktadır. Araştırma bölgesinde Aphrodisias örenyeri yakınında başka bir turizm faaliyeti bulunmadığı için ziyaretçi sayısının tamamı kültür turizmi için örenyerine geldiği anlaşıldığından ören yeri verileri bölgede kültür turizminin sayısal seyri bakımından önemli ölçü oluşturmaktadır. Bu bakımdan Aphrodisias ören yeri istatistikleri; yerli, yabancı, toplam ve aylara göre ziyaretçi sayıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Orta Menderes (Aydın) yöresinin ziyarete açık diğer önemli ören yerleri Nysa, Alinda ve Alabanda antik yerleşmelerdir. Bunlardan en fazla ziyaretçi alan antik yerleşme Nysa'dır. Yıllık ortalama 5-6 bin ziyaretçi almaktadır (Tablo 3). Nysa Sultanhisar ilçesine 3 km uzaklıkta bulunmaktadır. Antik yerleşme canlılığını koruyan harabelerinin çoğu Roma döneminden kalmadır. Edebiyat ve Güzel sanatlarla ilgili bir kültür merkezi olduğu bilinmektedir. Nysa, Efes Celsus kütüphanesi ile aynı tipte bir kütüphaneye sahiptir. Antik yerleşme Aydın-Denizli karayolu üzerinde bulunması ve zamanının bir kültür merkezi olması sebebiyle etkin tanıtım yapılması durumunda daha fazla ziyaretçi çekebilecektir.

Alinda antik şehri nispeten canlı kalıntılara sahip olmasına rağmen yıllık ortalama 800-1000 kişi civarında ziyaretçi almaktadır. Aydın'ın Karpuzlu ilçesinde

Müzenin Adı ve Ziyaretçi Sayıları	**Yerli (müze)**	**Yabancı (müze)**	**Müze Toplam**	**Örenyeri Toplam**
Pamukkale Ark. Müzesi	51.693	*34.542*	**86.235**	***1.260.360***
Aphrodisias Müzesi	18.287	*59.727*	**78.014**	***214.262***
Milet Müzesi	14.697	*3.333*	**17.831**	***110.535***
Aydın Müzesi	-	-	**2.562**	-

Tablo 7: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin Ve Müze Bulunan Ören Yerlerinin 1997 Yılı Toplam Ziyaretçi Sayıları. Ayrıca Tabloda Müzelerin Ziyaretçi Sayıları Yerli Ve Yabancı Olarak da Verilmiştir.

bulunan Alinda merkezi yol güzergahlarından uzak, İç kesimlerde bulunduğundan ziyaretçi sayısı hayli düşüktür. Kültür turizminin gelişimini gösteren diğer istatistiki veriler müze ziyaretçi sayılarıdır. Bilindiği gibi müzeler tarih ve kültürün sergilendiği önemli mekanlardır. Büyük Menderes Havzasında 6 adet müze bulunmaktadır.

Bunlar; Pamukkale (Hierapolis) Arkeoloji Müzesi, Aphrodisias Müzesi, Milet Müzesi, Aydın Müzesi, Denizli Atatürk Etnoğrafya Müzesi ve Yörük Ali Efe Müzesidir.

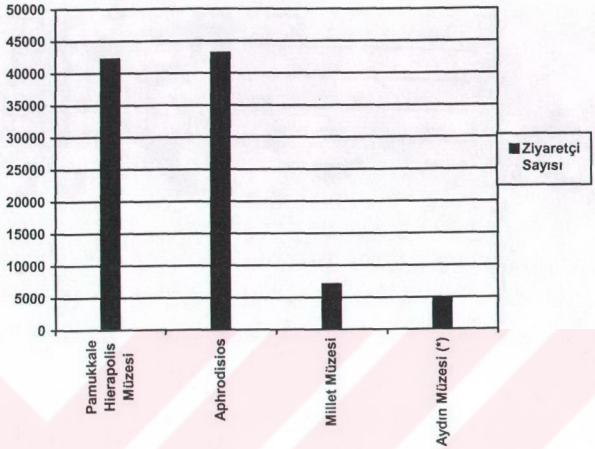
Örenyerlerini ve müzeleri ziyaret eden turistlerin her ikisine de Kültür Turizmine katılan bireyler, yapılan faaliyete de Kültür Turizmi adı verilir. Fakat müzeleri ziyaret eden turistlerin yapmış oldukları seyahatlerinde kültürel unsurları daha ön planda tuttukları ve bu bireylerin kültürel seçicilikleri daha yüksek kişiler olduğu muhakkaktır. Çünkü müzeyi gezmek için zaman ve para ayırmak kültürel ilgi motivasyonundan kaynaklanmaktadır. Müze ziyaretçi sayıları bu kültür turizmi istatistikleri olmaları bakımından önemlidir.

Örenyeri ziyaretçi sayıları ile müze ziyaretçi sayıları arasında büyük sayısal farklılıklar mevcuttur. Ayrıca müzeleri ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçi sayıları farklılıklar göstermektedir (Tablo 7).

Pamukkale Hierapolis Müzesi'ni, 1997 yılında ören yerine gelen 1.260.360 kişiden ancak 86.235 kişisi ziyaret etmiştir. Bu da ören yerine gelen her 14 kişiden 1 kişi ancak müzeyi ziyaret ettiği anlamına gelir (Tablo 7). Ayrıca müzeyi ziyaret eden yerli ziyaretçi sayısı yabancı ziyaretçi sayısından fazladır. Müzelerin daha az ziyaret edilmeleri, müze ziyaretleri için ayrı bir ücret talep edilmesi ile beraber, genel olarak yöreye gelen turistlerin kültürel alanlara olan ilgileri ile ilgidir.

Aphrodisias ören yerini ziyaret eden 214.262 kişiden 78.014 kişi yani ören yerini ziyaret eden her 3 kişiden 1 kişisi müzeyi de ziyaret etmiştir. Bu sayısal değerlerin Aphrodisias müzesi için farklı olması, Aphrodisias ören yeri ziyaretçilerinin kültürel seçiciliği ve düzeyi ile ilgili bir durum söz konusudur.

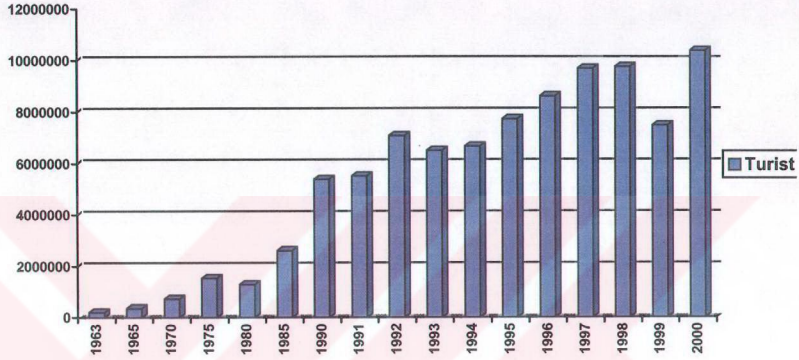
Müzelerin yıllık ortalama ziyaretçi sayılarına baktığımızda Pamukkale Hierapolis Müzesi 60 ile 80 bin arasında, Aphrodisias Müzesi 100 ile 140 bin arasında, Milet Müzesi 5 ile 18 bin arasında ve Aydın Müzesi 2 ile 6 bin arasında değişmektedir (Tablo 7).

(*) Aydın Müzesi 1999-2000 Yıllarında Tamiratta Olduğu İçin 1998 Verisi Kullanılmıştır.
Şekil 14: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 2000 Yılındaki Toplam Ziyaretçi Sayısı.

Yıllar	Pamukkale Hierapolis Müzesi	Aphrodisias Müzesi	Milet Müzesi	Aydın Müzesi
1992	-	102.092	7.006	4.937
1993	-	93.654	10.603	6.480
1994	-	60.723	5.468	6.180
1995	63.755	55.112	7.467	5.511
1996	86.966	70.941	16.629	5.603
1997	86.235	78.014	18.038	2.562
1198	Tamirat	68.824	8.745	4.953
1999	Tamirat	39.421	6.600	Tamirat
2000	42.230	43.153	7.071	Tamirat

Tablo 8: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 1992-2000 Yılları Arası Toplam Ziyaretçi Sayısı.
Kaynak:Aydın Kültür Müdürlüğü.

Şekil 15 :1963-2000 Yılları Arası (Seçilmiş Yıllar) Türkiye'ye Gelen Yıllık Toplam Turist Sayısı.

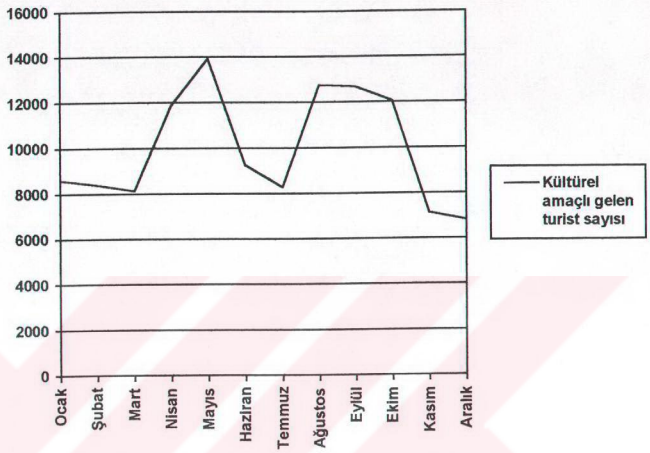
Yıllar	Turist Sayısı
1963	198.000
1965	361.000
1970	724.000
1975	1.540.000
1980	1.288.000
1985	2.614.000
1990	5.389.000
1991	5.517.000
1992	7.076.000
1993	6.500.000
1994	6.670.000
1995	7.726.000
1996	8.614.000
1997	9.689.000
1998	9.752.000
1999	7.464.000
2000	10.385.000

Tablo 9: 1963-2000 Yılları Arası (Seçilmiş Yıllar) Türkiye'ye Gelen Yıllık Toplam Turist Sayısı.

Genel olarak örenyeri ve müze ziyaretçi sayısı ülkemizin yıllık toplam turist sayılarına bir parelellik göstermektedir. Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin büyük çoğunluğu paket turlarla ülkemize gelmektedir. Paket turlarla gelen ziyaretçilerin bir kısmı belli program dahilinde kültür turizmine katılmaktadırlar. Son 10 yılda ülkemize gelen yıllık toplam turist sayısının genel olarak artmış olmasına rağmen Büyük Menderes Havzasındaki müzelerin ziyaretçi sayılarında bir azalma gözlenmektedir. Bu durum örenyeri ziyaretçi sayısı için de geçerlidir. İlgili tablolar ve grafikler incelendiğinde 1992 yılında ülkemize gelen turist sayısı yaklaşık 7 milyon olduğu halde müze ve ören yerlerine giden ziyaretçi sayısı 2000 yılından çok daha fazla olduğu açıktır (Tablo 10). 2000 yılında ise ülkemize 10 milyondan fazla turist gelmiştir. Müze ve örenyerleri ile ilgili Türkiye geneli ziyaretçi sayılarına baktığımızda ise 1996 yılına kadar bir yükselme, daha sonra ise belli bir azalma söz konusudur (Şekil 16). Bütün bu istatistik veriler göstermektedir ki son yıllarda araştırma bölgesine gelen ve kültür turizmine katılan turistlerin sayısında giderek azalma görülmektedir. Bu azalma tüm Türkiye turizmi için de geçerlidir. Nitekim seyahat acentalarına ve rehberlere uyguladığım anketlerde, son yıllarda ülkemize gelen turistin kültür seviyesinin düştüğünden, geldiği yer hakkında bile yok denecek kadar az bilgiye sahip insanların ülkemize geldiğinden sıkça bahsedilmiştir.

Ülkemize gelen turistlerin geliş nedenlerine göre yapılan istatistiklere göre turistlerin ancak %9'u ile %13'ü kültürel amaçla geldikleri anlaşılmaktadır (Tablo 11). Toplantı -konferans, eğitim - öğrenim ve dini sebeple ülkemize gelenler de kültür turizmi kapsamında değerlendirildiğinde bu sayı ancak %15'i bulabilmektedir. Araştırma bölgesi ve ülkemiz özellikle Hıristiyanlara yönelik inanç turizmi açısından önemli potansiyel içermesine rağmen ülkemize dini amaçlı gelen turist sayısı ancak % 0.25'tir. Eğitim-öğretim ve toplantı/konferans için de ülkemize çok az turist gelmektedir.

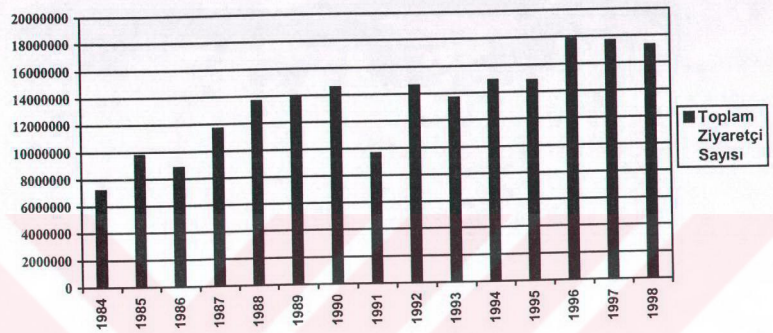
Ülkemize gelen kültür amaçlı turistlerin aylara göre seyrine baktığımızda, en az turist yaz ve kış aylarında, en fazla turist ise bahar aylarında geldikleri görülmektedir (Şekil 17). Ülkemizin coğrafi şartlarında kültür turizminin en uygun olduğu mevsim istatistiği verilerde de olduğu gibi bahar aylarıdır. Ülkemizde tatil için en fazla kıyı turizmi ve yaz ayları tercih edilmektedir. Ülkemizde turistik faaliyetlerin yıl boyunca devam etmesi için kültür turizminin tanıtım ve teşvikine ihtiyaç vardır.Sonuç olarak araştırma bölgesi ve ülkemiz kültür turizmi konusunda hak ettiği yerlerden çok daha gerilerde bulunmaktadır.

Şekil 17 1995 Yılı Türkiye'ye Kültürel Amaçlı Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı.

Aylar	Kültürel Amaçlı Gelen Turist Sayısı
Ocak	8.597
Şubat	8.380
Mart	8.120
Nisan	11.875
Mayıs	13.938
Haziran	9.238
Temmuz	8.281
Ağustos	12.746
Eylül	12.677
Ekim	12.074
Kasım	7.131
Aralık	6.804
Toplam	119.861

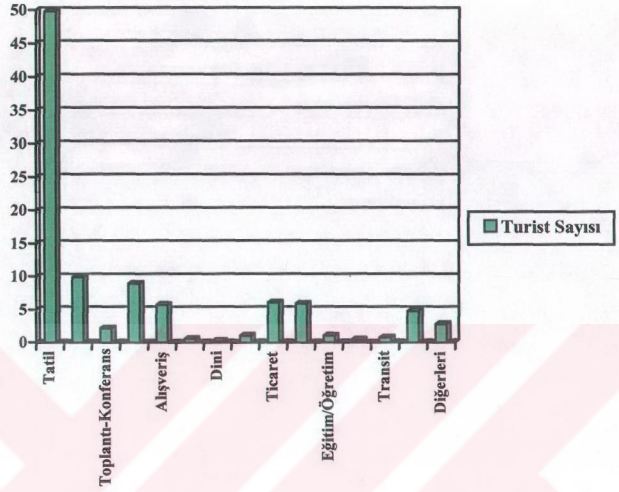
Tablo 12: 1995 Yılı Türkiye'ye Kültürel Amaçlı Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı.
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Şekil 16 :1984-1998 Yılları Arası Ülkemizde Toplam Ören Yeri Ve Müze Ziyaretçi Sayısının Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllar	Yerli ziyaretçi sayısı		Yabancı ziyaretçi sayısı		
	Müze	**Örenyeri**	**Müze**	**Örenyeri**	**Toplam**
1984	3.146.172	582.782	2.228.990	1.227.266	**7.205.235**
1985	3.638171	1.191.568	2.748509	2.282.993	**9.774.965**
1986	3.391.208	788.459	3.246.223	1.486.943	**8.834.685**
1987	4.252.580	1.068.154	3.513.802	3.172.089	**11.691.295**
1988	4.002.819	976.327	4.873.824	3.799.614	**13.652.581**
1989	3.015.860	1.402.117	4.457.609	5.021.514	**13.897.100**
1990	4.070.344	751.772	4.413.244	4.681.812	**14.576.376**
1991	3.604.146	1.536.352	2.166.559	2.342.517	**9.649.547**
1992	3.601.596	1.940.372	3.709.217	5.344.472	**14.634.657**
1993	3.861.155	1.986.284	3.588.972	4.227.058	**13.663.469**
1994	4.495.276	1.305.628	3.448.005	4.832.018	**14.910.563**
1995	4.649.080	2.322.884	3.322.872	4.507.157	**14.846.993**
1996	4.830.009	2.788.069	4.048.513	6.161.602	**17.828.175**
1997	5.165.046	2.392.511	4.503.003	5.598.120	**17.658.680**
1998	4.358.216	2.144.779	4.602.797	6.194.932	**17.300.724**

Tablo 10: 1984-1998 Yılları Arası Ülkemizde Toplam Ören Yeri Ve Müze Ziyaretçi Sayısı.
Kaynak: DİE.

Şekil 18 :1998 Yılı Ülkemize Geliş Nedenlerine Göre Turist Sayısı.

Turistlerin Geliş Nedenleri Toplam Turist Sayısı İçinde %'si	1993	1996	1997	1998
Tatil	60	50	56,12	49,79
Kültürel	9	13	10,45	9,86
Toplantı/Konferans	1	1,3	1,49	2,17
İş ilişkileri	6	10	5,51	8,90
Alış verişler	11	4,1	5,94	5,73
Sağlık/Kaplıca	*	*	*	0,55
Dini	*	*	*	0,21
Sportif İlişkiler	*	*	*	1,03
Ticaret	3,5	4,8	6,5	6,10
Yakın Ziyareti	4	4,5	6,28	5,91
Eğitim Öğretim	*	*	*	1,06
Kamu Hizmeti	*	*	*	0,40
Transit	*	*	*	0,71
Çalışma	2	4,3	3,91	4,81
Diğerleri	*	*	*	2,71

Tablo 11 : Ülkemize Gelen 1993-1998 Yılları Arası Toplam Turist Sayısı İçinde Geliş Nedenlerine Göre %'si

Kaynak : DİE Yabancı Ziyaretçiler Anketi

Önemli örenyerleri etrafındaki turistik yapılaşma ören turizminin gelişmesinden etkilenmiştir. Ören turizminin gelişimine paralel olarak konaklama tesislerinin yapımı öncelikle Pamukkale-Hierapolis örenyeri ve yakın çevresinde inşa edilmeye başlanmıştır.Pamukkale kasabasında, Karahayıt kasabasında ve Denizli merkezde turistik tesisler kültür, doğa ve kaplıca turizmine bağlı olarak yapılmışlardır.Günümüzde Pamukkale kasabası, Karahayıt kasabası ve Denizli'de toplam tesis sayısı 140 adet olup yatak kapasitesi ise 9693'tür.(Tablo7)

Araştırma alanının Aşağı B.Menderes yöresinde kıyı ve kültür turizmine bağlı turistik tesisler yapılmıştır. Yenihisar(Didim) ilçesinde yoğunluk kazanan bu tesislerin toplam tesis adeti 237,yatak kapasiteleri ise 17901'dir(Tablo Didim).

Yer	Turizm İşletme Belgeli Tesisler		Turizm Bakanlığından Yatırım Belgeli Tesisler		Belediye Bağlı Tesisler		İkinci Konutlar (Yazlık)	
	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Site Sayısı	Yatak Sayısı
Didim	26	3623	20	3705	227	10573	220	10000
Aydın/Merkez	4	349	-	-	9	313	-	-
Nazilli	2	176	-	-	4	120	-	-
Söke	-	-	1	20	8	351	-	-
İncirliova	-	-	1	18	1	28	-	-
Çine	-	-	1	24	2	72	-	-
Karacasu	-	-	1	46	1	22	-	-
Kuyucak	-	-	1	20	-	-	-	-
Toplam	**32**	**14148**	**25**	**3833**	**252**	**11479**	**220**	**10000**

Tablo 13: Didim, Nazilli, Söke, Aydın Merkez, İncirliova, Çine, Karacasu ve Kuyucak' ta Bulunan Turistik Tesisler.

Yerleşmenin Adı	Turizm İşletme Belgeli Tesisler		Belediye Belgeli Tesisler		Moteller		Pansiyonlar	
	TED.Ada	Yat.Sac.	TED. Ada.	Yat. Sac.	TED. Ada.	Yat. Sac.	TED. Ada.	Yat. Sac.
Denizli Merkez	17	1512	12	456	_	_	9	418
Karahayıt Kasabası	6	2569	_	_	5	769	74	1080
Pamukkale Kasabası	2	522	30	2244	_	_	6	104
Toplam	25	4622	42	2700	5	769	68	1602

Tablo 14: Pamukkale (Hierapolis) Turizm Merkezinin Yakın Çevresinde Bulunan Denizli Merkez, Karahayıt ve Pamukkale Kasabasındaki Turistik Tesisler ve Yatak Kapasiteleri.
Kaynak: Denizli İl Turizm Müdürlüğü.

d. Ören Turizminde Tur Hatları

B.Menderes havzasında örenyerlerini ziyaret, öncelikle bireysel olarak başlamıştır, 1980'li yıllara kadar devam etmiştir, 1980'den sonra öncelikle Pamukkale (Hierapolis) örenyeri başta olmak üzere diğer örenyerleri de düzenli tur organizasyonlarıyla ziyaret edilmişlerdir. Günümüzde B.Menderes havzasındaki örenyerleri %80-85 oranında düzenli turlarla gezilmektedir.1984 yılından itibaren örenyerlerinin ziyaretçi sayıları giderek artan bir seyir izlemiştir.

Günümüzde B.Menderes havzasında ören turizmi çoğunlukla kitle turizmi şeklinde 35-40 kişilik organize turlarla yapılmaktadır. Araştırma bölgesi ülkemizin en önemli kıyı turizm merkezlerine coğrafi yakınlığı vardır. Bu turizm merkezleri; Antalya ,Kaş ,Fethiye, Marmaris, Bodrum, Didim Kuşadası ve Çeşme 'dir. Bu turizm merkezlerine ek olarak İzmir ve araştırma bölgesi içerisindeki Pamukkale–Karahayıt turizm merkezleri bölgede bulunan örenyerlerine ziyaretçi sağlamaktadırlar. Denizli, Karahayıt ve Pamukkale kasabasındaki turistik tesisler çoğunlukla çevre turizm merkezlerinden ve Türkiye genelinden gelen organize turlara genellikle bir gecelik konaklama merkezi olarak hizmet vermektedir. Son on yıl içerisinde Antalya–Korkuteli-Acıpayam, Fethiye-Çavdır-Acıpayam, Muğla–Kale-Tavas, Söke-Milas, Salihli-Alaşehir-Denizli, İzmir-Aydın otoyolu gibi B.Menderes havzasına bağlanan yolların bir kısmının yeni yapılmış olması, bir kısmının da önemli tadilattan geçmiş olması yöre turizminin canlanmasında önemli bir yere sahiptir.

B.Menderes havzasındaki antik şehirlere turlar, genellikle günübirlik yapılmaktadır. İki günlük ve daha uzun süreli turlar B.Menderes havzasının yakın çevresindeki kıyı turizm merkezlerinden olduğu gibi Türkiye'nin diğer bölgelerinden de yapılmaktadır. B.menderes havzasındaki **antik kentlere** yapılan başlıca turlar aşağıya çıkartılmıştır.

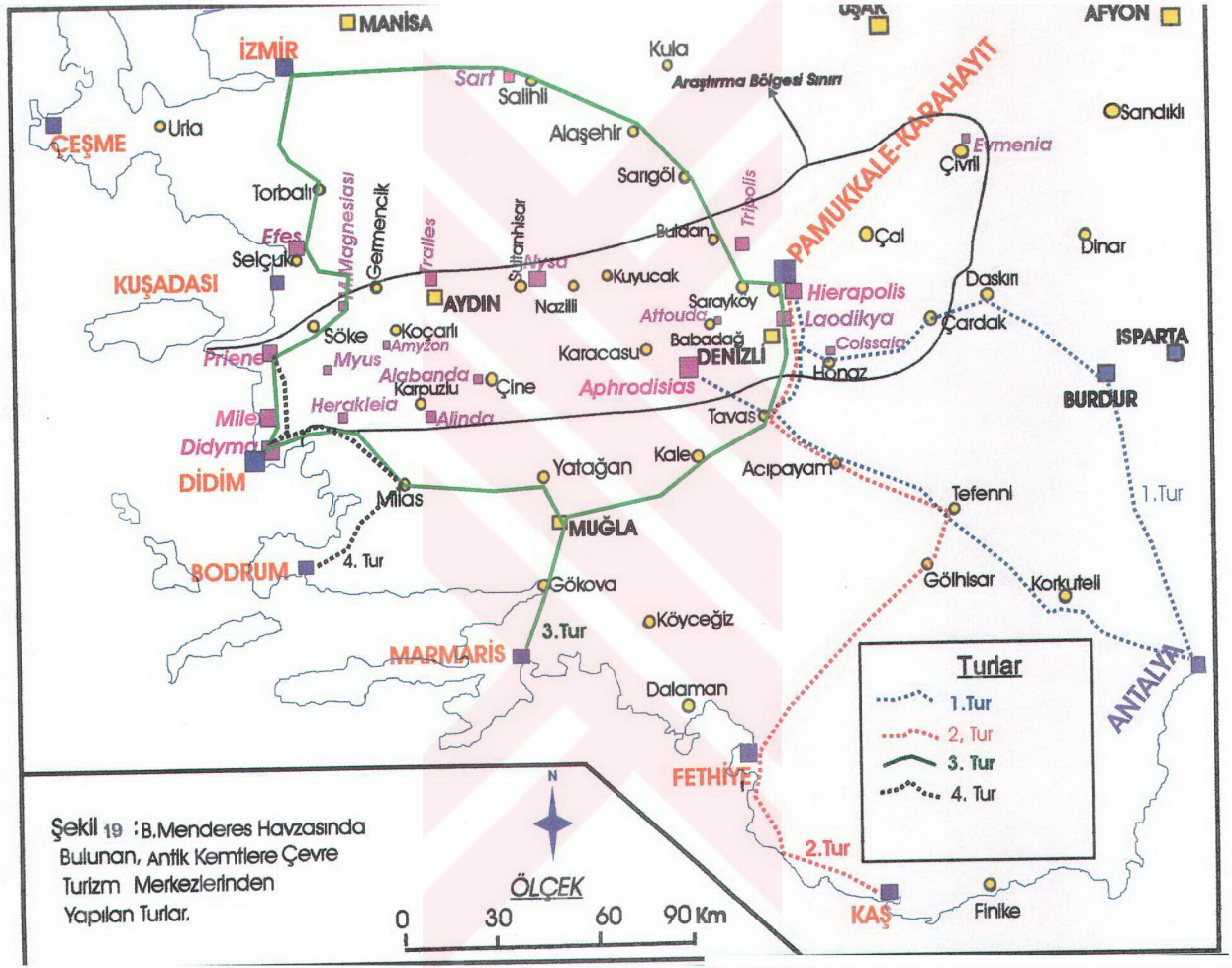
1.Antalya'dan günübirlik **"Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias"** turu (Şekil: 20/1).

2.Kaş'tan günübirlik **"Pamukkale (Hierapolis)"** turu (Şekil 19/1).

3.Marmaris'ten iki günlük **"Pamukkale (Hierapolis), Selçuk ,Priene, Milet, Didyma"** turu. Konaklama :Kuşadas'ında (Şekil 19/1).

4.Bodrum'dan günübirlik **"Milet, Didim ,Priene"** turu (Şekil 19/1).

5.Kuşadası'ndan günübirlik **"Priene ,Milet Didim"** turu (Şekil: 20/2).

Şekil 19 : B.Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kemtlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar.

6.Kuşadası'ndan günübirlik **"Pamukkale (Hierapolis)"** turu (Şekil 19/2).

7.Çeşme'den günübirlik **"Efes , Priene, Didim, Milet"** turu (Şekil 19/2).

8.Antalya'dan iki günlük **"Pamukkale (Hierapolis), Sard, Efes, Aphrodisias"** turu.Konaklama İzmir(Şekil 20/2).

9.Fethiye'den günübirlik **"Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias"** turu (Şekil 19/2).

10. Bodrum'dan günübirlik **"Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias"** turu(Şekil 19/2).

11.İzmir'den günübirlik **"Sard ,Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias"** turu (Şekil 19/3).

12-Kuşadası'ndan günübirlik **"Efes, Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Hierapolis"** turu (Şekil 19/3).

13. Marmaris'ten günübirlik **"Didyma, Milet, Priene"** turu (Şekil 19/3).

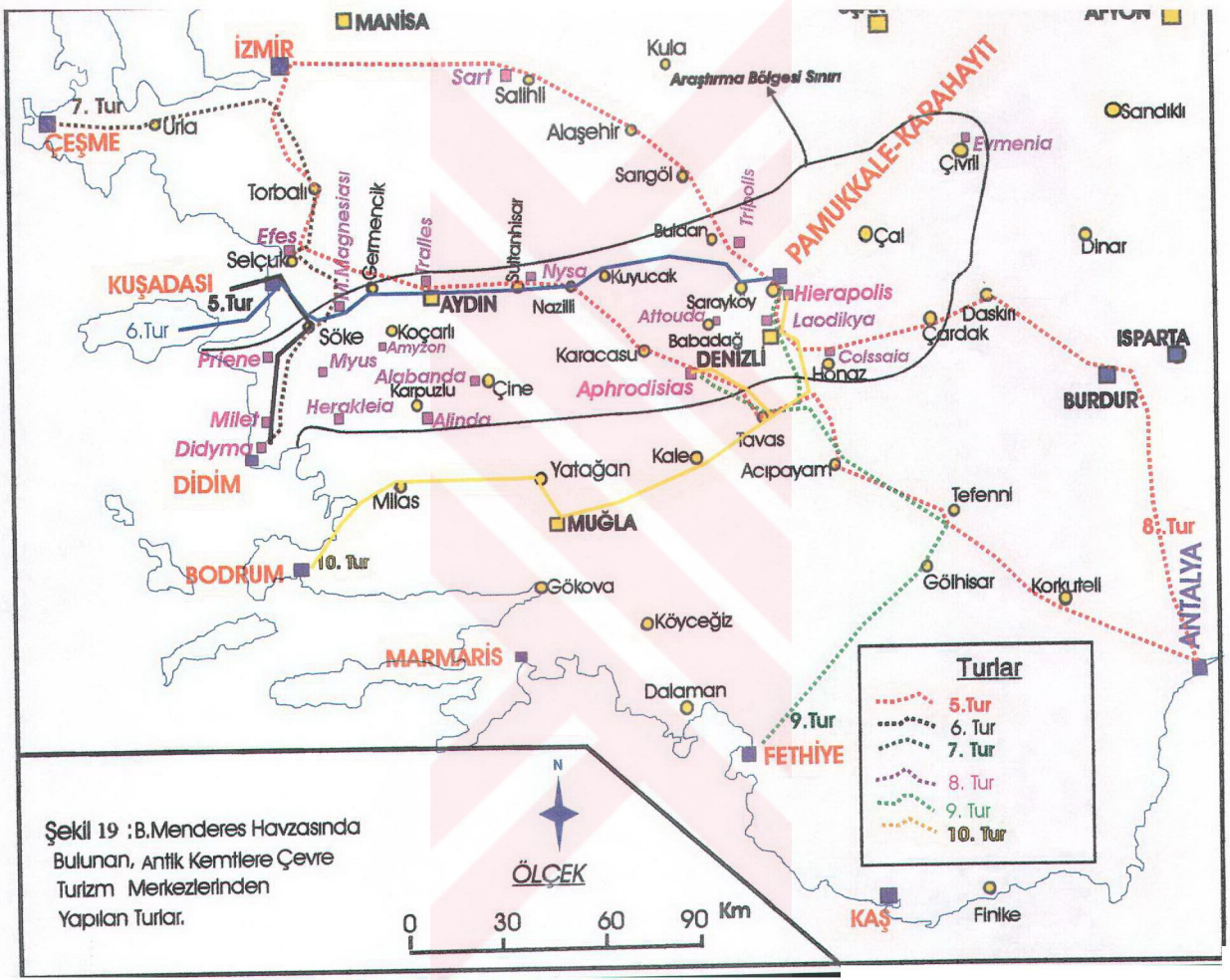
14. Fethiye'den günübirlik **"Didyma, Milet, Priene"** turu(Şekil 19/3).

15. Kaş'tan iki günlük **"Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Efes Priene, Milet ,Didyma"** turu. Konaklama: Karahayıt (Şekil 19/3).

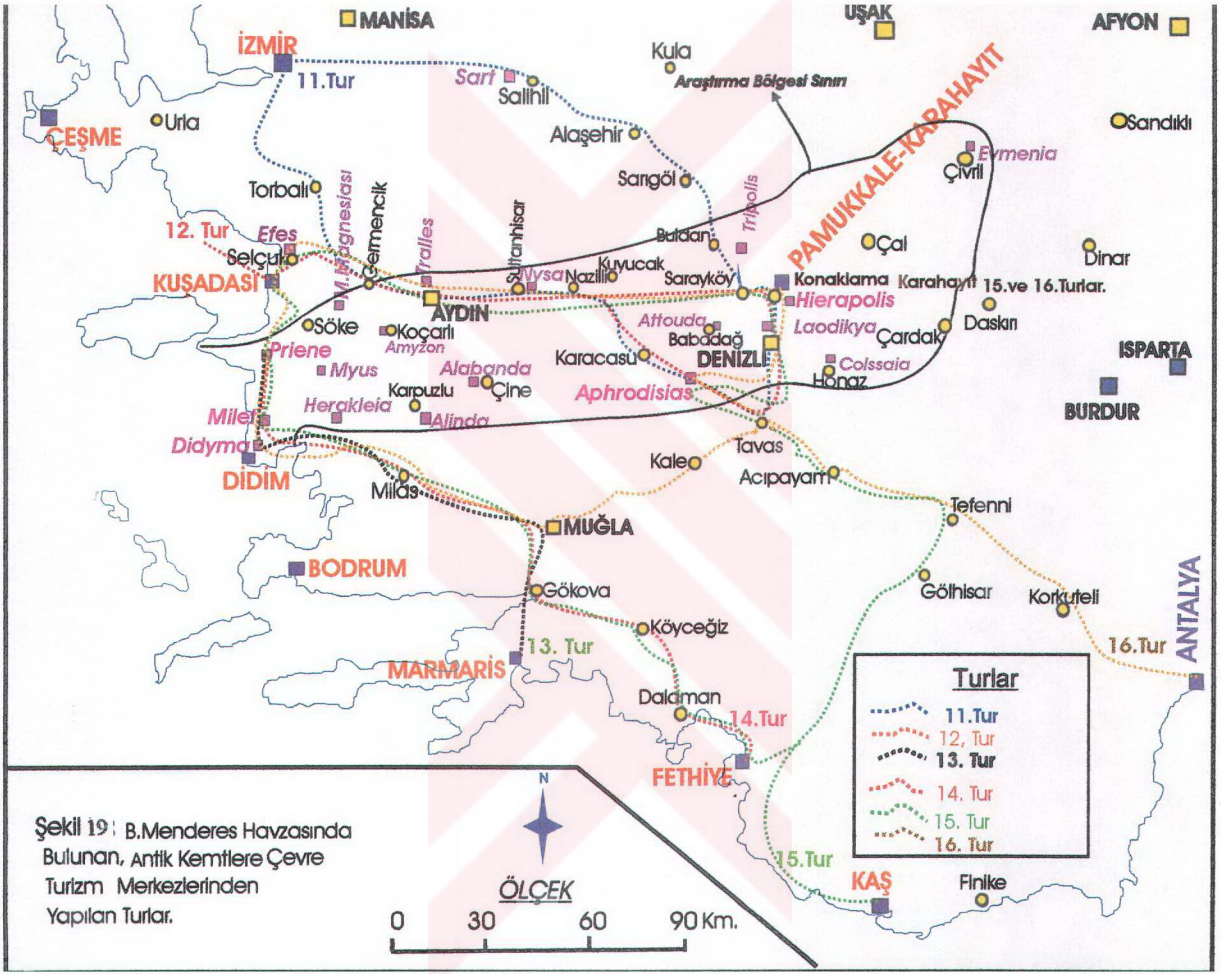
16. Antalya'dan üç günlük **"Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Efes, Priene, Milet, Didyma"** turu . Konaklama Karahayıt ve Didim (Şekil 19/3).

B.Menderes havzasına yapılan günübirlik 2 veya 3 günlük turlar dışında, yöreye "Anadolu Turu" kapsamında öncelikle Pamukkale ve daha sonra Aphrodisias ,Milet ,Didim, Priene örenyerleri dahil edilmektedir. Yöre sınırları içinde Anadolu Turu ile gelen turistler Karahayıt ,Didim ve Pamukkale'de 1 gün konaklamaktadırlar. Ayrıca inanç turizmine yönelik "Yedi Kiliseler Turu"na Hierapolis ve Laodikya antik yerleşmeleri dahil edilmektedir.

B.Menderes havzasına yapılan tur programlarında yer alan antik yerleşmeler ;Hierapolis,Aphrodisias,Priene,Milet ve Didyma 'dır. Bu beş antik yerleşme dışında kalan Tripolis, Laodikya, Nysa, Tralles, M.Magnasisası, Herakleia, Myus, Alinda ve Alabanda gibi antik yerleşmeler tur programlarında ya hiç yer almamakta ya da çok nadir yer almaktadırlar. Söz konusu antik yerleşmelerin tur programlarında yer almamalarının önemli iki nedeni vardır. bunlardan biri; kıyı bölgelerinden gelen turistler ülkemize tatil amacıyla geldikleri için kültür turizmine ilgileri istenilen seviyede değildir. İkincisi ise tur programları oldukça kısa tutulmaktadır.

Şekil 19 : B.Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kemtlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar.

Şekil 19: B.Menderes Havzasında Bulunan, Antik Kemtlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar.

Havzada tur programlarında yer almayan antik yerleşmeler iki bölümde gezilebilir .Bunlar aşağı B.Menderes yöresinde bulunan orta ve yukarı B.Menderes yöreleridir. Aşağı B.Menderes yöresinde Priene ,Milet, Didyma ile birlikte Herakleia ve M.Magnesiası 'da tur programına dahil edilebilir .Orta ve yukarı Menderes havzasında ise Tralles ,Naysa Tripolis, Hierapolis, Laodikya ve Aphrodisias antik yerleşmeleri ve ulaşım durumlarına göre Alinda ve Alabanda antik kentler ilave edilebilir. Alternatif kültür turizmi hatları olarak da adlandırabileceğimiz tur hatları aşağıya çıkartılmıştır.

1.Didem'den günübirlik **"Herakleia, M.Mgnesiası, Priene, Milet, ve Didyma "** turu (Şekil 20).

2.Kuşadası'ndan günübirlik **"Priene, Milet, Didyma, Herakleia, M.Magnesiası"** turu (Şekil 20).

3.Bodrum'dan günübirlik **"Herakleia, M.Magnesiası, Priene, Milet, Didyma"** turu (Şekil 20).

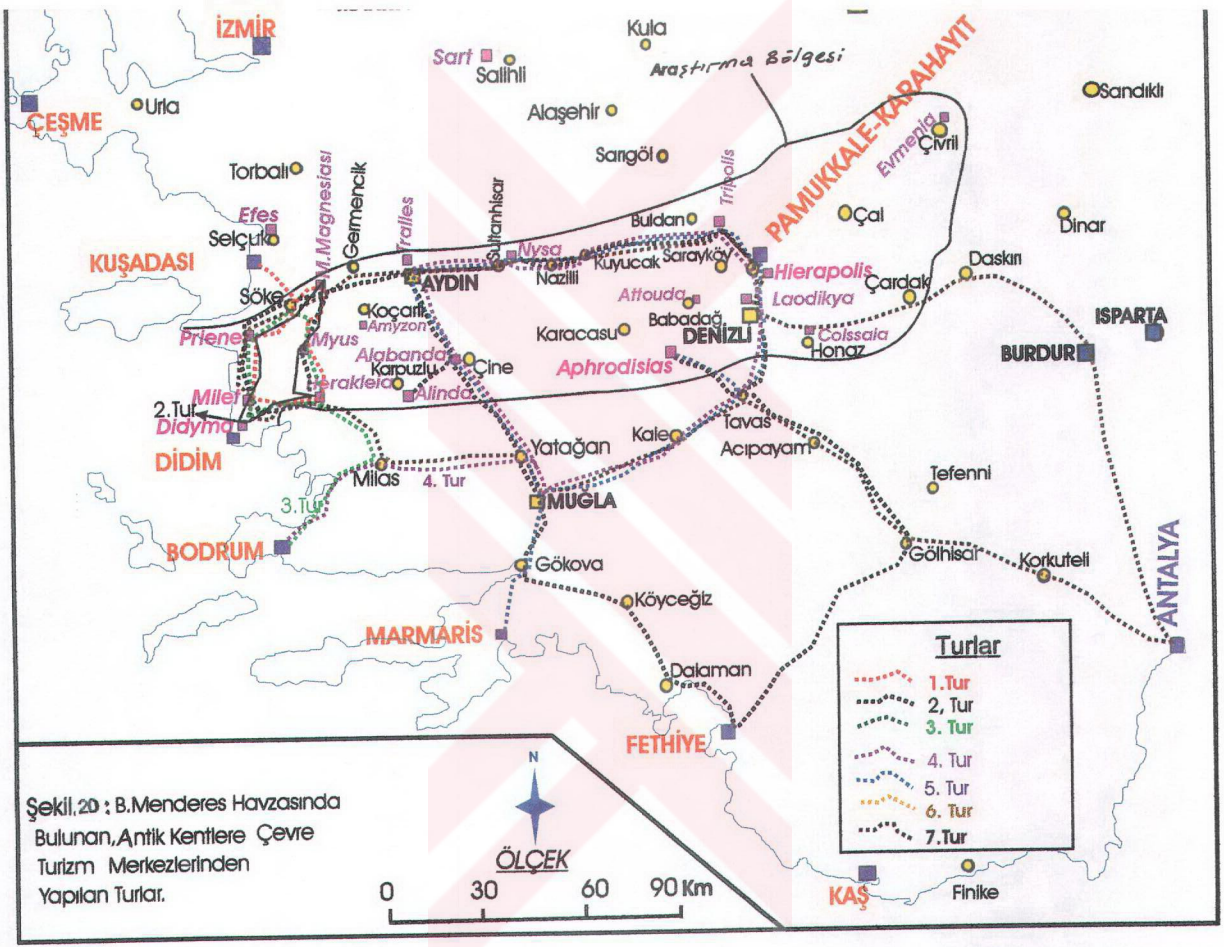
4.Bodrum'dan iki günlük **"Aphrodisias, Laodikya, Pamukkale (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles , Alinda Alabanda "** turu.Konaklama :karahayıt(Şekil 20).

5.Marmaris'ten iki günlük **"Aphrodisias, Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles, Alinda , Alabanda"** turu .Konaklama Karahayıt. (Şekil 20).

6.Fethiye'den üç günlük **" Aphrodisios, Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis Nysa, Tralles, M.Magnesiası, Priene, Milet, Didyma ,Heraleia"** turu .Konaklamalar:Karahayıt ,Aydın,Didim(Şekil 20).

7.Antalya'dan üç günlük **"Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles, M.Magnesiası, Priene, Milet, Didyma Herakleia"** turu. Konaklamalar: Karahayıt, Aydın ,Didim (Şekil 20).

B. Menderes havzasında tarihi yapılar, yalnızca tarihi yapılara yönelik tur organize edilecek kadar zengin değildir. Fakat örenyerlerine yapılan turlarla birlikte, mutlaka görülmesi gereken tarihi yapılar vardır. Havzaya yapılan turlar sadece ören turizmi şeklinde yapılması yerine kültür turizmi turu şeklinde yapılıp, havzadaki tarihi yapılara ve savaş alanlarına da yer verilerek organize edilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca B. Menderes havzasındaki tarihi yolları takiben de tur programları organize edilebilir (Şekil 21).

Şekil.20 : B.Menderes Havzasında Bulunan,Antik Kentlere Çevre Turizm Merkezlerinden Yapılan Turlar.

e. Ulaşım ve Konaklama

Büyük Menderes Havzası, ulaşım açısından antik dönemden bu yana önemli yolların geçtiği bir coğrafi konuma sahiptir.Günümüzde havzaya ulaşım olanaklarının tamamı(karayolu,deniz yolu,hava yolu ve demiryolu) kullanılabilmektedir (Şekil 22).

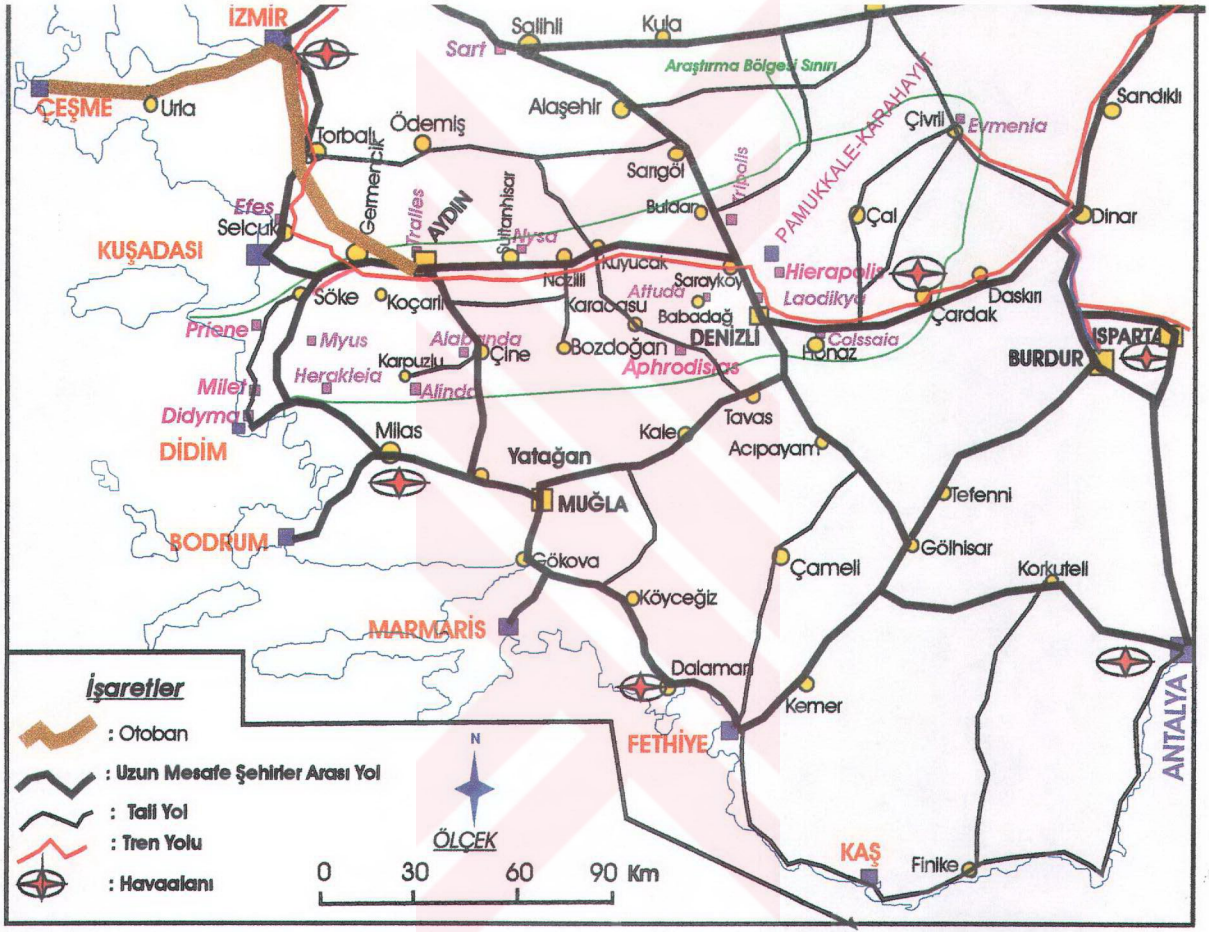
Ülkemizin en önemli turizm merkezleri olan Antalya, Kaş, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Didim, Kuşadası, Çeşme ve İzmir gibi şehirlerin, Anadolu'nun iç kısımları ile olan bağlantılarının büyük çoğu B. Menderes Havzasından geçmektedir. Havzadaki önemli karayolu bağlantıları genel olarak doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Havzayı doğu-batı doğrultusunda Söke-Aydın-Nazilli-Denizli yolu kesmektedir. Bu yolun Kuyucak-Denizli güzergahında önemli bakım ve onarım çalışmasına ihtiyaç vardır. Havzayı Fethiye-Marmaris-Bodrum Turizm merkezine bağlayan Fethiye-Muğla-Aydın-İzmir yolu havzanın önemli güzergahlarından birini oluşturmaktadır.Bu yolun Muğla-Çine kısmı son yıllarda önemli bir tadilat geçirmiştir. Son 10 yıl içersinde Antalya-Korkuteli-Acıpayam-Denizli, Fethiye-Kemer-Gülhisar-Acıpayam-Denizli, Muğla-Kale-Tavas-Denizli, Söke-Milas-Bodrum, Salihli-Alaşehir-Denizli,Afyon-Dinar-Çardak-Denizli ve Çeşme-İzmir-Aydın otoyolu gibi önemli karayolu ulaşım güzergahlarının bir kısmının yeni yapılmış olması bir kısmının ise önemli bakım ve onarım yapılmış olması havza turizminin canlanmasında önemli bir yere sahiptir.

Araştırma bölgesi yakın çevresinde Antalya , Dalaman , Bodrum-Milas ve İzmir havaalanları, havzanın turizm ulaşımında önemli bir yere sahiptirler.

Ülkemizin en eski demiryolu hattı olan İzmir-Söke-Aydın-Denizli hattı halen kullanılmakla beraber yolcu başına kapasitesi oldukça düşüktür.Havzadaki demiryolu hatları eski buharlı trenlerle kültür turların yapılabileceği bir kullanıma dönüştürülmesi bölge turizmine katkıda sağlayacaktır.

B.Menderes Havzası yakın çevresinde kıyı turizmine bağlı yat turizminin gelişmemiş olması ve bu alanda limanların varlığı, bölgeye gelen bir kısım turistin deniz yoluyla ulaşımını sağlamaktadır.Araştırma alanı sınırları içinde bulunan Didim-Akbük kıyı turizm merkezinde küçük çaplı Altınkum limanı bulunmaktadır . Bu alanda yat limanı çalışmaları proje aşamasında devam etmektedir.

B.Menderes Havzası sınırları içinde iki önemli turizm merkezi bulunmaktadır.Bunlar, Pamukkale-Karahayıt ve Didim-Akbük turizm merkezleridir . Bu turizm merkezlerinden Pamukkale-Karahayıt kültür-doğa ve kaplıca turizmine bağlı gelişmiş olup Hierapolis ve Pamukkale' ye yapılan turların konaklama ihtiyacını

Şekil 22 :Araştırma Bölgesi Yakın Çevresindeki Turizim Merkezleri ve Ulaşım Durumu

karşılamaktadır.Pamukkale-Karahayıt turizm merkezinin toplam yatak kapasitesi 963'tür.

Aşağı Büyük Menderes yöresindeki antik kentleri ziyaret amacı ile gelen kültür turizmi turlarına konaklama olanağı sağlayan ve araştırma alanı içinde bulunan diğer turizm merkezi Didim-Akbük olup toplam yatak kapasitesi 17.901'dir.Bu sayıya ikinci konutların (yazlık) yatak sayısı dahil değildir.

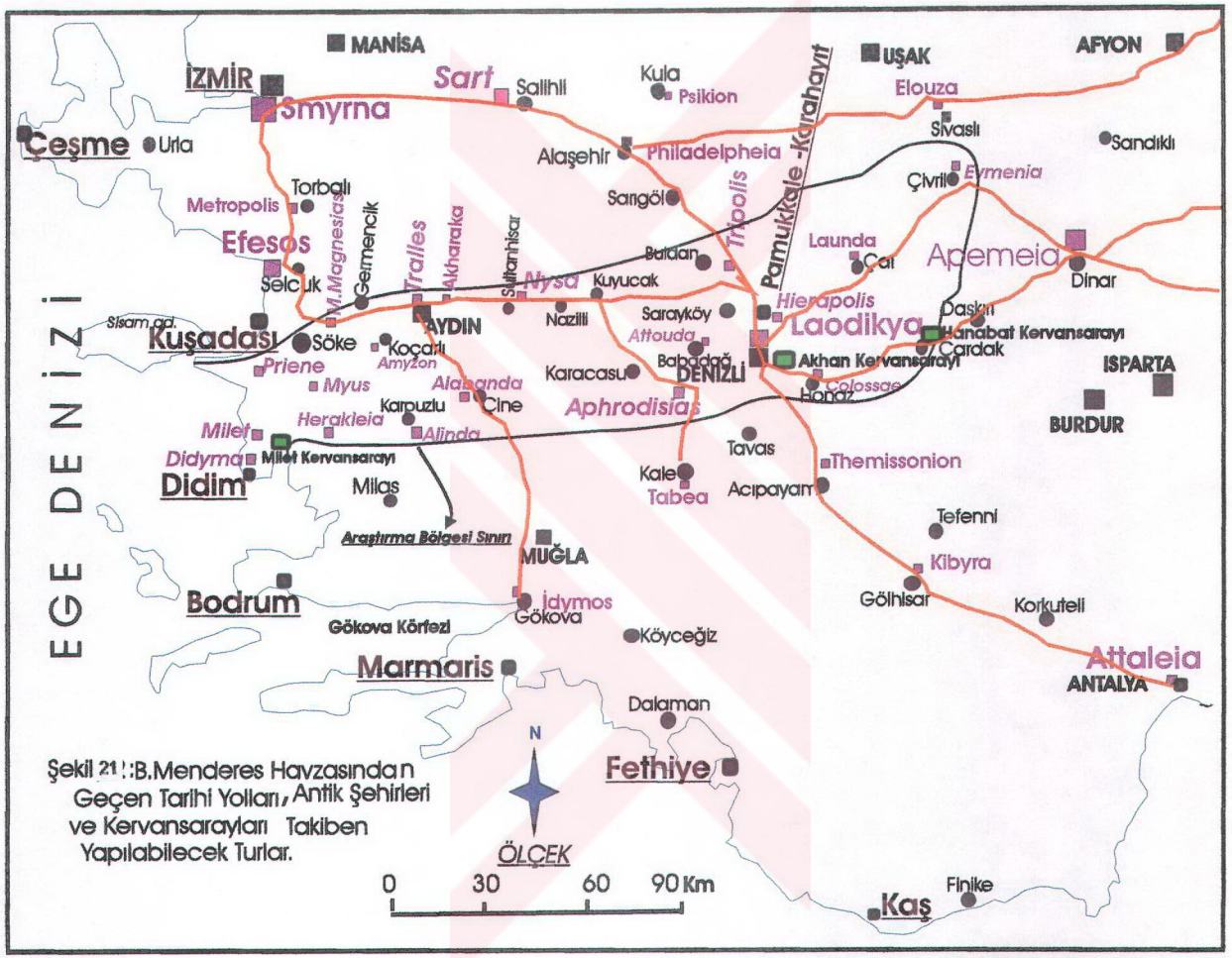
Araştırma bölgesi çevresinde bulunan turizm merkezleri de kültür turizmi turlarının önemli konaklama alanlarıdırlar. Bunlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Fethiye, Kaş, Antalya, İzmir ve Çeşme'dir (Şekil 22).

2. Tarihi Turizm

Tarihi kaynakların turizm amaçlı kullanımından kaynaklanan turistik faaliyetlere tarihi turizm denir. Tarihi kaynaklar bir milletin önceki nesillerden kalan tarihi miraslarını içerir ki bunlar toplumun genel yararı için inşa edilmiş dini yapılar, meclis binaları, saraylar ve müzeler gibi maddi kültür mirası yapılardır. Ayrıca tarihi turizmin kaynakları tarihi dönemlerin kültürünü yansıtan tarihi eşyalar ve tarihi dönüm noktalarının oluştuğu savaş alanları ve önemli anlaşmaların yapıldığı mekanlar da tarihi turizmin kaynaklarındandır.

Coğrafi şartların insan yaşamı için en uygun olduğu sahalar aynı zamanda tarihi kaynaklar için de en zengin mekanlardır. Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve Çin orta çağdan sonra Avrupa ve Kuzey Amerika tarihi miras açısından en zengin bölgelerdir. Bir bölge içerisinde tarihi kaynakların mekansal dağılımları herhangi bir şekilde olabilir. Uzak kırsal alanlarda tek bir çekicilikten (örneğin bir malikâne) köy, kasaba ve şehirlerde çekici bir görünüm oluşturacak şekilde bir cadde boyunca uzanmış binalar topluluğuna ya da belli bir lokasyonda (örneğin müzelerde) birikmiş tarihsel nesnelere kadar çeşit çeşittir.

Tarihi turizm aynı zamanda miras turizmi demek değildir; fakat onun önemli bir parçasıdır. "Miras turizmi" kavramı turistler tarafından yalnızca tarihsel kaynakların değil, aynı zamanda, bir ülkenin manzaraları, doğal tarihi, sanat ve kültürünün de kullanıldığı anlamına gelir. Aslında miras bir nesilden diğerine geçen her tür kaynağın kullanımını ifade eder. Nuala Johnson'ın (1996) kültür mirasının coğrafi incelemesi için şu değimi kullanmıştır; "Turizm, tarihle coğrafyanın buluştuğu yerdir".

Şekil 21 : B.Menderes Havzasından Geçen Tarihi Yolları, Antik Şehirleri ve Kervansarayları Takiben Yapılabilecek Turlar.

Kitlesel turizm pazarında tarihsel kaynaklar büyük öneme sahiptir. Kitlesel turizm, turizmde her ne kadar eğitim seviyesi düşük bireylerden oluşuyor ise de tarihsel çekiciliklerden daha iyi eğitim görmüş ve toplumun "beyaz yakalılar" olarak bilinen kesimi tarafından ziyaret edildikleri anlaşılmaktadır.

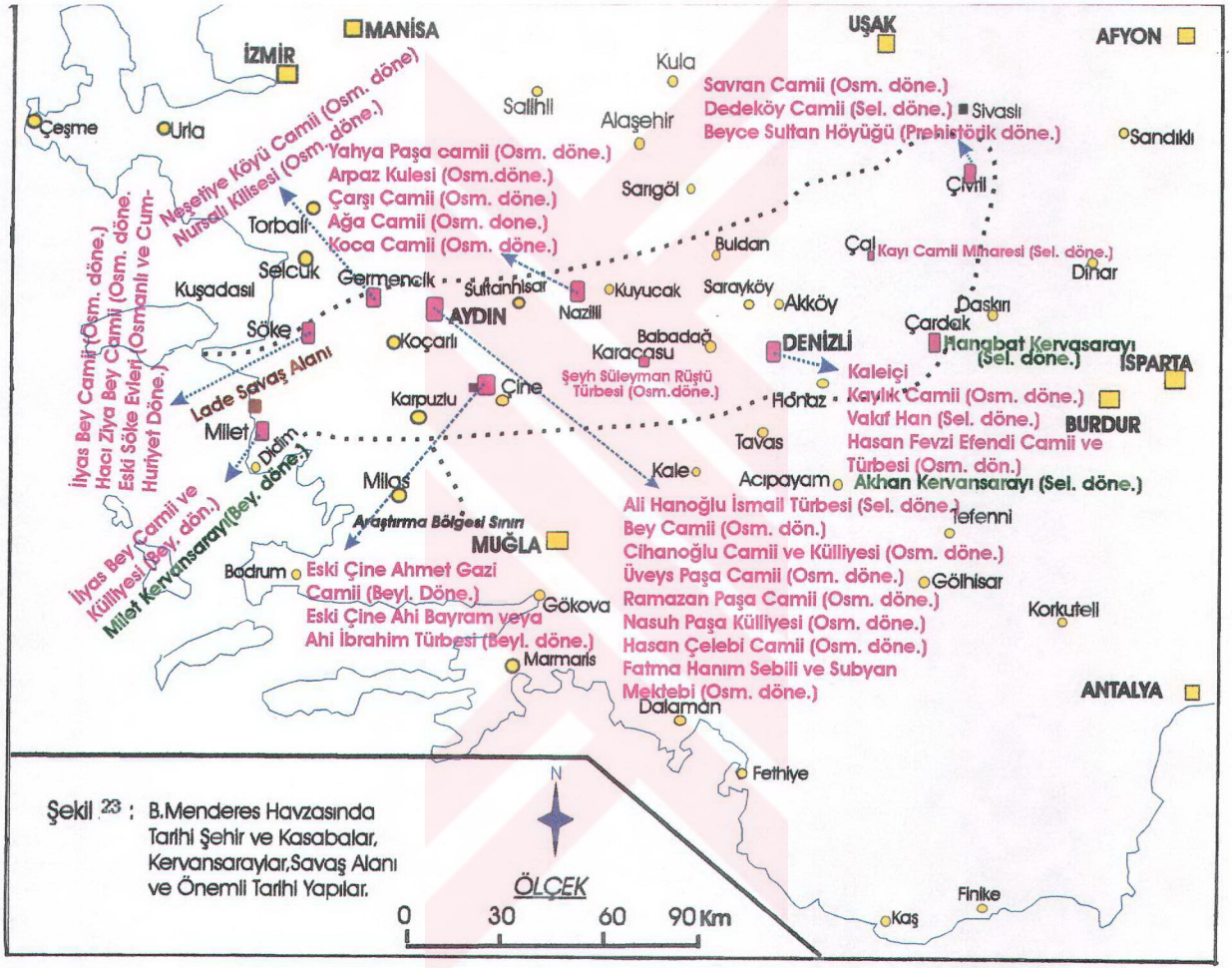
Tarihsel kaynaklar bir şehirde ve kasabada yalnız başına ayrı bir çekicilik alanı olarak ortaya çıkabilir. Bunlar modern gelişen orijinal dokuyu tamamen bozmuş olsa da, modern yapılanma içinde izole kalmış alanlardır. Fakat şehirsel değişim, doğası gereği çoğu zaman eski binalar yerlerine yeni binaları zaman içinde bırakmaktadırlar. Saf bir şekilde koruna gelmiş tarihi şehir ve kasabalar, şehirlerin çok sınırlı bölgelerine sıkışmak zorunda kalmışlardır. Eski yapılar ne kadar yüksek oranda iseler, o alanın tarihsel yapısı da o kadar güçlü ve ve coğrafi görünüm çekiciliği de okadar yüksektir. Buralardaki en gösterişli yada olağanüstü binalar turistlerin dikkatlerinin odağını oluştururlar. Tarihi şehirlerin başlıca dört fonksiyonu önem kazanmaktadır. Bunlar şehrin savunma fonksiyonu açısından; şehir surları, şehir kapıları, kaleler, şatolar gibi, şehrin dinsel fonksiyonu; cami, katedral, kilise, tapınak, havra, mescit gibi, şehrin konutla ilgili fonksiyonu; saraylardan basit evlere kadar olan konutlar, şehrin ticari fonksiyonu; Pazar yerleri, hal binaları ve loncalardır[10].

a. Tarihi Turizme Açılması Düşünülen Yapılar

Büyük Menderes Havzası Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar döneminde yoğun imar faaliyetlerine sahne olmasına rağmen günümüze kadar gelebilmiş tarihi yapı, olması gerekenden çok daha azdır. Doğal ve beşeri afetler neticesinde tarihi yapıların çok az bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Günümüze ulaşabilmiş tarihi yapılar Aydın, Nazilli, Söke, Denizli, Çivril gibi şehir merkezlerinde yoğunlukla bulunmaktadır (Şekil 23). Havzada en fazla tarihi yapının bulunduğu şehir Aydın'dır. Araştırma bölgesinde, yer yer tek başına bulunan, küçük yerleşim birimlerinde de önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Tek başına bulunan tarihi yapılar genellikle köprü, kervansaray, kale vb. gibi eserlerdir. Araştırma bölgesinde tarihi turizmin en büyük sorunu tanıtımdır. Tarihi yapılarla ilgili bilgi yetersizliği tanıtım eksikliğinin temelini oluşturmaktadır. Havzada çalışan turist rehberleri ile ve turizm acenteleri ile yapılan anketlerde bölgedeki tarihi eserlere

[10] Nazmiye Özgüç, **Turizm Coğrafyası**, İstanbul, Çantay Kitabeci, 1998, s.160-165.

Şekil 23 : B.Menderes Havzasında Tarihi Şehir ve Kasabalar, Kervansaraylar, Savaş Alanı ve Önemli Tarihi Yapılar.

yönelik turistik faaliyetin yok denecek kadar az olduğu anlaşılmıştır. Bölgedeki tarihi yapıların en önemlileri kültürel ağırlıklı yapılan tur programlarında yer almalıdır.

Bölgede bulunan tarihi eserlerin yetersiz tanıtımı, haklarında bilgi eksikliğine ilaveten acilen bakım ve restore edilmesi gereken bir çok eser vardır. Öyle ki bazı tarihi eserler yakın bir zamanda restore edilmez ise yok olmakla karşı karşıya bırakılmış olacaktır.

Havzada yapılan turlar sadece ören turizmi şeklinde yapılması yerine kültür turizmi şeklinde yapılıp, Havzadaki tarihi yapılara ve Lade savaş alanına da yer verilerek organize edilmesi daha uygun olacaktır. Ama ne yazık ki yöredeki tarihi eserleri turizme kazandırmak için gerekli çalışmalar yapılmamıştır. Ayrıca eserlerin restorasyonları da, ya yetersiz ve yanlış ya da hiç yapılmayarak kaderine terk edilmiştir. Çivril'de bulunan Dedeköy Camii (Selçuklu Dönemi) ve Savranşah Camii, (Osmanlı Dönemi) Denizli'de Akhan Kervansarayı (Selçuklu Dönemi), Çardak'ta Hanabat Kervansarayı(Selçuklu Dönemi), Aydın'da Nasuh Paşa Külliyesi (Osmanlı Dönemi), Milet harabeleri içerisinde İlyas Bey Camii (Beylikler Dönemi) önemli tarihi yapılar olmalarına rağmen maalesef kaderlerine terk edilmiş durumdadırlar. Kültür turizmi turlarına tarihi ve sanatsal önemlerinden dolayı bu tarihi yapılar da tur programına dahil edilmiştir.

B.Menderes Havzasında belli başlı tarihi yapıların ve tarihi şehir ve kasabaların, tur programı içerisinde ele alınması mümkündür. Tarihi yol güzergahında bulunan Hanabat (Çardak) ve Akhan (Denizli) kervansarayları, mutlaka restore edilerek fonksiyonlarına uygun bir şekilde tur organizasyonlarına hizmet vermelidir. Tarihi şehir ve kasabalardan Söke, Aydın, Nazilli ve Denizli tur organizasyonlarında konumları gereği daha öncelikli yer alabilecek yerleşmelerdir. Çine Karacasu ve Çivril ikinci derece tur organizasyonlarında yer alabilecek yerleşmelerdir.

b.Tarihi Konutlar

Tarihi evler bir kentin tarihi dokusunu oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Araştırma bölgesindeki şehirlerin yaşları sanıldığı kadar yeni değildir.Araştırma alanında bulunan Aydın, Nazilli, Söke, Denizli, Çine, Karacasu, Buldan, Çivril, Honaz gibi şehirlerin aslında bir eski bölgesi bir de yeni gelişmiş ve gelişmekte olan bir yerleşim alanı olmalıydı. Fakat ne yazık ki günümüzde ancak tarihi ev ve tarihi

yapının bulunduğu Aydın ilinde bile hala yaşamını sürdüren ve korunmuş eski bir bölgeye sahip değildir. Araştırma bölgesindeki kentlerin tarihi dokusundan yoksun olmalarının en önemli nedeni zamanında gerekli koruma tedbirlerinin alınmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Denizli evlerinin tipik özelliği Anadolu kentlerinde olduğu gibi tarımsal üretimle ilgili fonksiyonların konutlarda yoğun olarak yer almasıdır. Bunun yanında evlerin ihtiyacına yetecek ölçüde sebze ve meyve yetiştirmeye el verecek bir bahçe bulunur. Konutun alışılmış fonksiyonlarına ek başka işler (kurutma, kışlık, erzak hazırlama, at, inek, ipek böcekçiliği vb.) konutta kapalı, yarı kapalı ve açık mekanlar (ahır, savanlık, kurutma yeri, asma çardağı, geniş saçak) oluşmasına neden olmuştur.[11]

Konutlar kendi bahçelerine dönüktür. Hayat kendi bahçesine bakan veya tek katlı tiplerde bahçe ile birleşir. Tek katlı tiplerin sokağa penceresi yoktur veya çok küçük penceresi vardır. Evden eve ark içinde akan sular hem temizlik hem de bahçe sulamak için kullanılır. Bu su bir baş pınardan dağılır ve bu suyun kirletilmemesine dikkat edilir.

Her evde yüklük, yunmalık (yatak odasına bitişik banyo) ocaklık, hayat bulunan evler genelde iki katlıdır (Fotoğraf 74). Evlerin bina yapısı bağdadi özelliğe sahiptir. Kat araları ahşap, depreme karşı hassas yapılmışlardır. Çatı kiremit kaplıdır.

Tanzimat dönemiyle birlikte kentin strüktüründe ve konutlarda bazı değişmeler görülür. Bu yıllar aynı zamanda demiryolunun kente ulaştığı dönemdir. Nitekim bu dönemde akarsu ve sonra buhar gücünden yararlanan çok sayıda un değirmeninin yapımına ve bu fabrikalarda çalışan personel için istasyon çevresinde yapılan konutlar toplu konutların ilk örneğidir. Bu dönemde tipik Denizli evlerinin hayatları kapanmaya, sofa veya hol haline dönüşmeye başlamıştır. Bahçe kullanımı azdır. Evlerde pencere üzeri süs kemeri ortaya çıkmaya başlamıştır. Evin sokağa bağlantısı daha güçlüdür. Eve ulaşmak için kullanılan ara-açık bahçe mekanı kaybolmuştur. Daha önce sokak karakterini sadece duvarlar belirlerken, bu dönemde sokak boyunca yan yana gelen evler görsel aksları oluşturur.

İkinci Dünya Savaşından sonra hızlı nüfus artışı, ekonomik gelişme, kentin büyümesini hızlandırmıştır. Kent nüfusu yüz binleri aşmıştır. Denizli evleri de yerlerini hızla apartmanlara terketmiştir. Bu apartmanlar hala yıkılan eski evlerin ve

kesilen ağaçların yerlerine yapılmaktadır. Günümüzde eski Denizli evlerinin birkaç tanesinin bir arada bulunduğu tarihi bir sokak ve caddeden bahsetmek olanaksızdır. Delikli Çınar mahallesinde bulunan tarihi konut (Günümüzde ev olarak hizmet vermektedir). 8-10 katı apartmanların arasında kalmıştır (Fotoğraf 74).

Günümüzde Denizli'de Müze Müdürlüğünden aldığım kayıtlara göre 7 adet koruma altına alınmış konut bulunmaktadır. Elbette Denizli'de koruma altına alınması gereken konut sayısı bu kadar az değildir. Koruma bilincinin giderek yaygınlaşmaya başladığı günümüzde, şehrin tarihi müzesinin bilinmesi açısından koruma altına alınan evlerle birlikte diğerlerinin de tespit edilerek koruma altına alınması gerekmektedir.

Evlerde genelde iç bahçeler veya teraslar bulunduğu için dış cephelerde balkon nadir olarak kullanılmıştır. Balkon olan yapılarda ise balkon küçük olarak tutulmuştur. Alttan demir-döküm veya beton konsollarla desteklenmiştir. Buna karşın çıkma veya cumbalar daha çok kullanılmıştır. Girişler genelde eyvan şeklinde düzenlenmiş olup binanın sokağa baktığı asıl cephede bulunur.

Aydın evleri genelde iklimin etkisiyle taş ve tuğla nadir olarak ahşap kullanarak yapılmıştır. Ahşap genelde çatıda veya oda bölme duvarında kullanılmıştır. Binanın üzerinde saçaklı bir çatı bulunur. Evlerin tüm cepheleri sıvanmıştır. Sokağa bakan cepheler daha incelikle işlenmiştir. Böylece her binaya karakter kazandırılmıştır. Bu karakterler dönemin modasına ve bölgesel gelenekleri yansıtmaktadır. Evlerinde daha çok beyaz tonları, oksit sarısı, toprak rengi, gül kurusu, açık yeşil tonu renkler kullanılmıştır. Dış cephelerde renk unsuru kullanılarak ayrı bir perspektif oluşmuştur.[12]

Evlerin çatıları birkaç sütun dışında tavanın kırma, beşik veya eğimli çatı çeşitlerinden biri ile örtülmüştür. Çatıdan genelde Alaturka veya Marsilya tipi kiremit kullanılmıştır. Bu kiremitlerin bir kısmı ithal bir kısmı da yerli üretimdir. Yörede yaşanan Akdeniz ikliminden dolayı binalar mutlaka çatı ile örtülmesi gereğini ortaya koymuştur. Böylece kışın soğuktan yazın ise sıcaktan en az etkilenmek amaçlanmıştır. Mimari açıdan Aydın evlerinde bina ile çatı arasında güzel bir uyum meydana getirmiştir.(Fotoğraf 75-76)

---

[11]Necati İnceoğlu,"Denizli Evleri ve Kent Dokusu",**Türk Kültür Tarihi Sempozyumu**,Denizli,1988,S.292

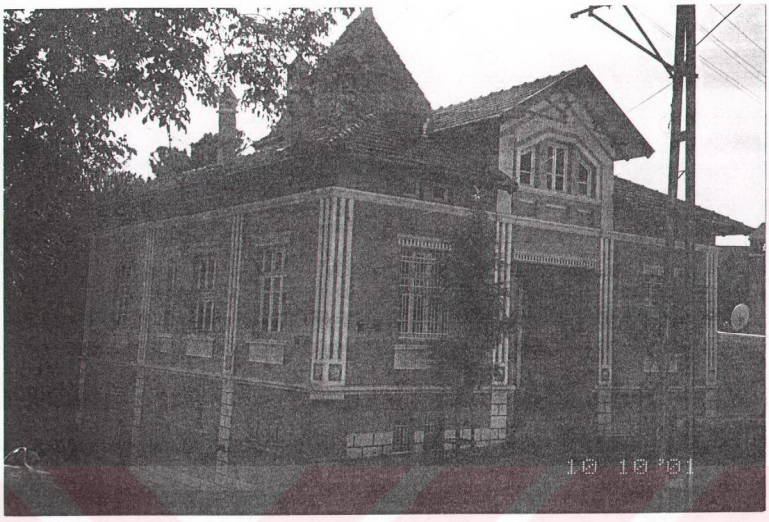
[12]Hüseyin Cevizoğlu,**Aydın Evlerinin Cephelerinde Kullanılan Süsleme Elemanlarının Antik Çağ Mimarisi ile Karşılaştırılması;**Aydın ,Mimarlar Odası,Kültür Dizisi,1996,s.50

Fotoğraf **73:** Denizli'nin Delikli Çınar Mahallesinde Bulunan Eski Denizli Evi. Ev İki Katlı Olup Bağdadi Yapı Tarzına Göre İnşa Edilmiştir. Günümüzde Kültür Sanat Galerisi Olarak Kullanılmalıdır.

Fotoğraf **74**:Denizli'nin Delikli Çınar Mahallesinde Bulunan Tarihi Ev İle Çok Katlı Apartmanlar İç İçe Bulunmaktadır.

Fotoğraf **75**: Ev Veysipaşa Mahallesinde Bulunmaktadır. Bodrum, Zemin, Üst, Asma ve Çatı Katından Oluşmaktadır. Evin Üzerinde Geniş Saçakları Olan Bir Çatı Bulunur ve Çatı Kulelidir. Ev Macar Kökenli Mimari Üslupla 1913 Yılında İnşa Edilmiştir.

Fotoğraf **76**: Ev, Köprülü Mahallesinde Bulunmaktadır. İki Katlı Olup Üstü Çatı İle Örtülmüştür.

Aydın il merkezinde bütün unsurları ile korunabilmiş bir sokak ve cadde yoktur. Fakat Tarihi konutların yoğun olduğu Köprülü ve Veysipaşa mahallelerinde tarihi sokak diyebileceğimiz sokaklar bulunmaktadır. Bunlardan biri Sebil sokaktır (Fotoğraf 77-78). Sivil mimari ve tarihi özelliği bulunan ve koruma altına alınan konutlar Veysipaşa mahallesi (23konut), Hasan Efendi mahallesi (13konut),Köprülü mahallesi (11 konut)Cumhuriyet mahallesi (8 konut), Cuma mahallesinde (6 konut), Ramazan Paşa Mahallesinde (2 konut) Meşrutiyet mahallesinde(1 adet bulunmaktadır.) Denizli il merkezinde Gürcan, Gürpınar, Musa, Değirmen önü, ve Kuşpınar Mahallesi'nde 7 adet tescilli konut bulunmaktadır.

Aydın Belediyesi tarihi konutların yoğun olduğu Veysipaşa, Köprülü, Hasanefendi, Cumhuriyet, Cuma, Ramazan Paşa ve Meşrutiyet mahallelerinde eski Aydın evlerinin yoğun olduğu alanlarda koruma amaçlı imar planı ile yapılaşma yasaklanmıştır. Geç de olsa koruma ve yaşatma bilincinin giderek önem kazanması elde kalan tarihi yapılar için son derece önemli bir gelişmedir. Mevcut tarihi yapıların bulunduğu sokak ve caddelerin korunması şehrin mimari yapısı, tarihi dokusu açısından önemli olduğu kadar kültür turizmi açısından da son derece önemlidir. Aydın'da günümüze ulaşabilmiş yapıların korunması gelecek için daha da önemlidir.

Söke'nin tarihi dokusunun oluşmasında önemli bir yere sahip olan eski Söke evleri ilçenin muhtelif mahallelerinde ve özellikle Kemalpaşa mahallesinde çok sayıda bulunmaktadır.

Evler genellikle iki katlı olup, düzgün kesme taş işçiliği göstermektedir. Pencereler genelde savelerle belirlenmiş olup boyutları oldukça büyük, sıcak ve soğuğu içeriye geçirmemesi açısından, hemen hepsinde demirden veya ahşaptan kepenklerle kapatılmıştır. Kapılar demir, demir-ahşap şeklindedir. Bazı evlerin saçak bölümü taşların alternatif sıralanması ile belirlenmiştir. Evlerin içi genelde bozuk durumdadır. El değiştiren evler günümüz koşullarına bağlı olarak ortadan bölünmüş ve küçültülmüş aktarmalar ve onarmalar sonrası bazı iç kısımlardaki süslemeler tahrip olmuştur (Fotoğraf 79-80).

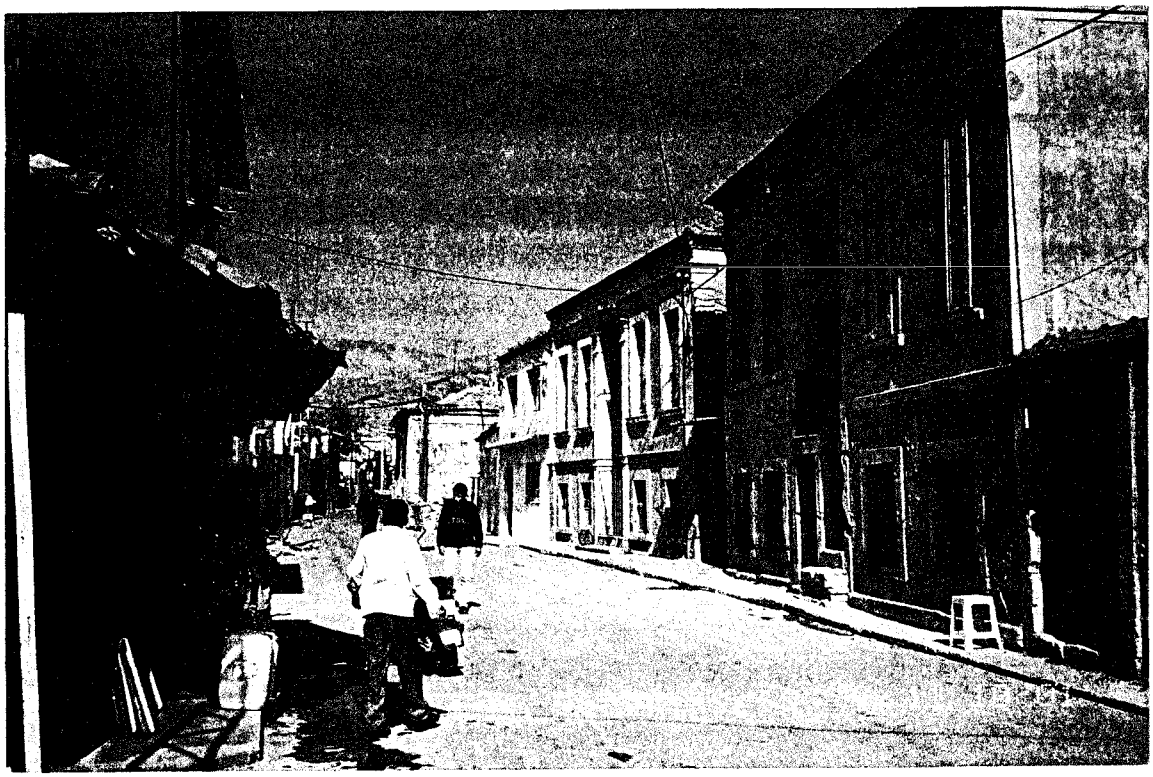
Yenihisar (Didim) ilçe merkezinde Didyma Apollon Tapınağı .çevresinde I.derece sit alanı içinde eski Rum evleri bulunmaktadır (Fotoğraf 81-82). Bu alanda (Hisar Mahallesi) Cumhuriyetten önce Rumlar oturduğu için bu evler Rum evleri olarak adlandırılmaktadır. Evler genelde iki katlı, üstü çatı, kat araları ahşap-tuğla-blok taştan inşa edilmişlerdir. Belki bir mimari yoktur. 20.yy. yapılarıdır.

Fotoğraf **77**: Evler Köprülü Mahallesi Sebil Sokakta Bulunmaktadır. Fotoğrafın Solundaki Sebil Osmanlı Döneminden Kalma Bir Yapıdır. Evler İse 20. Yüzyıla Ait Yapılardır. Aydın'da Tarihi Konutların En Yoğun Olduğu Sokaklardan Biridir.

Fotoğraf **78**: Aydın'ın Gazi Bulvarı Üzerinde Bulunan Eski Aydın Evleri. Evler Yeni Yapılan Apartmanlarla İç İçe Bulunmaktadır.

Fotoğraf **79**: Söke'nin Kemalpaşa Mahallesinde Gündoğdu Caddesinde Bulunan Eski Söke Evleri.

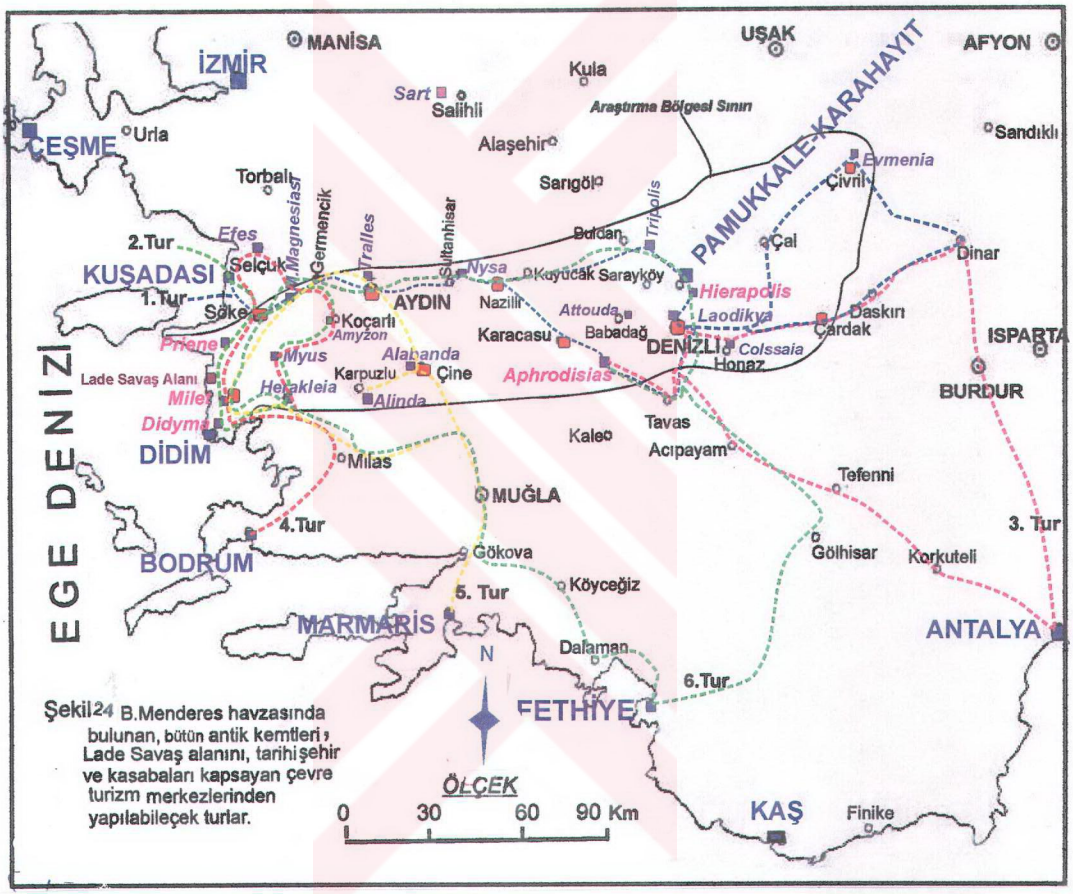
Fotoğraf **80**: 20. Yüzyılın İlk Yarılarında Yapılan, Kemalpaşa Mahallesinde Bulunan Tarihi Konutlar.

Fotoğraf 81: Didyma Apollon Tapınağı Çevresinde Sit Alanı İçinde Bulunan Eski Rum Evleri. 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İnşa Edilmiştir.

Fotoğraf 82: Didyma Apollon Tapınağı Yakın Çevresindeki Eski Evler.

Şekil24 B.Menderes havzasında bulunan, bütün antik kemtleri, Lade Savaş alanını, tarihi şehir ve kasabaları kapsayan çevre turizm merkezlerinden yapılabileçek turlar.

B.Menderes havzasında bulunan tarihi konutlar elbette tezde yer verdiğimiz kadar değildir. Bu başlık altında sadece şehirlerin tarihi dokularının oluşmasında temel unsur olan konutlara dikkat çekmeye çalışılmış ve kültür turizmine konu olabilecek konut alanları ele alınmıştır.

Araştırma bölgesinde ören yerleriyle birlikte önemli tarihi yapıları da kapsayan turlar yapılabilir. Bu güzergahlar aşağıya çıkartılmıştır (Şekil 24)

1- Kuşadası'ndan İki günlük **"Söke, M.Magnesiası, Aydın, Tralles, Nysa, Nazilli, Hierapolis, Laodikya, Denizli, Akhan, Aphrodisias turu"** konaklama: Karahayıt (Şekil 24)

2- Antalya'dan günübirlik **"Henabat Kervansarayı, Akhan Kervansarayı, Denizli, Laodikya, Hierapolis, Aphradisias turu"** (Şekil 24)

3-Kuşadası'ndan günübirlik **"Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma, Herakleia, Myus, Menderes Megnesiası turu"** (Şekil 24)

4- Bodrum'dan iki günlük **"Didyma, Milet, Lade Savaş Alanı, Priene, Söke, Kuşadası, Efes, M. Megnesiası, Myus, Herakleia turu"** konaklama :Kuşadası (Şekil 24)

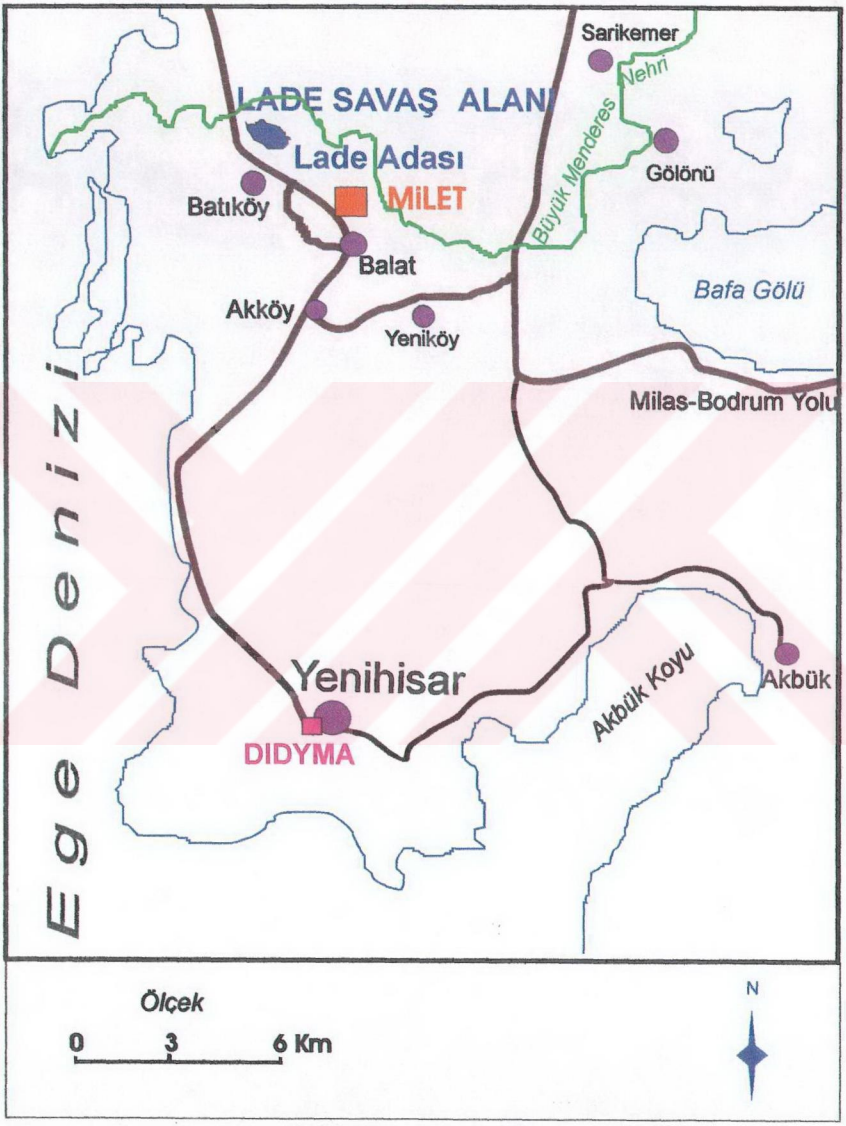
5- Marmaris'ten iki günlük **"Çine, Aydın, Tralles, Efes, Kuşadası, Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma turu"** konaklama Kuşadası (Şekil 24)

6- Fethiye'den üç günlük Aphradisios, **"Denizli Laodikya, Akhan Hierapolis, Tripolis, Nazilli, Nysa, Aydın, Tralles, Efes, Kuşadası, Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma turu"** konaklama Karahayıt, Kuşadası, Didim (Şekil 24).

c. Savaş Alanı Turizmi

Büyük Menderes havzasında mekanın coğrafi şartlarına bağlı olarak bölgede birçok tarihi olay meydana gelmiştir. Anadolu'nun coğrafi konumuna paralel olarak bölgenin Ege Denizine komşu olması, mümbit bir araziye sahip olması gibi birçok coğrafi avantajlar, bölgenin tarihi dönemlerde sık el değiştirmesine ve böylece farklı kültürlerin bölgeye hakim olmasına sebep olmuştur. Bu kültürel değişimlerde tarihi olaylar en etkin faktör olarak değerlendirilebilir.

Havzada yaşanmış tarihi olayların tamamını kültür turizmi içerisinde ele almak, kültür turizmi kapsamına uygun değildir. Kültür turizmine konu olan tarihi olaylar mekanın kültür değişimine neden olabilecek önemli savaşlar (savaş alanları) ve tarihi antlaşmaların yapıldığı yerlerdir. Bu bağlamda Büyük Menderes havzasında

Şekil 25: Lade Adası Ve Yakın Çevresinin Lokasyonu

Fotoğraf **83**: Savaş Alanı Turizmine Açılması Düşünülen Antik Çağın Önemli Adalarından Lade Adası. Günümüzde B.Menderes'in Kıyı Çizgisininin Zamanla İlerletmesi Neticesinde Ege Denizine 6 Km. Mesafede Kara İçinde Bulunmaktadır.

Fotoğraf **84**: Lade Adası ve Milet Antik Şehri.

Lade Savaş alanı ve Miryokefelon Savaşı en önemli tarihi olaylardır. Bu önemli tarihi olaylar "savaş alanı turizmi veya askeri turizm " konusu içerisinde ele alınmıştır.

Aydın'ın Didim ilçesinin Balat köyü sınırları içinde, Milet antik şehrine 2 km. mesafede bulunan eski Lade Adasıdır. Büyük Menderes Nehrinin eski Latmos Körfezini doldurarak, karanın Ege Denizine doğru ilerlemesi sonucunda, büyük bir deniz savaşının yapıldığı Lade Adası bugün 97 km. içerde kalmıştır. Günümüzde çorak bir tepe görünümündedir (Şekil 25).Tepenin yüksekliği 50m'dir. Son yıllarda tepeden yol yapımı için malzeme alımı olmuş ve tepe oldukça silikleştirilmiştir (Fotoğraf: 83-84). Savaş yeri turizmi için bu mekana ihtiyaç vardır. Lade Adası ve yakın çevresi mutlaka koruma altına alınmalıdır.

Lade savaşı hem denizde hem de karada yapıldığı için "savaş alanı " sadece Lade Adası etrafını değil, bugünkü Milet harabelerinin bulunduğu alanıda kapsamaktadır. Lade savaş alanı, Ege Denizinin kıyı çizgisinin değişmesi ile ayrı bir çekiciliğe sahiptir. Bilindiği gibi savaş alanı, savaşın yapıldığı M.Ö. 494 tarihinde bir ada iken günümüzde burası çorak bir tepe ve etrafı tarım arazileri ile kaplıdır.

Turizm kavramı içerisinde ele alınan yeni konulardan biride "savaş alanı turizmi"dir. Savaş alanlarının turizmde çekicilik unsuru oluşturması savaşta meydana gelen olaylarla ilgilidir. Savaş alanı turizminine konu olan olaylar, tarihin seyrini değiştiren, temel kültürel değişimlere sebep olan olaylardır. Lade savaşı da bu olaylardan birini oluşturmaktadır.

Lade savaşı M.Ö. 494 tarihinde Perslerle Milet (İyonyalılar) arasında yapılmıştır. İran (Pers) hükümdarı Doryüs'ün Akdeniz'e gönderdiği istila ordusu, yakan yıkan bir hızla etrafı kasıp kavuruyordu. Bunun üzerine Milet Yunanistan'dan aldığı ilhamla ayaklandı. İleri gelenlerden Aristogoros, Perslere karşı propaganda yapıyordu. Priene'de İyonya şehirlerinin katıldığı bir meclis kuruldu. Ya memleketi Perslere bırakıp gitme veya sonuna kadar savaş yapmak, esası üzerine uzun konuşmalar oldu. Neticede ikinci fikir üstün geldi. Milet'liler, Sart üzerine yani İranlıların Anadolu'daki merkezleri üzerine yürüdüler. Burayı yağma ettiler ve yaktılar. İran hükümdarı Doryüs bunu haber alınca, Milet'e karşı dehşetli bir hazırlık yaptı.[74] Daha sonra savaşta meydana gelen olaylar, Herodot Tarihinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Miletos ve İonia'nın geri kalan yerlerine karşı sefer açılmış oluyordu. Durumu öğrenen Miletos'lular, Ponionion'a elçi gönderdiler;bu arada görüşmeler yapıldı ve Persler'e karşı kara ordusu çıkarmamaya karar verildi.

[74] Asof Gökbel, Hikmet Şölen, **Aydın İli Tarihi**, Ahmet İhsan Basımevi, Cilt, Aydın, 1936, S.34

Miletos'lular kalelerini kendileri savunacaklardı, yedekte bir tek gemi bırakmadan büyük bir donanma hazırlanacak ve Miletos'u gemilerden oluşan bir kale ile savunmak üzere hemen Lade'de toplanacaklardı (Lade Miletos önündeki küçük adadır). Bu karar alındıktan sonra gemilerini tam takım donatan İonia'lılar, Lesbos'daki Aiol'lar da yanlarında olduğu halde toplantı yerine geldiler; savaş düzenleri şöyleydi: Miletos'lular doğu yönünde, donanmanın sağ kanadını tutacaklardı; saf halinde seksen gemi dizmişlerdi; onlardan sonra Priene'nin on iki, Myus'un üç gemisi geliyordu, Myus gemilerinden sonra Teos'luların on yedi gemisi vardı; Teos gemilerinden sonra Khios'un yüz gemisi sıralanıyordu; onlardan sonra Erythrai ve Phokaia gemileri dizilmişlerdi, Erythrai sekiz, Phokaia üç gemiyle katılmışlardı. Phokaia'lılardan sonra Lesbos'luların yetmiş gemisi geliyordu; en son batı ucunda Samos'luların altmış kadırgası uzanıyordu. Toplam olarak, donanmaya 353 gemi katılmış oluyordu.

Lade savaşının sonuçları açısından değerlendirilecek olursa; denizde İonia'lıları yenen Persler, Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardı. Duvarların altındaki toprağı kazmışlar, her çeşitten makineler kullanmışlardı; böylece Aristagaras'ın başlattığı ayaklanmanın altıncı yılında, kenti alıp dipten doruğa doğru yıkmışlar ve halkı köleleştirmişlerdi. Miletos'luların başlarına işte bunlar gelmiş, erkeklerinin çoğu uzun saçlı Perslerin ellerinde can vermişlerdi, çocukları ve kadınları köle olmuşlardı ve Didyma, kutsal yapılar, Orakl'i (Didyma'daki kehanet merkezi) barındıran tapınak yağma edilmiş, yakılmıştı. Esir edilen Miletos'lular Susa'ya gönderildiler. Kral Dareios bunlara kötülük etmedi; Ertythreia denilen denizin kıyılarında ve Dicle suyunun ağzında bulunan Ampe şehrine yerleştirmekle yetindi. Miletos toprakları Persler'le Karia'lılar arasında bölüşüldü; Persler Miletos kenti ile yakınındaki kırlık yerleri, Pedasos Karia'lıları da dağların eteklerindeki yerleri aldılar.

Atina'lılar, Miletos'un Perslerin eline geçmiş olmasına, sözle anlatılamayacak kadar yanmışlardır. Bunu belirten birçok örnek arasından şunu veriyoruz: Phrynikhos, Miletos'un düşüşünü anlatan drama oynatılırken bütün tiyatroya gelenler göz yaşlarına boğulmuş, halka böyle bir ulusal acıyı hatırlattığı için bin drahmi para cezasına çarptırılmış ve drama oynatılması yasak edilmiştir.

Miletos'un alınışından hemen sonra, Persler Karia'yı da egemenlikleri altına aldılar, Karia kentlerinden kimisi kendiliğinden, kimisi de zor karşısında boyun eğmiştir[75].

Eski çağın Lade Savaşı turizm açısından tarihi, arkeolojik ve coğrafi bakımdan son derece ilginç bir alanı oluşturmaktadır. Tarihi olaylar bakımından; Anadolu'nun tarih boyunca tekerrür eden kültürel değişiminin sözkonusu olduğu, savaşın doğulu ve batılı toplumlar arasında meydana gelmesi, olayların altı yıl gibi çok uzun süre devam etmesi, savaşta birlik ve beraberliğin önemi ve yine savaşın mutlaka her iki taraftan birisi için çok vahim sonuçlar doğurması birbirinden farklı tarih boyunca benzerleri yaşanan bir takım hadiselerin meydana gelmiş olması tarihi olaylarla açısından savaş alanını farklı kılmaktadır. Arkeolojik bakımdan tarihi olayların meydana geldiği, coğrafi mekanın arkeolojik yapılar açısından zengin olması savaş alanının da ayrı bir çekicilik unsuru oluşturmaktadır.

Lade Savaş alanı, geçmişteki tarihi olaylar ve arkeolojik kalıntılar açısından zengin olması yanında alanda coğrafi açıdan zamanla değişimlerin olması, savaş alanı turizmi açısından alana, ayrı bir cazibe unsuru katmaktadır. Bir zamanlar yüzlerce geminin katılması ile, yıllarca süren bir savaşın yapıldığı alan önceden bir ada, ama şu anda kilometrelerce deniz kıyısından içerde kalmış bir kara parçasıdır. Bütün bunlardan dolayı savaş alanı turizmi kapsamında değerlendirilen eski Lade Adası, kültür turizmi içerisinde, tarihi, coğrafi ve arkeolojik açıdan turizme son derece elverişli bir mekandır. Eski Lade Adası ve yakın çevresi, savaş alanı turizmine açılmalıdır. Bu isimle bölgenin tanıtılması durumunda Lade Adası özellikle yabancı turistler açısından ilgi ile karşılanacaktır.

Lade Savaş Alanı ulaşım ve konaklama şartları bakımından oldukça avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Savaş alanı çevre turizm merkezlerine (Didim, Kuşadası, Bodrum, Marmaris) yakın mesafede bulunduğundan turizme açılması durumunda yöreye yapılan kültür turizmi turlarına rahatlıkla dahil edilebilir. Lade Adası ve yakın çevresinin turizme açılabilmesi için savaş alanının çevre düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Günümüzde çorak bir tepe görünümünde olan Eski Lade Adasından son zamanlarda yol yapımı için malzeme alınmış ve tepe silikleştirilmiştir. Ada ve yakın çevresi korunma altına alınmalı buranın turizme açıldığına dair yol kenarına ve savaş alanının bulunduğu yere alanı tanıtıcı levhalar konulmalıdır. Ayrıca buranın tanıtıma ihtiyaç vardır.

---

[75] Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ötmen, İstanbul, III. Baskı, Remzi Kitabeci, 1991,

3.İnanç Turizmi

Kültüre dayalı turizm türlerinden inanç turizmi insanlık tarihi ile birlikte varlığını sürdürmekle birlikte ülkemiz için dış turizm amaçlı son olarak 10 yıl içerisinde önemi artmıştır. Üçüncü bin yıla girişte özellikle Hıristiyanların Hz İsa Peygamberin iki bininci doğum yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde Anadolu'da, inanç turizmi daha da bir önem kazanmıştır. Demokrasinin temel ilkelerinden olan laiklik çerçevesi içerisinde ülkemizin din ve vicdan hürriyetine ne kadar önem verdiğini göstermesi ve genel olarak Türk kültürünün tanıtılması bakımından inanç turizminin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde tanınmış bir Türkiye'nin dünya konjönktöründeki etkinliği de artacaktır. Ayrıca ülkemizin özellikle Avrupa kamuoyunda tarihi misyonundan kaynaklanan oluşan yanlış görüşleri inanç hoş görüşü ve inanç turizmini desteklemekle kısmen de olsa aşabilecektir. Böylece Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi daha iyi anlatılmaya çalışılacak ve böylece dünya barışına inanç turizmi aracılığı ile önemli katkı sağlanabilecektir. İnanç turizminin insanların inançlarının gereklerini yerine getirmelerine yönelik vazgeçilemeyen değer yargılarıyla bir bütün olması söz konusudur. Günümüzde dini değerlerin teknoloji karşısında işlevinin zayıfladığını söyleyen sosyologlar olsa da dini duygunun bireyin hayatında temel motivasyon olmaya devam ettiği yaygın görüştür[13]. Bu bakımdan günümüz dünyasında da inancın önemini kaybetmemesi açısından inanç turizmi çalışmaları da ayrı bir önem arz etmektedir.

Turizm ile din arasında açık bir bağ vardır. İnanç turizmin özünü ve başlangıç nüvesini oluşturmaktadır. İnsanlarda var olan ruhsal hayattan dolayı insanların bu ruhsal yaşantısını tatmin yolu turizmin doğmasını sebep olmuştur. Yani denilebilir ki turizmi doğuran olayın temelinde inanç unsuru vardır. Turizmin bir ekonomik kategori olarak ifade edilmediği dönemlerde, turizm kavramının hemen hemen tüm unsurlarını içerecek şekilde yer yüzünde turizm yaşanmaktaydı ve bunun bir numaralı üreticisi ve motivasyon sağlayıcı unsurun sahibi hiç şüphesiz inançlardır. Bunun bir çok temel nedeni vardır. Bunlardan bir tanesi, yer yüzünde bazı coğrafyalar var ki buralar yaratıcının seçtiği mekanlardır.

Anadolu ve yakın çevresinde inanç turizmine konu olan dinler semavî dinlerdir. Anadolu Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğuş mekanı olmasa

---

s.286-291.

[13] Hüseyin Kaya, **İnanç Turizmi**, Bursa, F. Özson Matbacılık, 1999, s.41.

da bu üç semavi dinin doğuş mekanlarına yakın bölgesini oluşturmaktadır. Özellikle bütün insanlığa hitap eden Hıristiyanlık ve Müslümanlık doğuş mekanlarından sonra en etkin olarak Anadolu'da yaşanmıştır. Kudüs'te doğan Hıristiyanlığa karşı kısa bir süre sonra baskılar artmış, bundan sonra Anadolu'ya doğru göçler ve ziyaretler başlamıştır. Böylece Hıristiyanlık unsurları Anadolu'ya gelmiş oluyordu. Hıristiyanlık Anadolu'da gelişmiş ve buradan batıya ve doğuya dünyanın her yerine bu topraklardan yayılmıştır. Bu yüzden kutsal kitapta, Türkiye üzerinde bulunan pek çok mekanın adı geçmektedir. İncil'in Malatyalılar bölümü iç Anadolu'daki kiliseye, Ulusaylar bölümü Denizli'deki kiliseye, Efes ve diğer bölümü Güney Ege'deki kiliselere yazılmıştır[14].

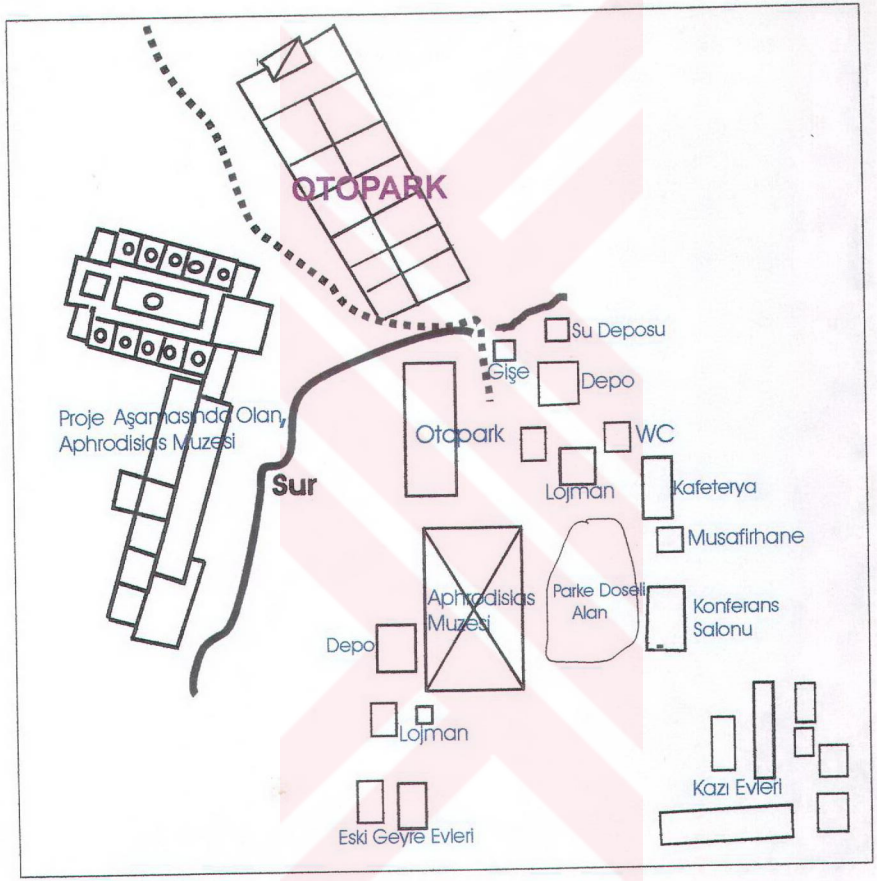
Büyük Menderes havzasında özellikle Denizli yöresi Hıristiyanlık dininin ilk yayılmaya başladığı yerlerden olması Snt. Philipus'un Hierapolis'te şehit edilmesi, Snt. Philipus Martyrium, St. Michael kilisesi, Laodikya'da büyük kilise ve diğer Hıristiyanlık dinine ait anıtsal yapıların bulunması yöreyi inanç turizmi açısından önemli hale getirmektedir. Denizli yöresi Turizm Bakanlığı tarafından inanç turizmi kapsamına alınmış, 1999 yılında "2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu düzenlenmiştir. Denizli'de dünyanın en önemli doğal harikalarından biri olan Pamukkale traventerlerinin Hierapolis ve Laodikya gibi önemli ören yerlerinin bulunması itibariyle yöreye gelen turistlerin adet ve turistin kültürel seviyesi inanç turizmi ile artırılabilir. Kültürel seviyesi yüksek olan turistlerin ülkemize gelmesi ülkemizin dış dünyada her bakımdan etkin bir şekilde tanıtılması demektir.

Büyük Menderes havzasındaki tarihi yapıların büyük çoğu dini (İslam) karakterli yapılardır. Bunlar Cami, türbe, mescit ve medrese gibi yapılardır. Bu yapılar bölge insanının günü birlik ibadet mekanlarıdır. Havzada bulunan tarihi, dini yapılar, ulusal ve uluslar arası dini çekicilik unsuruna sahip değildirler. Ancak lokal ölçüde iç turizm ölçüsü içerisinde yöre halkı tarafından ziyaret edilen çok sayıda yatır ve türbe bulunmaktadır.

Havzada inanç turizmine katılanın turist miktarı hakkında bir istatistiği bilgiye sahip değiliz. Antik kentlerde örenyeri ziyaretçi sayısı ve müze ziyaretçi sayısı dışıca başka bir istatistik tutulmamaktadır Hierapolis'e kış ve bahar aylarında gelen yabancı turistlerin büyük çoğunluğu inanç turizmi için geldiğini söyleyebiliriz .

---

[14] İlhan Keskinsöz, "İnanç Turizmi",**2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu**, Denizli Valiliği Yayını, 1999, s.13.

Şekil 31: Aphrodisias Antik Kenti Sur İçinde Bulununan İkincil Yapılar.

2.Turizmin Yerleşim Birimlerine Etkisi

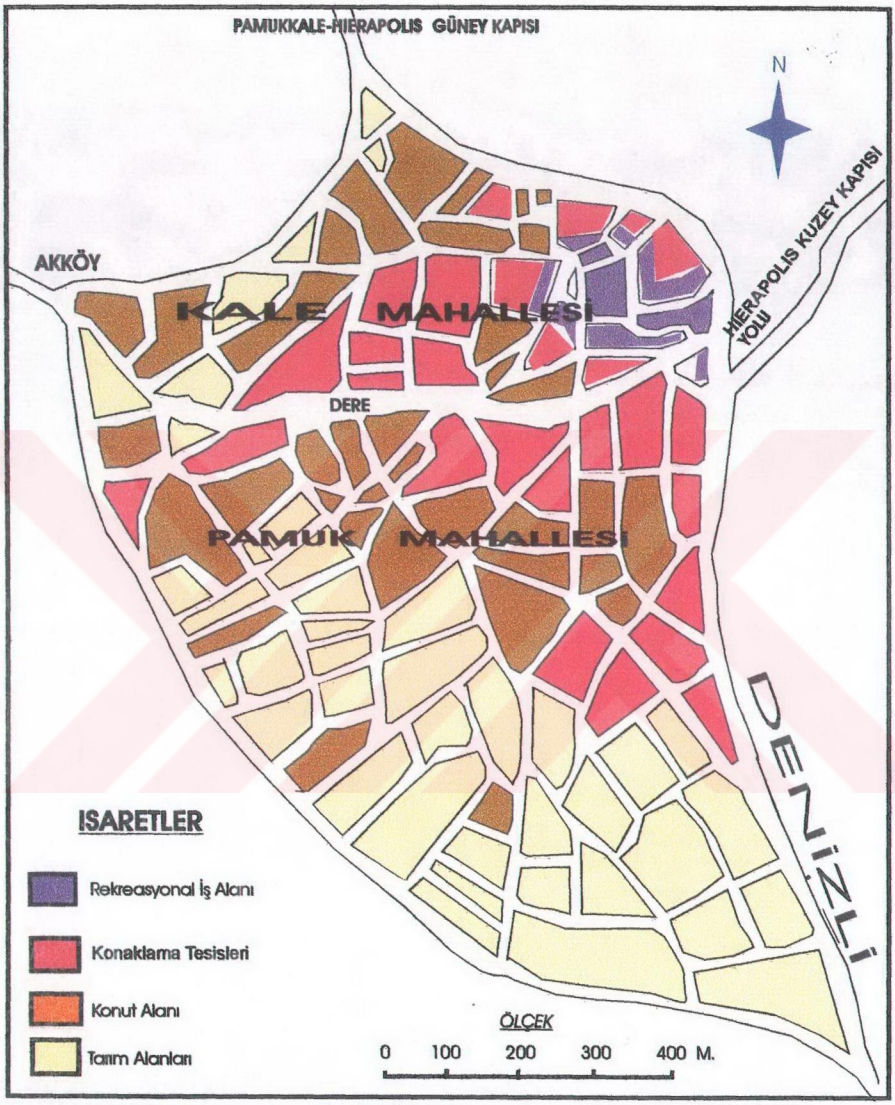
Türkiye'de turizmin yerleşim birimlerine en önemli etkisi, deniz turizminin gelişmiş olması nedeniyle kıyı kasabaları üzerine olmuştur. Türkiye'de kültür turizmi henüz gelişmemiş olduğundan bu turizm çeşidi, yerleşim birimleri üzerine büyük değişim oluşturmamıştır. Araştırma alanının yerleşim birimlerine en önemli etkisi, merkez konumunda olan Aydın ve Denizli kentlerine konaklama tesisleri yapımıdır. Bunun dışında, araştırma alanının etkileri antik kente en yakın yerleşim birimi üzerine olmuştur.

Turizmin araştırma alanı üzerinde en büyük etkisi Pamukkale köyü, Karahayıt köyü ve Yenihisar (Didim)'dır. Fakat bu etkiler kültür turizmi nedeniyle değil, Pamukkale köyünde doğa turizmi ve kaplıca turizmi , Karahayıt köyünde kaplıca turizmi ve Yenihisar (Didim)'da deniz turizmi nedeniyledir. Fakat her üçünde de turizm, kültür turizmiyle zenginleşmiştir. Çünkü antik kalıntılara yakındır. Kültür turizmi açısından oldukça zengin arkeolojik yapıya sahip Aydın ve Denizli il merkezlerinde, turizme yönelik kısmi de olsa bir yapılaşmadan söz edilebilir. Bu yapılaşmanın kültür turizmiyle ortaya çıktığını söylemek doğru değildir, fakat kültür turizminin turistik yapılaşmada etkisinin olmadığı söylenemez. Aydın merkezde 4 turizm işletme belgeli tesiste 349 yatak, 9 Belediye belgeli tesiste 313 yatak kapasitesine sahip turistik yapı vardır.

Denizli il merkezi, çevre antik yerleşmelerde başlayan kazılarla ve ilk turist gruplarının gelmeye başladığı 1970'li yıllarda kültür turizminden ilk etkilenen yerlerden birisidir. Günümüzde yerleşim birimleri; Hierapolis, Laodikya ve Aphrodisias' ya yapılan turlardan etkilenmektedir. Denizli il merkezinde turizm işletme belgeli 17 tesiste 1552 yatak ve 12 Belediye belgeli tesiste 456 yatak kapasitesine sahip turistik yapı vardır.

Araştırma alanında kültür turizminden en fazla etkilenen yerleşim birimi Pamukkale kasabasıdır. Kasaba her ne kadar doğa turizminden etkilenmişse de, kasabadaki yapılaşmada Hierapolis antik kentinin etkisi azımsanamaz. 60'lı ve 70'li yıllarda Pamukkale kasabası sınırları içinde, Hierapolis antik kenti üzerine yapılan 5 turistik tesisin kaldırılmasıyla yeni turizm merkezinin Karahayıt bölgesine alınması, Pamukkale kasabasını turistik yapılaşmada 2. sıraya düşürmüştür.

Kasabada turistik tesislerle rekreasyonel iş alanları iç içedir (Şekil 32). Kale mahallerinde turistik tesisler daha yoğun bulunmaktadır. Restorant , hediyelik eşya

Şekil32 Pamukkale Kasabasında,Turistik Tesislerin Dağılımı,

satış yerleri ve diğer rekreasyonel iş alanları, kasabanın belli bir alanında yoğunlaşmış bir şekilde bulunmaktadır (Şekil 32). Günümüzde Pamukkale kasabasında bulunan toplam 38 tesiste 2244 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Kasaba mevcut yatak kapasitesiyle Pamukkale-Hierapolis turizminde önemli bir yere sahiptir.

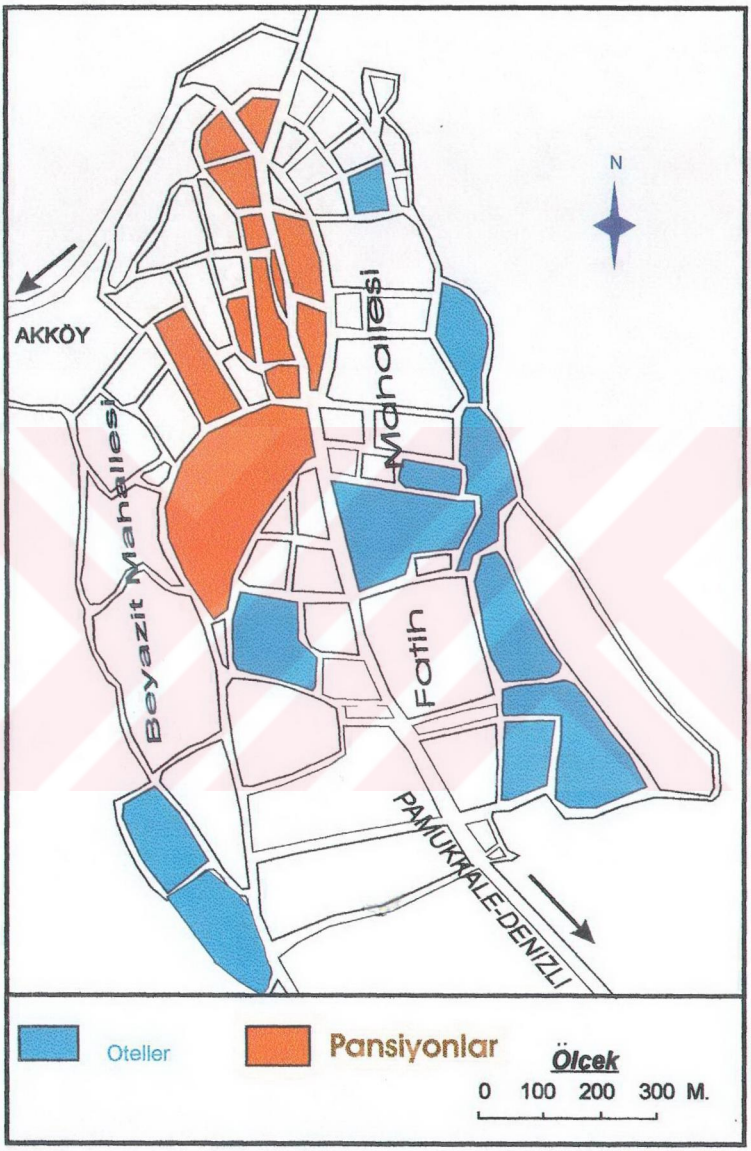
Araştırma bölgesinde kültür turizminden etkilenen yerleşmelerden biri de, Karahayıt kasabasıdır. Kasabanın 1986'da turizm merkezi ilan edilmesiyle 1992 yılından itibaren kasabaya 4-5 yıldızlı oteller yapılmaya başlanmıştır (Fotoğraf 93). Karahayıt kasabası, kaplıca ve doğa turizminin (Pamukkale Travertenleri) yanında, Hierapolis antik kentinden dolayı da kültür turizminden etkilenmektedir. Günübirlik turlar dışında Anadolu turları ve çevre turizm merkezlerinden yapılan turlarla Pamukkale-Hierapolis'e gelen gruplar, Karahayıt' daki büyük yatak kapasitene sahip otellerde kalırlar. Bu özeliğiyle Karahayıt, önemli yolların (Salihli-Alaşehir-Denizli, Aydın-Denizli, Muğla-Kale-Denizli, Antalya-Acıpayam-Denizli, Ankara-Afyon – Denizli) kavşak noktasında bulunduğu için, turların konaklama ihtiyacını gören bir geçiş bölgesi olma özelliğine sahiptir.

Kasabada büyük yatak kapasiteli oteller, Fatih mahallesinde geniş alana sahip araziler üzerinde bulunur (Şekil 33). Kaplıca turizmine yönelik pansiyonlarda, Beyazıt mahallesinde normal konut alanları ile iç içe bulunmaktadır.

Günümüzde Karahayıt kasabasında 6 adet turizm işletme belgeli büyük tesiste 2569 yatak bulunmaktadır. 79 motel ve pansiyonda ise toplam 1849 yatak bulunmaktadır. Karahayıt toplam 4418 yatak kapasitesiyle önemli bir turizm merkezi durumundadır.

Yenihisar (Didim) araştırma alanı da turizmin en fazla etkilediği yerleşim birimidir. Yenihisar'da dünyanın ve ülkemizin en büyük ve gösterişli maddi kültür kalıntısına sahip Didyma Apollon Tapınağı bulunmaktadır. Tapınak ilçenin Hisar mahallesinde bulunmakta olup, yakın çevresi I. Derece sit alanı ilan edilmiştir (Şekil 34).

Yenihisar turizm bölgesindeki mekansal değişim kıyı turizminin eseridir. Fakat Aşağı Büyük Menderes yöresinde bulunan Didyma, Milet, Priene ve Herakleia gibi önemli antik kentlerin Yenihisar içinde ve Yenihisar'a çok yakın mesafede bulunması, bölgenin yapılaşmasında azda olsa bir paya sahiptir. Yöre turizminde tatil ile birlikte yöredeki antik yerleşmeleri görmek isteyen turistlerin tercihi söz konusudur. Apollon Tapınağının yıllık ortalama ziyaretçi sayısı 150.000'dir. Priene-

Sekil33: Karahayıt Kasabasında Bulunan Turistik Tesislerin Genel Dağılımı

Milet-Didyma-Apollon Tapınağını ziyaret için gelen turlar, konaklama alanı olarak Yenihisar' daki turistik tesisleri tercih ederler.

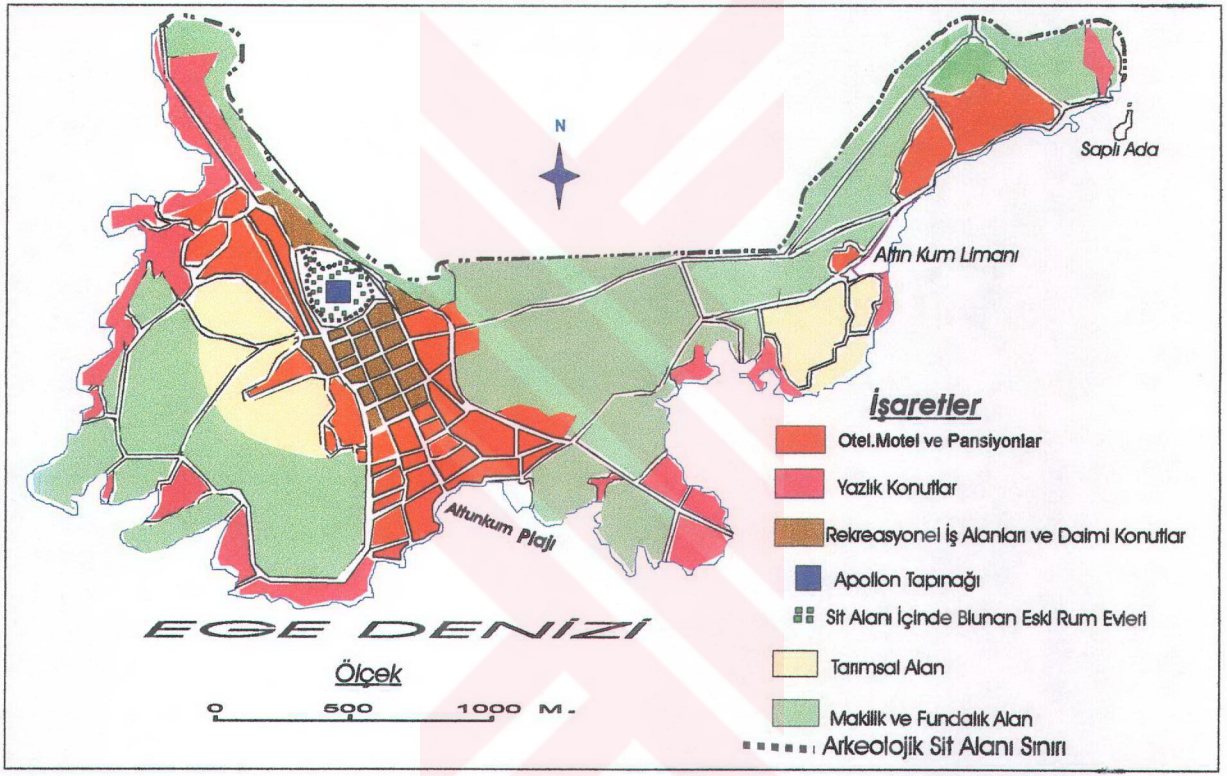
Yenihisar'da daimi konutlar Apollon Tapınağı çevresinde yoğunluk kazanmaktadır. Arkeolojik sit alanı şehrin yerleşme çekirdeğini oluşturmaktadır. Konutlar içinde ve yakın çevresinde, Altınkum plajı ve yakın çevresinde, Altınkum limanı kuzeydoğusunda, otel-motel-pansiyon tipi turistik tesisler yoğunlukla bulunmaktadır. Özellikle deniz kıyısına yakın bölgelerde yazlık konutlar yaygındır (Şekil 34). İlçede tarımsal alanlar, makilik-fundalık alanlarla turistik tesisler çoğu yerde iç içe bulunmaktadır.

Araştırma bölgesinde en çok yatak kapasitesine sahip turizm bölgesi Yenihisar' dır.Günümüzde Yenihisar'da toplam 273 turistik tesisin yatak kapasitesi 17841'dir.

Sit alanı içinde ve yakın çevresinde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yoğun bir yapılaşma meydana gelmiştir. Bu yapıların bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır. Günümüzde Didyma Apollon Tapınağı ve yakın çevresi I. derece sit alanı ilan edildiği için, alanda kültürel mirası tehdit edici herhangi bir yapılaşma söz konusu değildir. Sit alanında kullanılmaz hale gelen binaların restorasyonuna da izin verilmektedir.

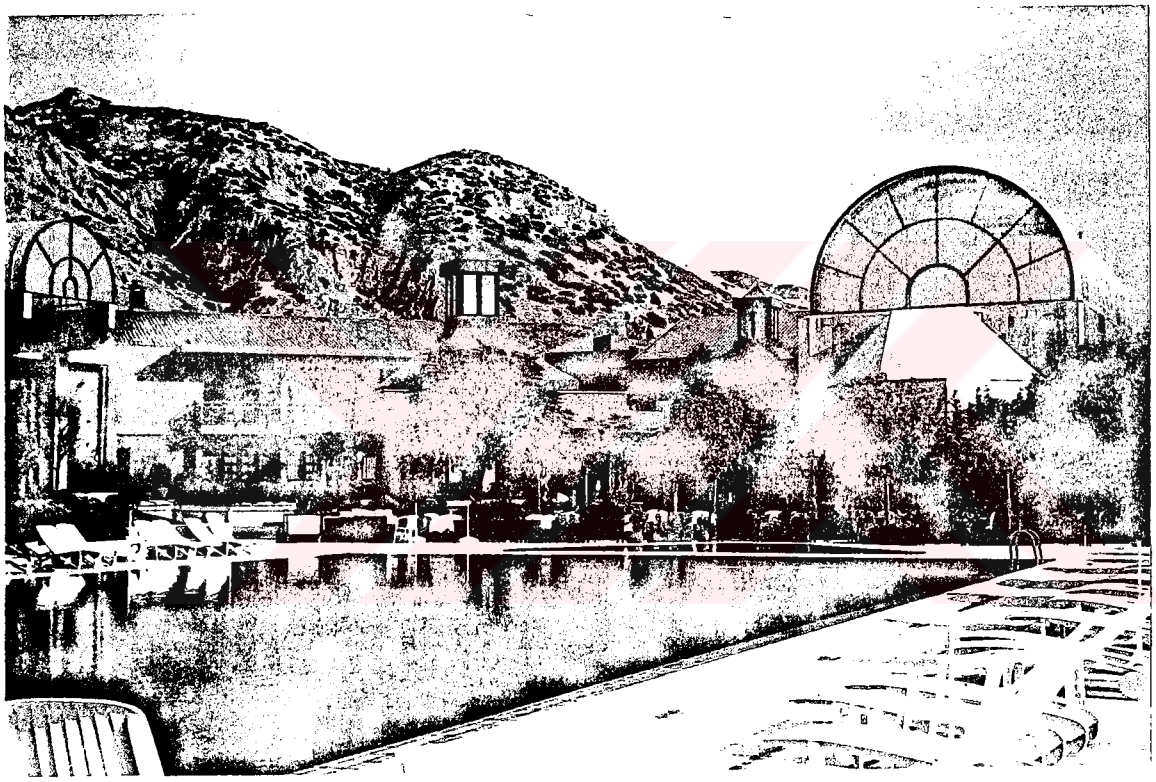
Herakleia antik kentiyle iç içe olan Kapıkırı köyünde kültür turizmi değişikliklere sebep olmuştur. Köyde yöresel olarak daha önce inşa edilmiş evler, pansiyon olarak kullanılmaktadır. Pansiyonların yatak kapasitesi 120'dir. Ayrıca köyde bir de turistik restorant bulunmaktadır. Priene antik yerleşmesi Güllübahçe sınırları içinde bulunmaktadır. Fakat Güllübahçe, Priene'ye yapılan turistik faaliyetlerden yok denecek kadar az etkilenmiştir. Kasabada iki restorant , bir hediyelik eşya satış yeri ve bir de 20 yatak kapasitesine sahip pansiyon bulunmaktadır.

Araştırma alanında yoğun turistik faaliyete yer açan antik yerleşmelerden biri de Aphrodisias'tır. Aphrodisias, Geyre kasabasının sınırları içinde bulunmaktadır. yöre turizminin Geyre kasabasına etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Kasabada bir otel ve bir restorant bulunmaktadır. Ayrıca bölgeye yapılan turlara hizmet eden Nazilli-Karacasu-Geyre yolu üzerinde 6 adet restorant bulunmaktadır. Karacasu ilçesinde ise 46 yatak kapasiteli bir otel bulunmaktadır.

Şekil 34 Yenihisar (Didim) Turizim Merkezinde Apollon Tapınağı, Turistik Tesislerin Dağılımı ve Arazi Kullanımı.

Milet yakınlarındaki Balat köyünde, Alabanda siti içindeki Arapsuyu köyünde, Alinda yakınlarındaki Karpuzlu ve M. Magnesiası yakınlarındaki Tekin köyünde turizmin etkisi söz konusu değildir.

Fotoğraf 93: Karahayıt Kasabasında 5 Yıldızlı Colossae Otel.

Sonuç ve Öneriler

Büyük Menderes havzası coğrafi konum bakımından Anadolu'nun önemli bir yerinde bulunmaktadır. Anadolu'nun dünya üzerindeki coğrafi konumunun önemi düşünüldüğünde; araştırma bölgesinin kültürel şartları, Anadolu ve yakın çevresi için genel sonuçlara varılmasında ideal bir mekan oluşturmaktadır. Araştırma bölgesi kronolojik sıra ile Hitit, Lidya, Frigya, Pers, Yunan, Roma, Bizans hakimiyetinde kaldıktan sonra XIII. Yüzyıldan itibaren Türklerin egemenliği altına girmiştir. Kültürel dönemlere de işaret eden bu devletler, Anadolu ve yakın çevresine egemen olmuş ve önemli medeniyetler kurmuş milletlerdir. Bu çalışmamızda söz konusu milletlerin arkeolojik ve tarihi mirasları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Araştırma alanında yerleşme Kalkolitik Döneme kadar dayanmakla beraber çok fazla araştırma yapılmamıştır. Bu konuda en kesin bilgilere Beycesultan Höyüğünde ulaşılmıştır. Prehistorik Dönemle ilgili kazılar müzelere büyük katkı sağlayacaktır.

Araştırma alanında zengin bir kültürel geçmiş olmasına rağmen ören turizminin konusu içinde en önemli kalıntılar Roma Dönemine aittir. Bizans Döneminde kentlere bazı ilaveler (kilise, hipodrom vb.)yapılmış olmasına rağmen kentlere "Bizans Kenti" damgası vurulamamıştır.

Araştırma alanınında kültür turizminin gelişmemesinin nedeni; Kuşadası, Bodrum gibi deniz turizminin geliştiği yerlere yakın olmasıdır. Bu turizme katılanlar kültür turizmi amacıyla değil, deniz turizmi amacıyla gelmektedir. Bunu da antik kentlerin yoğun kullanım nedeninin deniz turizmiyle çakışan yaz mevsimi olmasından anlıyoruz. Halbuki kültür turizmi özellikle araştırma alanında mevsime bağlı olmadan yıl boyunca yapılabilir. Özellikle antik sit alanlarının dolaşılması yaz mevsimi dışında daha uygun koşullara sahiptir. Bu durumda kültür turizmi mevsimsel olmaktan çıkmaktadır.

Araştırma sonucunda; antik sitler kadar zengin olmasa da araştırma alanının tarihi turizm varlıkları da ortaya çıkarılmıştır.Fakat bunların hemen hemen hiçbiri kültür turları programına dahil değildir. Araştırma alanında Selçuklu dönemi de yaşanmasına rağmen tarihi turizme konu olacak yapılar, Osmanlı dönemine aittir. Özellikle Aydın'ın Osmanlı dönemi kenti olarak korunmuş tarihi dokusu, turizme açılmalıdır.

Türkiye'de kültür turizmi, henüz maddi kültür kalıntılarının envanterini çıkarma aşamasındadır. Hazırlanan bir projeyle envanter tespitine başlanan yerlerden birisi

de Buldan'dır. Buldan'da arkeolojik belgeleme, kentsel belgeleme, sözlü tarih belgeleme, etnoğrafik belgeleme programa alınmıştır. Bütün Türkiye'nin kültür varlıkları envanterinin kültür turizmine büyük katkısı olacaktır.

1-Büyük Menderes havzası, kültürel miras açısından sanılandan çok daha zengin olduğunu ortaya koymuştur.

2.Araştırma bölgesinde en çok ziyaret edilen antik kentler; Hierapolis, Aphrodisias, Milet, Didyma ve Priene'dir. En çok yapılan turlar Hierapolis-Aphrosidias ve Milet-Didyma-Priene turlarıdır.

3. Büyük Menderes havzasında ören turizmine açılması gereken antik kentler, Laodikya, Tripolis, Tralles ve Collosae'dır. Yukarı Menderes havzasında bulunan Leodikya, Tripolis ve Colosae'de gerekli kazılar yapılarak ören turizmine açılması, yöreyi kültürel bir mekan yapacaktır.

4. Yöredeki Akhan kervansarayı, Hanabat (Çardak) kervansarayı ve Nasuhpaşa Külliyesi restore edilerek, tarihi fonksiyonlarına uygun olarak kültür turizmine açılabilir. Kervansaraylar, mola yerleri olarak; Nasuhpaşa Külliyesi yöre kültürünü yansıtan kültür sanat galerisi olarak hizmet verebilir. Nazilli'de bulunan Palas Otel, el sanatları galerisi veya çeşitli etnoğrafik eşyalar sergilenebilir. Ayrıca yöre mimarisiyle yapılmış konutlar, çeşitli kültürel unsurların sergilendiği mekanlar olarak kullanılabilir.

5. Milet örenyeri içinde bulunan İlyasbey Cami restore edilerek, kültür turizmine açılmalıdır. Beylikler dönemine ait bu önemli eser, farklı bir kültürün eseri olarak ören yerine ayrı bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca havzadaki Türk dönemi yapıların restorasyonuna acil ihtiyaç vardır.

6. Araştırma alanı içinde bulunan eski Lade Adası "savaş alanı turizmi" ne açılmalıdır. Bu mekan, hem yöre coğrafyasının değişmesi, hem de önemli bir tarihi olayının yaşanması bakımından önemlidir.

7. Aphrodisias, Hierapolis ve Milet ören yeri içinde bulunan sonradan yapılmış yapılar, mutlaka ören yeri dışına alınmalıdır. Söz konusu yapıların bulunduğu alanlar, daha henüz kazısı yapılmamış arkeolojik yapıların bulunduğu mekanlardır. Bu yapıların ören yeri dışına çıkartılmasıyla ören yerleri, çok daha doğal bir görünüm kazanacaktır.

8. Bu araştırmanın sonuç kısmında havzanın kültür turizmi için yaptığım anket ve mülakat çalışmalarının dışında, ülkemiz kültür turizmi hakkında bazı sonuçlara varılmıştır.

9. Kültür turizminin ülkemizde oldukça fazla sorunlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Belki de sorunların en önemlisi, kültür turizminin daha henüz ülkemizin turizm gündemine tam olarak girmemiş olmasıdır. Yaptığımız araştırmada bazı seyahat acentası işletmecilerinin, henüz "kültür turizmi" ibaresini duymadıklarını bizlere ifade etmiş olmaları, her şeyden önce kültür turizmi alanında teorik bilgi eksikliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan kültür turizmi, turizm ile ilgili eğitim yapan orta ve yüksek öğrenim kurumlarında, ciddi bir ders olarak yerini almalıdır.

10. Kültür turizmi ile ilgili eğitim eksikliğine paralel olarak, bu konu ile ilgili kaynak eksikliği vardır. Hem akademik alanda, hem de tanıtım ve ders kitabı alanında kültür turizmi ile ilgili Türkçe çalışma yok denecek kadar azdır. Örneğin, akademik alanda Yüksek Öğretim Kurulu tez sorgu sonucuna göre, kültür turizmi alanında ülkemizde yapılmış ne bir yüksek lisans, ne de bir doktora çalışması mevcuttur. Kültür turizminin turizm gündemine sağlıklı bir şekilde girebilmesi, bu konuda yapılacak akademik çalışmalara bağlıdır. Çalışmamız esnasında görüştüğümüz bir çok rehber ve seyahat acentası yetkilileri, kültür turizmi alanındaki bilgi yetersizliğini bir çok defa bizlere ifade etmişlerdir. Kültür turizmi alanında bilgi yetersizliğine paralel olarak, bu konu ile ilgili turizm sektörü bazında çalışmalar oldukça yetersizdir.

11. Kültür turizminin en önemli sorunlarından biri de "yetersiz tanıtım"dır. İlgi uyandırma işi olan tanıtım, günümüzde her sektör için çok önemli bir unsur haline gelmiştir. Tanıtım, iletişimin teknolojik açıdan çığ gibi büyüdüğü günümüzde bir çok yolla yapılabilmektedir. Kültür turizmi açısından her ne kadar basım yoluyla daha kalıcı gibi görünse de, asıl etkili tanıtımın medya (görsel) ve uluslararası fuarlarda yapılacak tanıtımlar olması, çok daha etkili olacaktır. Ayrıca internet yoluyla da tanıtım etkili ve süratli olup, toplumların eğitim seviyesi yüksek olan bir kesime hitap eden bir tanıtımdır.

Turizmi tanıtmakta ve turisti bilgilendirmekte en etkili kuruluşlar; seyahat acentaları, tur operatörleri, hava ulaşım servisleri, otel rezervasyon servisleri ve restoran veya yol servisleridir. Bütün bu kuruluşların üzerinde Turizm Bakanlığı ve

Kültür Bakanlığı, ülkemizin kültürel zenginliklerini tanıtmakta temel misyona sahip olmalıdır.

Ülkemizin kültürünün dış dünyaya tanıtılmasında "kültür turizmi" ibaresinin kullanılması daha etkili olacaktır. Çünkü kültür turizmi, günümüzde dünyada, adından çok fazla bahsedilen bir turizm faaliyeti ve yeni bir oluşumdur. Ülkemiz kültürünü tarihimizle harmanlayarak tanıtmalıyız. Tanıtımda ülkemiz insanının temel değer yargıları ön planda tutulmalıdır. Komplekslerden kesinlikle uzak durulmalıdır. Aslında turistler farklı bir ülkeye gittiklerinde farklı bir kültür ve hayat tarzı ile karşılaşmak istiyorlar. Bu bakımdan komplekslerden uzak, ülke insanının kültürünü oluşturan temel değer yargıları tanıtımlarda dikkate alınırsa, turistler için hem daha ilgi çekici, hem de daha etkileyici olacaktır. Aslında turistin geliş gayesi çok önemlidir. Eğer biz, Anadolu'ya gelen turistlerin geliş gayelerini, yapılan tanıtımla daha çok kültür turizmi alanına çekebilirsek her açıdan turistin kalitesi daha yüksek olacaktır. Kültür seviyesi yüksek turistin ülkemize gelmesi, ülkemizin daha iyi tanıtılması anlamına gelir.

12. Ülkemizin tarihi geçmişindeki hükümranlık sahasının genişliğinden ve tarihi misyonundan kaynaklanan, özellikle Avrupa ülkelerindeki yanlış imajını en etkili bir şekilde kültür turizmi ile silebiliriz. Ayrıca ülkemizin gündemine yansıyan bazı olumsuz unsurlarla kaybettiğimiz güveni, yine kültür turizmi ile kazanabiliriz.

13. Örenyeri ve müze giriş ücretlerinin yüksek olması, örenyerlerinde kazı ve temizlik işlerinin yetersiz olması, aşırı rekabet yüzünden turistin kalitesinin düşmesi, turizmde kalifiye eleman yetersizliği, turist rehberlerinin istenilen düzeyde olmamaları ve kaçak rehber çalıştırılması, ülkemizde kültür turizminin en önemli sorunlarındandır. Ayrıca turizm sektöründe çok önemli bir unsuru oluşturan rehberlik mesleği, üniversitelerimizde lisans düzeyinde eğitim görülecek şekilde düzenlenmiş olması takdirle karşılanılacak bir durumdur.

14. Kültür turizmi konusunda, üniversiteler, Kültür ve Turizm Bakanlıkları, seyahat acentaları, rehberler ve otel işletmecilerinin de katılımıyla, genel bir kültür turizmi politikası belirlenmeli ve bu devlet politikası olarak uygulanmalıdır.

15. Ülkemiz turizminde yaz aylarında, kıyı turizmine bağlı olarak aşırı bir yoğunluk yaşanmaktadır. Ülkemiz şartlarında kültür turizmi yılın 12 ayında da yapılabilir. Yılın tüm aylarında turizm faaliyetinin devam etmesi için, kış ve bahar aylarında kültür turizmi daha çok teşvik edilmelidir.

16. "Anadolu'nun kültür turizmi" adı altında Anadolu kültürü hakkında ziyaretçilerin ilgisini çekecek bilimsel, doyurucu bilgi sunan yayınlar yapılmalıdır. Anadolu'nun gerçek değeri, ancak ciddi yayınlarla anlaşılabilecektir. Anadolu'nun gerçek değerini anlayamayan insanların yaptığı faaliyetler, her zaman eksik ve yetersiz olacaktır. Ayrıca Anadolu kültürü ile ilgili, yurt içinde ve yurt dışında yayınlanabilecek belgeseller hazırlanmalıdır.

17. Anadolu kültürünün tanıtımında ulaşım ve konaklama şartlarını da düşünerek, pilot bölgeler oluşturulmalıdır. Bu bölgelerde ulaşımın en etkili sağlanabildiği tur hatları önerilmelidir. Pilot bölge uygulamasında başarılı olmuş batı ülkeleri örnek alınabilir.

18. Kültür turizmini daha cazip hala getirebilmek için, kültür turizmi yapan seyahat acentalerına farklı statü tanımak gibi kültür turizmine teşvik edici yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Çünkü kültür turizmi için gelen turistlerin büyük ekseriyeti toplumun üst seviyesindeki insanlar olacağından, diğer turizm sektörlerini de olumlu yönde etkileyecektir.

19. Turizmde en önemli unsurlardan biri de zamandır. Turistler en kısa zamanda en az güç ve para harcayarak, en etkileyici şeyler görmek isterler. Bu bakımdan yeni antik kentleri turizme açmak yerine, mevcut olanlarda da kazı ve restorasyon çalışmalarına hız verilmelidir.

20. Havzada kültür turizmi geliştiği zaman, turizm yöre halkı için ekonomik bir kaynak olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ADAMS, G.: 1994 "The Pull Of Cultural Assets", **Cultural Tourism** , Ed. By. J.A. Fladmark, Papers Presentet ad Robert Gordon Unıversty, London, s.113-123.

AKARCA, A. :1972 **Şehir ve Savunması** , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AKÇAKOCA AKÇA F:1937 **Laodikya,** İstanbul.

AKÇAKOCA AKÇA F.:1945 **Denizli Tarihi,** İstanbul

AKÇAKOCA AKÇA F.:1946 **Pamukkale Suları,** İstanbul

AKURGAL, E.:1987 **Anadolu Uygarlıkları,** İstanbul, Net Turistik Yayıncılık A.Ş.

AKURGAL, E.:1999 **Anadolu Kültür Tarihi,** Ankara, TÜBİTAK Yayını.

ANABOLU, M.:1970 **Küçük Asya'da Bulunan Roma İmp. Çağı Tapınakları** ,İstanbul, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.

ANABOLU, M.:1988 "Hierapolisde Bulunan Kharoneion Veya Plutonion " , **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu,**s.154-160.

ASLAAPA, O.,:1982 Türk Sanatı II, İstanbul.

AYDIN,M.: 1998 "Hıristiyanlıkta Mabet Ve İbadet Anlayışı",İslam Ansiklopedisi, İstanbul,C.17,s.348-353.

AYGEL, C.:1958 **Üç Antik Şehir (Prien. Miletos, Aphrodisias),** İzmir, Teknik Mat.

BARUT, O.: 1984 " Turizm Ve Sürdürülebilirlik", **B.Menderes Havzası 3.Tarım ve Çevre Sempozyum,**s.25-35.

BARUT,:1999 " Aşağı B. Menderes Havzasında Alternatif Turizm Olanakları ", **B.Menderes Havzası 4.Tarım Ve Çevre Sempozyumu,** s.43-49.

BAYKARA, T.:1969 **Denizli Tarihi** ,İstanbul,Fakülte Mat.

BAYKARA, T.:1998 "XIII-XIV. Yüzyıllarda Batı ,Türklüğünde Şehirleşme Eğilimleri Yeni-Şehirler", **Tarih Enst. Dergisi,** İstanbul, Sayı:16, s.123-129.

BAYKARA; T.:1988 "Denizli Hakkında Tarihi Ve Temel Bilgiler", **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu**,s.9-11.

BAYLANDI, D.:1996 **Uygarlıklar Kavşağı Anadolu**, İstanbul, Say Yayınları.

BAYRAK. M.O.:1982 **Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu**, İstanbul, Remzi Kitapevi.

BEAN, G. E.:1995 **Eskiçağda Ege Bölgesi**, Çev. İ. Delemen , İst., Arion Yayınevi.

BEKTAŞ, C.:1982 **Babadağ Evleri**, Denizli, BektaşYay.

BENDİXEN, P.1998 "Cultural and Tourizm Changes in A Globalising World", **Int. Conference On Heritage Multicultural Attroctions Tourism**, C.1, Boğaziçi Üniv.Yay. s. 75-48.

BİNGÖL, O.:1998 **Menderes Magnesiası**, Aydın, Aydın Valiliği Kültür Hizmeti.

BONİFACE,B.G,COOPER,C.:1996 **The Georaphy of Travel and Tourism**,Oxfort, Butterwort Heinemann.

BRWSTER, H.:1983 **Classical Anatolia**, London-New York, I. B. Touris Co Ltd.

BURNS,P.,and HOLUEN,A.:1995 **Tourism A New Perspective Europe**, Pentice Hall.

BYSAL,H.V.D.:1986 **Denizli Pamukkale**, Denizli, Secil Ofset

CAĞBAYIR,Y.:1989 **Söke** , İzmir Ayma Matbaa.

CEVİZOĞLU, H.,:1996 Aydın Evlerinin Cephelerinde Kullanılan Süsleme Elemanlarının Antik Çağ Mimarisi İle Karşılaştırılması, Aydın Mimarlar Odası.

CHALLAGE,E.: 1998 **Dinler Tarihi** , Çev. S.Tiryakioğlu, IV.Baskı,İstanbul, Varlık

DARKOT,B.,TUNCEL, M.:1995 **Ege Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi

DARKOT,B.:1986 "Denizli" **İslam Ansiklopedisi**,C.III,s.528

DEMİRCİOĞLU, H.:1993 **Roma Tarihi**,Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

DİE, 1999 Turizm İstatistikleri.

DOĞANAY,H.:1990 **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Erzurum.

DOĞANER, S.:1996 "Anadolu'nun Coğrafi Mirası, Pamukkale", **Türk Coğrafya Dergisi,** İstanbul, Sayı:31,s.7-39,

DOĞANER, S.:2001 **Türkiye Turizm Coğrafyası,** İstanbul,Çantay Kitapevi,

DOĞANER.S.:1985 "Turizmde Doğanın Önemi Ve Türkiye'de Doğayı Koruma Çalışmaları, **Belleten,**Sayı:2,s.117-157.

E. BEAN,G.:2000 **Eski Çağda Menderesin Ötesi,**İstanbul,Arion Yayınevi .

ERHAT,A.:1999 **Mitoloji Sözlüğü** ,İstanbul, Remzi Kitabevi.

ERİM, K. T.:1995 **Aphrodisias,**İstanbul, Net Yayıncılık.

ERKMEN, N.:2000 "Art And Technology",**Technology Impact On Cultural Tourism** ,s.215-235.

EROL, O.:1997 "Büyük Menderes Deltasının Foto-Jeomorfolojik İncelenmesi" Ege **Coğrafya Dergisi**, Sayı:9,s.1-27,İzmir.

EYÜPOĞLU,İ.Z.:1998 **Anadolu İnançları**, İstanbul,Toplumsal DönüşümYayınları.

FRENCH,D.:1980 **Küçük Asya Roma Yolları ve Mil Taşları**, Fasikül.1,Oxfort

GERÇEK, F.:1999 **Türk Müzeciliği**, Ankara, T.C.Kültür BakanlığıYayınları.

GÖKBEL, A. Ve ŞÖLEN, H.:1936 **Aydın İli Tarihi,**Aydın, Ahmet İhsan Basımevi Ltd.

GÖKÇE,T.:2000 **XVI.ve XVII: YüzYıllarda Lazikiye(Denizli)Kazası,**Ankara, Türk Tarih KurumuBasımevi

GÖNEY, S.: 1975 **Büyük Menderes Bölgesi,**İstanbul, İst. Üniv. Ede.Fak.Yay.

GÜLSERİN, N., ÖZYAR, A.:1998 "Cultural Heritage" **International Conference On Heritage Multicultural Attroctions Tourism,** C.2, Boğaziçi üniv.,s.1055-156, İstanbul.

GÜRAN,C.: 1978 **Türk Hanlarının Gelişimi Ve İstanbul Hanları**, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınevi

GÜVENÇ, B.:1998 "Cultural Tourism", **International Conference On Heritage Multicultural Attractions Tourism**, C.1, Boğaziçi Üniv.,s.25-29, İst.

HARMAN,Ö.F.:1996 'Hac',**İslam Ansiklopedisi**,İstanbul,C.14,s.382-389.

HERODOTOS, 1991 **Herodot Tarihi**, Çev.Müktekim Ökmen, İstanbul, Remzi Kitapevi,3.Baskı

İNCEOĞLU, N.: 1988 "Denizli Evleri ve Kent Dokusu." **Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu,** Denizli, Bilal Ofset,s.292-298,

KAMRAK, K.:1998 "Heritage Concept, Percept and Practice", **International Conference On Heritage Multicultural Attractions Tourism",** İstanbul C.1, Boğaziçi Üniv.,s.317-325.

KAPLAN, M.:1999 **Kültür ve Dil**, İstanbul, Dergah Yayınları.

KAPTAN,Ş,T.:1999 **Denizli Kitabeleri**, Denizli, Otcu Mat.

KAPTAN,Ş.T.:1993 **Denizli'de Gönül Sultanları,** Denizli, Ajans Mat.

KESEFOĞLU, İ.:1988 **Türk Milli Kültürü**, İstambul, Boğaziçi Yayınları.

KESKİNSÖZ,İ.: 1999 "**İnanç Turizmi**",2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu,

KHONİATES, N.:1995 **Historia**, Çev. F.Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

LUKANOS, S.:1999 **Seçme Yazılar I-II-III**, Çev. N. Ataç,Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.

MALAY, H.:1988 "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum.",

MANSEL. A. M.:1995 **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MANSEL. A. M.:1995 **Ege ve Yunan Tarihi,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MEMİŞ, E.:1989 **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,** Konya

MERİÇ, R.:1988 "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış" **Ege Coğrafya Dergisi,** İzmir, Sayı:4,s.202-241,

OSTROGORSKY, G.:1986 **Bizans Devleti Tarihi** ,Çev. F. Işıltan, An., Türk Tarih Ku. Yayını.

ÖZEY, R.:1999 "Adalar Denizi Sahilinde Bir Osmanlı Vilayeti; 1913'de Aydın", **Marmara Coğrafya Dergisi,** İstanbul ,Sayı:2,s.51-60.

ÖZGÜÇ, N.:1988 "Şehirsel Koruma Ve Coğrafya", İst. Üni.Coğrafya Der. Sayı:2.

ÖZGÜÇ, N.:1998 **Turizm Coğrafyası,**İstanbul, Çantay Kitapevi.

ÖZSAİT, M.:1985 **Hellenist Ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi,** İstanbul, İst. Üniv. Ed. Fak. Yayını.

RAMSAY, W. M.:1960 **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası** ,Çev. M. Pektaş İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

RAMSAY, W.M.:1859-1897 **The Cities and Bishopris of Priygia,** C. I,II, Oxfort.

RAVET, O. THOMAS. A.:1997 **Tralles** ,Çev. O. Sacıkene,Aydın, Ezen Ofset.

RİCHARDS.:1997 **Cultural Tourism In Europe,**UK,USA , CAB. Iternational.

SARTİAUX, F; RAHMİ, M.:1931 **Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler,** İzmir, Hafız Ali Matbaası.

SEVİN, V.:1989 "Urartulara Ait Dünyanın En Eski Karayolu" **Anadolu Araştırmaları,** İstanbul, Sayı:11,s.47-56.

SHEPHERD, W. R.:1926 **Historical Atlas,** New York, Henry Hold and Company.

SOYKIRAN, F.:1997 "Ege Bölgesi'nde Turizm Ulaştırması" **Ege Coğrafyası Dergisi,** İzmir, Sayı:9,s.71-89.

STAR, F.:1061-1962 **Historical Geography of Anatolia Road and Towns.,** London.

STİLMEII, R.: 1976 " Priene",**The Princeten Encyclopedia of Classical Sites,** New Jersay Universty Press,s.737

STRABON.:1987 **Coğrafya** ,Çev, A. Pekman,İstanbul, Met-Er Mat.

ŞİMŞEK, C.:1997 "Laodikya Sütunlu Lahti", **Türk Arkeoloji Dergisi,** Ankara, Sayı:31,s.269-289,

ŞİMŞEK, C.:1999 "Antik Dönemde Babadağ Çevresi" **I. Babadağ Sempozyumu,** Pamukkale Üniv.,s.158-169,Denizli.

ŞİMŞEK,C.V.D.: 2000 **Antik Lycos Vadisinde 2000 Yıllık İnançlar**,Denizli, Denizli Valiliği Yayını.

T.C.Kültür Bakanlığı ,(Çevrimiçi) ,http/www.kultur.gov.tr/bakanlık/b-a.aydınoren.html. 24 Kasım 2000

TANYU, H.:1988 "Denizli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarına Bakış.", **Türk Kültür Denizli Sempozyumu,** Denizli, Bilal Ofset,s.103-107,

TEXİER, C.H.: 1918 **Küçük Asya Tarihi** ,Çev. A.Suat,İstanbul.İst. Mat. Amire,II.C

TOKER, T.: 1967 **Denizli Tarihi,** Denizli, Yenigün Matbaası. Denizli.

TUNCEL, M, BOSTAN, İ.:1998 " Dünden Bugüne Ege Adaları" **Coğrafya Dergisi,** İstanbul, Sayı:6,s.27-59.

TUNCEL, M.:1980 "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış" **İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi,** İstanbul, Sayı:23,s.123-161.

TURAN, O.:1971 **Selçuklular Zamanında Türkiye,** İstanbul, Turan Neşriyat,

TURAN,O.: 1946 **Selçuklu Kervansarayları** Belleten X/39,s.471-49

TURAN,O.: 1970 **Selçuklular Ve İslamiyet** ,İstanbul,Turan Neşriyat.

TÜMERTEKİN,E.: 1973 **Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar**,İstanbul

TÜRK, T.,ALTINBAŞAK,U.:1998 "Uydu Verileri İle B.Menderes Deltası Kıyı Bandının Belirlenmesi, **B.Menderes Havzası 3.Tarım Ve Çevre Sempozyumu**, s.85-99.

UMAR, B.:1993 **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul, İnkılap Yay.

UMAR, B.:1995 **Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar**, İstanbul, İnkılap Kitapevi.

UZUNÇARŞILI, İ.H.:1988 **Anadolu Beylikleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜLKER,N.:1988 "XX.YüzYıl Başlarında Denizli Sancağı " **Merkez Efendi Sempozyumu**,s.165-170

VOKONİK, B.: 1996 **Tourism And Religion**,Translated by Sansa Matesic, Oxfort,E.Sec.

YAVUZ,B.G.: 1969 **Çivril Tarihi**,Denizli, Akın Matbaası.

ANKET FORMU (Rehberler için)

Bu anket formu İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan **"Büyük Menderes Havzasında Kültür Turizmi"** adlı doktora tezi için hazırlanmıştır.Yardımlarınıza teşekkür eder, doktora çalışmamızın turizm camiasına yararlı bir eser olmasını dilerim.

Not: ***"Büyük Menderes Havzası"*** yaklaşık olarak Aydın ve Denizli il sınırlarını kapsamaktadır.

İsa ÇELİK

Adınız Soyadınız:..... .....
e-mail Adresiniz :.....
Not: İsim ve e-mail adresi yazmak isteğe bağlıdır.

Kültür Turizmi İle İlgili Sorular

1-Turistler daha çok hangi kültürel unsurları merak ediyorlar? Antik şehirler ☐
Tarihi yapılar☐ Festival,sergi v.s gezme ☐ Diğerleri .....
.....

2-Turizm alanında kültür turizmi çalışmalarını nasıl görüyorsunuz? Bu konu ile ilgili önerileriniz nelerdir?.....
.....
.....
.....
.....

3-Kültür turizmi çalışmalarının, turistin kalitesi bakımından ne gibi etkileri olur?.....
.....
.....
.....

4-Kültür turizminin sorunları nelerdir?.....
.....
.....

Tez Konusu İle İlgili Sorular

5-Katıldığınız tur programlarında Büyük Menderes Havzasın da hangi antik kentler var?
.....

6-B.Menderes Havzasında inanç turizmi için hangi mekanlar geziliyor?
.....

7-Sadece "Kültür Turizmi" adı altında rehberlik yapıyor musunuz? Evet☐ Hayır☐
Eğer cevabınız evet ise programınızda neler var?.....
.....
.....

8-Büyük Menderes Havzasında kültür turizmine ve inanç turizmine açılmasını uygun gördüğünüz antik kentler var mı?.....
.....

9-B. Menderes Havzasında ki şehirlerde (Aydın, Denizli ve ilçeleri) rehberlik yapıyor musunuz? Evet ☐ Hayır ☐ Eğer rehberlik yapıyor iseniz bu şehirler ve faaliyetleriniz nelerdir?.....
.....

10-Rehberlik yaptığınız turistler hangi el sanatı ürünlerine ilgi duyuyor?.....
.....

ANKET FORMU (Turistler İçin)

Bu anket formu **"Büytük Menderes Havzası Kültür Turizmi"** adlı doktora tez çalışması için hazırlanmıştır. Bu akademik çalışma için bize ayırdığınız zamandan dolayı, ilginize teşekkür ederim.

Adınız ve Soyadınız:..... TARİH:...../...../..... YER:.....

SORULAR

1- Ülkenizin ismi:..... **2-** Mesleğiniz:..... **3-** Yaşınız:.....

4- Öğrenim durumunuz nedir ?

☐ İlk öğrenim ☐ Orta öğrenim ☐ Yüksek öğrenim.

5- Türkiye'ye hangi amaç için geldiniz ?

☐ Kültür turizmi ☐ Deniz turizmi ☐ İnanç turizmi ☐ Doğa turizmi ☐ Hepsi

6- Daha önce **kültür turizmi** terimini duydunuz mu ?

☐ Evet ☐ Hayır

7- Hangi antik kentleri ziyaret ettiniz ?

.....

8- Antik kentleri ziyaret etme dışında, başka bir kültürel faaliyete (festival, konser v.b.) katıldınız mı ?

☐ Evet ☐ Hayır

Cevabınız Evet ise bu kültürel faaliyetler nelerdir ?.....

9-Antik kentler dışında tarihi yapıları ziyaret ettiniz mi ?

☐ Evet ☐ Hayır

Cevabınız Evet ise bu tarihi yapılar hangileridir ?.....

10- El sanatları ile alakalı bir faaliyette bulundunuz mu ?

☐ Alışveriş yaptım ☐ Sergi gezdim ☐ Sadece alışveriş yerini gezdim

11- El sanatları ile ilgili alışveriş yapmış iseniz ne aldınız ? .....

İlginiz İçin Teşekkür Ederim
Doktora Öğrencisi
Öğr. Gör. İsa ÇELİK

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZGEÇMİŞ

İSİM : Erdinç ALTAY

DOĞUM YERİ ve TARİHİ : Giresun, 23 Eylül 1973

İŞ ADRESİ ve TELEFONU : İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, İşletme Anabilim Dalı
Beyazıt / İstanbul
(212) 520 90 87
(212) 528 08 42

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik Programı (1995-1997), (Tez konusu:Portföy Yönetiminde Karar Alma Aracı Olarak Teknik Analizin Kullanımı)

Lisans : İ.Ü. İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü (1991-1994),

Lise : Özel Ortadoğu Lisesi (1984-1991)

İŞ DENEYİMİ

Aralık 1995 - ...: İstanbul Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı
Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL : İngilizce

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ
Adı- Soyadı: İsa Çelik
Doğum Yeri-Tarihi: Muğla- 12.06.1967
Medeni Hali: Evli

EĞİTİM
İlk Öğretim ve Orta Öğretim:İlkokul ve orta okul Muğla Dalaman ilçesi, Lise Muğla Turgutreis Lisesi (1984-1987)

Yüksek Öğretim
Lisans: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (1988-1992).

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı (1992- 1995) .Yüksek lisans tezi :***Dalaman İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü.***

Doktora: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Böl. Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalında Yaptım. Doktora tez konum: ***Büyük Menderes Havzasında Kültür Türizmi'dir.*** Doktoramı 5Aralık 2001 Tarihinde Tamamladım.

Diğer Akademik Çalışmalar: "*I.uluslar Arası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih Arkeoloji Ve sanattarihi Sempozyumu*"nda, Aşağı Büyük Menderes Yöresinde Kültür Turizmi Adlı Makale sundum (15-16 Kasım 2001)

Yabancı Dil: İngilizce, 1999 Kasım KPDS 61.

Yurtdışı Eğitimi: 1997 yılında yabancı dil eğitimi ve doktora konusu (literatür edinme) için dört ay Londra Ve Edinburk'da (İskoçya) Bulundum.